Extrase din Anton Golopenția. *OPERE COMPLETE Vol. IV. SOCIOLOGIE. POSTUME*. Ediție **alcătuită și adnotată de prof. dr. Sanda Golopenția**. București: Univers Enciclopedic Gold. 2021
Prin umbrire in sumar sunt marcate setiunile incluse in acest fisier

SUMAR

I.

Introducere de Sanda Golopenţia 11
Postume sociologice ale lui Anton Golopenţia apărute în *Opere complete*, vol. III. *Literatură, Estetică şi Filosofie* 41
Postume sociologice ale lui Anton Golopenţia apărute în *Opere complete*, vol. V. *Statistică, Demografie şi Geopolitică*..... *42*
Sanda Golopenţia: Despre *Fragmentarium* în ansamblu..... 43
Sanda Golopenţia: Planuri şi proiecte pentru volumul V al *Enciclopediei României*..... 50
Sanda Golopenţia: Corespondenţa lui Anton Golopenţia cu Dimitrie Gusti 77
Abrevieri 133

II.
1931–1933: Între Monografie şi Ministerul Instrucţiei

Despre Părintele Zamă şi V. Ştirbu (1931) 139
Conferinţele Institutului Social Român (1932) 144
Cadrul psihologic al societăţii (2 martie 1932) 149
Cadrul psihologic [al satului] (2 martie 1932) 152
Schiţă pentru un plan de cercetare a manifestărilor artistice săteşti (30 martie 1932) 156
Studiul despre orăşenizare (note) (1 iunie 1932) 164
Raportul dintre sistemul de sociologie al d-lui Prof. Gusti şi cercetările monografice de sate (1932) 165
Propuneri pentru noua lege a învăţământului superior (1932/33) 166
Legea organizării acţiunii culturale (1933) 167

SOCIOLBUC

III.
1934–1936: La studii în Germania

Sate româneşti. Cercetările monografice ale Institutului Social Român (1934–1935) 173
Propunere de traducere a volumului Carl von Clausewitz: *Vom Kriege* (1934–1936) 177
Die Arbeitslosen von Marienthal (1934/1936) 178
Raportul Kittredge (1935) 180
Raport de activitate (18 noiembrie 1935) 181
Fragmentarium sociologic (1934–1936) 191
Sistemul Gusti (1935/6) 221

IV.
1937–1945: Seminar, Anchete, Direcţia Planificării şi a Publicaţiilor

Situaţia sociologiei în Germania naţional-socialistă (14.12.1936) 227
Schiţă de program pentru „Sociologie românească" (14.1.1937) 231
Note pentru prezentarea lui Max Rumpf (ian.-feb.1937) 233
Note pentru prezentarea lui Erich Rothacker (ian.–feb.1937) 235
Note pentru prezentarea lui Hans Freyer (ian.–feb. 1937) 239
Seminarul de Introducere în Sociologie pentru studenţii din anul I (1937–1938) 242
Seminarul de Introducere în Sociologie. Seria B (studenţii în Geografie, Istorie, Filologie) (6.11.1937–1938) 245
Note de seminar: Naţiunea (1937/1938) 249
Referat asupra prelucrării rezultatelor activităţii de cercetare a Echipelor în campania 1938 (scr. 53, 4.11.1938) 253
Referat asupra prelucrării anchetei cu privire la analfabetism (scr. 54, 25.11.1938) 258
Referat asupra stadiului prelucrării materialului monografic adunat de Echipe (scr. 59, 8.12. 1938) 259
Îndreptar pentru cercetările monografice ale Echipelor – Propunere (1938–1939) 261
Ancheta asupra ocupaţiilor anexe/ Căianu Mic (Jud. Someş) (1938–1939) 262
Raport asupra rezultatelor recunoaşterilor făcute în şapte plăşi (scr. 64, 16.5.1939) 264
Referat asupra colaborării cu Serviciul Social scr. 65, 6.6.1939) 266
Dosar al Direcţiei Planificării şi Publicaţiilor (scr. 66, 12.9.1939) 268

SOCIOLBUC

Institutul de Cercetări Sociale al României. Regulament de funcţionare a Direcţiilor (f.d.) 285
Proiect pentru Statutele Regionalelor Institutului de Cercetări Sociale al României (f.d.) 288
Serviciul Social. Program analitic pentru Şcoala Normală Superioară (f.d.) 293
Echipa Dâmbovnic–Argeş. Formular pentru cercetarea gospodăriei ţărăneşti (inclusiv bugetul) (1939) 295
Chestionar cu privire la suprapopulare şi fărâmiţarea proprietăţilor (1939) 315
Formular pentru studiul suprapopulării rurale şi al îmbucătăţirii pământurilor (1939) 317
România rurală. Starea de azi a populaţiei satelor din România (1939) 322
Raport I asupra activităţii Direcţiei Publicaţiilor din Institutul de Cercetări Sociale al României [1939] 323
Direcţia Publicaţiilor (II): Starea publicaţiilor (12.11.1939) 326
Direcţia Publicaţiilor (III): Proiect de buget – Periodice [1939] 328
Institutul de Ştiinţe Sociale al României (1940) 329
Direcţia Publicaţiilor (IV): Starea publicaţiilor (3.1.1940) 330
Sate şi oraşe (1943) 332
Monografie sumară Hodac (scr. 78, 14.8.1945) 336

V.
1931–1940: Proiecte şi planuri înaintate lui D. Gusti

Un muzeu la Cornova; Studiul picturii religioase din zonă (scr. 7, noiembrie 1931) 341
Funcţionarea Seminarului de Sociologie de la Universitatea din Bucureşti – analiză şi propuneri (scr. 28, mai–iunie1934) 344
Idei pentru vizita lui Dimitrie Gusti în Germania (scr. 31, [1.12.1934]) 350
Educarea tineretului din universităţi prin Echipele regale (scr. 36, 10.10.1935) 361
Invitarea unor tineri din străinătate la lucrările Echipelor (scr. 41, [9.2.1936]) 364
Introducerea Serviciului Social obligatoriu – randament prin puţinătatea echipelor (scr. 42, [martie–aprilie1936]) 366
Informaţie cu privire la expoziţia „Deutschland” şi propuneri în privinţa Pavilionului românesc de la Expoziţia internaţională din 1937 (scr. 44, 17.8.1936) 368

SOCIOLBUC

Îndreptar pentru cercetările monografice ale Echipelor. Referat şi Plan (scr. 51, 30.9.1938) 387
Plan de lucru în plăşile model (scr. 52, [1938]) 389
Propuneri pentru Planul de acţiune pe anul 1939 al Institutului de Cercetări Sociale al României (scr. 57, 4.12.1938) 394
Referat asupra organizării cercetării monografice a ţării de Institutul de Cercetări Sociale al României (scr. 58, 4.12.1938) 397
Memoriu asupra organizării unor anchete comparative în toate satele româneşti, în vederea întocmirii Hărţii sociologice a României cu ajutorul Căminelor şi al învăţătorimii (scr 62, 10.2.1939) 399
Cercetările monografice şi întocmirea planului naţional de organizare (scr. 67, 1939) 402
Referat cu privire la crearea unei Uniuni a Institutelor de cercetare şi organizare a poporului din Europa de Răsărit (scr. 68, 1939) 405
Memoriu cu privire la constituirea unei Uniuni a cercetărilor şi a acţiunii sociale din Europa de Răsărit (scr. 69, 1939) 408
Facultatea de Ştiinţe Sociale (18.10.1939) 410
Naţiunea română, unitatea ei de structură socială. Prospect (1939) 413
Proiect II. *Enciclopedia României*, vol. V– *Cultura naţională* [1940] 420
Proiect *Enciclopedia României*, vol VI – *Personalităţi culturale* 427

VI. ANEXA

Mircea Vulcănescu: Realitatea spirituală în cercetarea sociologică 437
Anton Golopenţia: *Tätigkeitsbericht* (Raport de activitate) 470
Dimitrie Gusti către Inspectorii Fundaţiei Culturale Regale „Principele Carol" (22.7.1938) 480
D. C. Georgescu către Anton Golopenţia (26.8.1939) 483
Ştefan Popescu şi G. Retegan către Anton Golopenţia (4.12.1939) 484
Arh. G. M. Cantacuzino: Pavilionul oficial la Expoziţia din New York 1939 (1941) 486
Dimitrie Gusti şi Al. Costin către Ştefania şi Anton Golopenţia (5.3.1942) 488
Două scrisori ale lui Anton Golopenţia către Philip Mosely (1946) 490
Ion Apostol către Diomid Strungaru (1.4.1992) 496
Sanda Golopenţia către Marcel Popa (8.6.2000) 497

SOCIOLBUC

INTRODUCERE

Volumul de faţă reuneşte scrieri sociologice postume ale lui Anton Golopenţia datând din perioada 1931–1946. Cum el apare după alte două volume în care sunt cuprinse opere postume ale lui A.G. (volumele III – *Literatură, Estetică şi Filosofie* şi V – *Statistică, Demografie şi Geopolitică*), o serie de materiale incluse în cadrul acestora şi atestând şi o dimensiune sociologică nu au fost republicate. Trimitem la materialele respective prin două liste bibliografice care apar în partea I a volumului şi nu vom reveni asupra lor decât cu adăugiri, în măsura în care acestea se impun.

Texte în care examinasem anterior unele materiale incluse în capitolele III–V apar de asemenea în partea I a volumului de faţă. Este vorba de Sanda Golopenţia: *Despre Fragmentarium (1934–1936)*, extras din *Introducerea* la volumul A.G., *Opere* III (p. 657–714), care se referă la ansamblul din care am desprins *Fragmentarium sociologic* în capitolul III; de S.G.: *Corespondenţa lui Anton Golopenţia cu Dimitrie Gusti*, apărut în *Introducerea* la *Rapsodia* III (p. XLVIII–XCIX), în care sunt prezentate o serie de materiale cuprinse în capitolele IV şi V; şi de articolul S.G.: *Planuri şi proiecte pentru volumul V al* ***Enciclopediei României***[1], care se referă la ultimele două texte din capitolul V al volumului de faţă.

Capitolele volumului sunt ordonate cronologic: II. 1931–1933; III. 1934–1936; IV. 1937–1945; V. 1931–1940; şi VI. *Anexa*. Le prezentăm pe rând.

II. 1931–1933: Între Monografie şi Ministerul Instrucţiei

Anul 1931 este anul campaniei monografice de la Cornova. Publicăm o convorbire cu o informatoare al cărei nume nu s-a păstrat, notată la 12.9.1931 de Anton Golopenţia şi intitulată de el *Despre părintele Zamă şi V. Ştirbu*. La

1. Apărut în Zoltán Rostás, coord., *Enciclopedia României şi Şcoala Gustiană de Sociologie*, Număr special, „Transilvania" (Sibiu), *10–11*, p. 39–48.

SOCIOLBUC

convorbire participă, fără a interveni, H.H. Stahl şi Emil Popa. Fişa este un moment al cercetării de către A.G. a vieţii spirituale a satului, care este abordată în mai multe dintre textele capitolului. Nu vom insista însă asupra acestui aspect, ci asupra diferenţelor de viziune între săteni şi monografişti pe care textul ne permite să le observăm. Fără intensitatea cu care vorbeşte informatoarea, punctul de vedere pe care ea îl exprimă se regăseşte de altfel şi în alte fişe, de grup, redactate de A.G., în care se pronunţă cu privire la părintele Zamă mai mulţi săteni. Când am fost la Cornova, în anul 2010 şi am vrut să văd locul în care trăise părintele Zamă, locuitorii satului mi-au vorbit mai mult sau mai puţin în aceiaşi termeni.

În cursul dialogului, informatoarea subliniază insistent lăcomia preotului şi distanţa dintre el, „oamenii lui" şi oamenii satului:

> ... Pe mine mă râde omu, că de ce am rămas aşa. Că am avut pământ. Dar mi-l ţine preotul degeaba. Am avut și mi l-a luat, 2 cirte. Copchii nu are, dar apucă de la alţii. Pune haidăi de ai lui și ia.// Și-a adus oameni străini. Dar cei din sat unde să se ducă? Și i-a adus cu plug, cu vite, de la Bugeac, cine ştie de unde. Apoi de ce i-a adus? Este preot acesta?
>
> Dar eu mă duc și grăiesc cu dânsul: iată, zici că suntem vinovaţi pe pământul acesta, să punem un băiat să te slujească, măcar că nu suntem datori, dar te slujim și pământul ăsta să fie al nostru. / – 'S-o mântui Cornova și nu l-oi da.' / Apoi nu are el pământ de ajuns?
>
> Pământ am avut și mi l-a luat, vite am avut și mi le-a luat, stog de fân din ogradă mi l-a luat, o sută de oi mi le-a luat, doi cai, şapte vaci... iată ce am avut. Și mi le-a luat Știrbu, socru popii, pe bărbat l-a pus la zakon și pe urmă a pus și l-a omorât. Preotul nostru acesta bun, care răscoleşte lumea împrejur și numai chelea de pe oameni o lasă.

Tensiunea e sporită pentru o parte din sat de trecerea la stilul nou:

> Apoi zice să ţinem pe nou. Eu nu vreau să ţiu. Nu mă dau măcar să mă ucidă. Să ieie cuţitul și să mă taie. Dar pe nou nu mă dau. Eu obiceiul meu îl ţiu. Pe ce am apucat îl ţiu. Ţiu legea creştinească. Iată, sunt și alţi preoţi și zice: nu vă daţi oameni buni, nu vă daţi pe nou.

Pentru monografişti, părintele Zamă este în schimb o figură superlativă. Iată ce scrie H.H. Stahl[2]:

2. Henri H. Stahl, *Amintiri şi gânduri din vechea şcoală a „monografiilor sociologice"*, Editura Minerva, Bucureşti, 1981. Pentru citate, vezi Florentina Ţone, historia.ro/sectiune/general/articol/popa-zama-din-cornova-basarabia-sau-cum-sa-modernizezi-satul-cu argumente-religioase.

> Dar personajul cornovean cel mai scump amintirii mele e tot popa Zamă, un frumos bătrân cu ochii sclipind de inteligenţă, cu faţa luminată de un statornic surâs, pe jumătate ironic, pe jumătate îngăduitor. [...] E ciudată, dar şi semnificativă, istoria acestui preot care, fiind fără îndoială dacă nu *ateu*, în tot cazul *deist*, era totuşi un admirabil duhovnic şi părinte sufletesc al enoriaşilor lui.

Stahl a publicat în anul 1932 o convorbire cu părintele Zamă despre o sectă religioasă din vecinătatea Cornovei – *Despre Inochentie şi inochentism* – în „Arhiva" (X, nr. 1–4, p. 175–182). În acelaşi an, părintele Zamă a fost invitat să ţină o conferinţă la Bucureşti, în cadrul ciclului de conferinţe consacrate campaniei de la Cornova de Institutul Social Român.

Singur Profesorul Gusti – povesteşte tot Stahl – „era mereu surprins şi jignit de surâsul ironic şi sceptic al popii Zamă."

Fără a intra în amănunte, contrastul atât de marcat între perceperea de către săteni şi cea de către monografişti a figurii şi acţiunilor părintelui Zamă se cere examinat dacă vrem să înţelegem cât de adânc pătrunde cercetarea în viaţa propriu-zisă a comunităţilor studiate.

Capitolul conţine şi alte texte ale lui A.G. referindu-se direct la Cornova: *Cadrul psihologic [al satului]*, o conferinţă ţinută la I.S.R., în cadrul şedinţei de prezentare a materialului Cornova din 2.3.1932 şi o serie de însemnări intitulate *Studiul despre orăşenizare* (reproduse în volumul de faţă), care preced probabil deopotrivă conferinţa *Procesul de urbanizare a satului* de la 1.6.1932 şi articolul A.G.: *Aspecte ale desfăşurării procesului de orăşenizare a satului Cornova* publicat în acelaşi an în „Arhiva" X (nr. 1–4, p. 544–572).

Conferinţele amintite sunt precedate, în tradiţia Institutului Social Român, de expuneri cu caracter general. Anton Golopenţia a prezentat astfel *Cadrul psihologic al societăţii* (2.3.1932) şi o *Schiţă pentru un plan de cercetare a manifestărilor artistice săteşti* (30.3.1932). Două texte din 1932 par a corespunde în intenţie unor articole despre care nu ştim să fi apărut: *Conferinţele Institutului Social Român* şi *Raportul dintre sistemul de sociologie al d-lui prof. Gusti şi cercetările monografice de sate*. În primul, A.G. discută conferinţa de la Institutul Social Român (I.S.R.) a lui Mircea Vulcănescu, intitulată *Realitatea spirituală în cercetarea sociologică*. Am reprodus în *Anexă* amplele note de conferinţă ale lui M. Vulcănescu, care se aflau în arhiva lui A.G.. Al doilea text pare destinat publicării într-o revistă adresată unui public mai larg:

> Trăsătura curioasă a campaniilor, americanismul lor. Asemenea unor expediţii în ţinuturi ecuatoriale sau arctice, cu un număr de cercetători sociologi şi o serie de tehnicieni specialişti: pe lângă contabil şi

administrator şi tot personalul cooperativă, cantine, desenatori, arhitecţi, pictori, medici, paleografi, statisticieni, muzicologi. Expediţii cu provizii enorme de hârtie, în cari, cu toate acestea, se [creează][3] totdeauna o legătură strânsă între locuitori şi monografişti.

Ultimele două materiale au fost redactate de Anton Golopenţia ca şef de cabinet al lui Dimitrie Gusti, care a funcţionat ca ministru al Instrucţiei, Cultelor şi Artelor în perioada 1932–1933. Primul, *Propuneri pentru noua lege a învăţământului superior*, pare a fi fost redactat de A.G. conform indicaţiilor lui D. Gusti. E adevărat însă că, de multe ori Profesorul îi cerea să întocmească un „proiect de proiect" pe care să lucreze. Al doilea, *Legea organizării acţiunii culturale*, este în mod evident conceput de A.G. Cităm două pasaje caracteristice, în care A.G. prezintă diferenţa de principiu dintre învăţământul rural şi cel urban din România şi neajunsurile pe care reforma e chemată să le elimine :

> Faptul primordial al realităţii sociale româneşti este existenţa celor două formaţiuni mari: satul şi oraşul. Cu toate că sunt legate încontinuu printr-un proces de circulaţie, datorită căruia elita urbană se împrospătează neîncetat cu elemente rurale, ele rămân esenţial deosebite la noi. În cadrul acestei realităţi sociale, şcoala şi activitatea culturală postşcolară nu pot să aibă decât rolul de a forma elemente productive înăuntrul fiecăreia din aceste formaţiuni. Învăţământul rural trebuie să crească gospodari buni, iar cel urban elemente productive în comerţ şi în industrie, îndrumând totdeodată numai pe cei într-adevăr capabili, spre învăţământul teoretic şi tehnic secundar şi superior.
>
> Învăţământul primar [...] e cu totul ineficace la ţară, cu toate calităţile textului care-l reglementeză, îndeosebi pentru că temelia lui actuală: obligativitatea e inoperantă, datorită unor neajunsuri de ordin general, cari fac să fie călcată într-o măsură care depăşeşte limitele în cari poate fi aplicată o sancţiune. Ele sunt: lipsa de adaptare a învăţământului primar rural la viaţa sătească, deci inutilitatea lui pentru ţărănime, coliziunea cu nevoile ei economice, sărăcia (lipsa de cărţi, de îmbrăcăminte şi de hrană). Liceul e, la fel, în criză producând un număr mult prea mare de intelectuali, extrem de slab pregătiţi. Iar învăţământul tehnic n-a izbutit încă aproape deloc să formeze altceva decât alţi profesori şi maeştri de şcoli tehnice, neavând decât un rol foarte neînsemnat în producţia ţării.

3. În text, *se strânge*.

SOCIOLBUC

Pasajul care urmează anunţă deja teze şi un mod de prezentare care vor apărea în *Îndreptarul pentru tineret* scris de A.G. la începutul anilor de studiu în Germania:

> În noile proiecte aceste îmbunătăţiri şi întregiri sunt altoite pe trunchiul unei înţelegeri lămurite a locului pe care trebuie să-l aibă şcoala în viaţa naţiunii noastre. În loc să mai rămână unealta numai a occidentalizării ţării noastre, clădită pe axioma abstractă a posibilităţii de egalizare a oamenilor de pretutindeni, postulând tacit identificarea satelor noastre cu oraşele de la noi şi cu cele ale Apusului, ea trebuie să devină pârghia de inserare în obştia productivă a ţării a fiecărui ins şi mijlocitoarea uşurinţelor ce sunt descoperite, zi de zi, pentru apărarea şi lărgirea vieţii omeneşti. Ţinta supremă a şcolii noi de orice categorie şi de orice treaptă nu mai poate fi numai formarea unor indivizi armonios dezvoltaţi ; fiind în slujba naţiunii, ea va căuta, întâi de toate, să scoată din fiecare ins un element bine înrădăcinat în obştie şi util ei.

În volumul *Opere* III apare textul *Mic tratat despre şeful de cabinet*, despre care A.G. îi scria Ștefaniei Cristescu la 26–27 decembrie 1932:

> [...] am schiţat cărţulia prin care vreau să mă descarc în întregime de amintirea îndeletnicirii mele de acum. *Mic tratat despre şeful de cabinet*, îi voi zice. De înfăţişarea plină de satiră reţinută a scrierilor veacului al 18-lea francez, ea va vădi zâmbind suta şi mia de lucruri văzute în decursul ei.” (CMR, p. 78–79)

III. 1934–1936: La studii în Germania

Între 20 noiembrie 1933 şi 29 noiembrie 1936 A.G. a beneficiat de o bursă de studii de doi ani de la Fundaţia Rockefeller (până în noiembrie 1935) urmată de o bursă de un an (începând din noiembrie 1935) de la Fundaţia Humboldt. În această perioadă, el studiază intens spre a-şi clarifica locul şi rostul sociologiei în cadrul ştiinţelor sociale, continuând să urmărească activitatea din ţară a Profesorului Gusti şi a colegilor săi.

Primul şi ultimul material din acest capitol sunt consacrate cercetărilor gustiene. Cel dintâi ar putea să fi fost scris pentru publicarea în revista „Dreapta”, scoasă la Bucureşti de Octavian Neamţu, la care A.G. a colaborat în timpul anilor de studiu în Germania. Articolul trece în revistă şapte ani de campanii monografice ale I.S.R. „[călăuzite] după vederi ce constituie mai mult un sistem al ştiinţelor culturii decât numai o simplă sociologie”. Prezentarea satelor studiate este vie,

adresată unui public larg, animată de detalii care să le fixeze în mintea cititorului. Iată mai puţin cunoscutele Runcu, Goicea Mare şi Ruşeţu:

> Oamenii din *Runcu*, satul de munte al clăcaşilor împroprietăriţi acum 60 de ani, trăind încă într-o ţesătură de vechi obiceiuri, cu înmormântări dramatice la cari participă aproape întreg satul, şi rânduri întregi de femei bocesc mortul în cântece răsunătoare, şi cu pământul pietros şi pădurile trecute aproape în întregime în mâna a vreo doi-trei cămătari rurali, îşi agonisesc traiul cu cărăuşia sau se duc cu săptămânile la lucru în Ardeal, la coasă. Acolo, portul mamelor şi al bunicelor începe să piară; iarna fetele îşi doresc drept îmbrăcăminte tricotaje orăşeneşti de culori bătătoare la ochi. De ţesut abia se mai ţese pânză, căci lucrul începe să le pară prea greu. Se mai poartă în costum în bună parte dar cumpără piese de îmbrăcăminte lucrate, după modele vechi, în mici fabrici provinciale.
>
> Urbanizarea aproape completă a satelor *Goicea Mare* şi *Ruşeţu*, şi ele foste aşezări clăcăşeşti, apare firească, dacă ţinem seamă de apropierea lor de târguri şi de faptul penetrabilităţii şesurilor. Răspândirea pe care au găsit-o acolo felurite secte de baptişti, ai căror adepţi râvnesc stăpânirea de separatoare de lapte şi de biciclete sau le şi au, e şi ea explicabilă.

Ultimul material, scris în a doua jumătate a anilor petrecuţi în Germania, contrastează cu cel dintâi. Intenţia iniţială pare a fi fost prezentarea operei lui D. Gusti şi a monografiei într-o publicaţie germană. Pe măsură ce reflecţia înaintează, dimensiunea critică a constatărilor, confruntate cu peste doi ani de lectură, se accentuează însă. Dimitrie Gusti – scrie A.G. – s-a menţinut ştiinţific la poziţia din 1900–1910 a anilor lui de studiu în Germania. Cercetările monografice pe care le-a iniţiat sunt centrate pe metodă, puţin interesate de rezultat: „Profesorul dă organic primatul metodei: nu ştie rezultatele şi nu a strâns niciodată material; ne-a învăţat numai să strângem.” Studiul mecanismului social e „microscopic” şi static. Nu e urmărită istoricitatea fenomenelor, caracterul lor procesual. Politica preconizată e aceea a faptului mărunt:

> Sistemul Profesorului e însă „Ştiinţă” în accepţia veacului 19 (progres, acumulare, anistoric, ştiinţă substanţă metafizică...) şi totdeodată se vrea cu rosturi politice: regenerator al naţiunii. Politic nu e Profesorul, decât în accepţiunea rea a termenului: e politica zilei, nu politica profeţie, *previziune* a ceea ce se găteşte să vie. E politica mică a faptelor de azi şi mâine, nu politica grijii de destinele ultime ale naţiunii.

Încheindu-şi reflecţia, A.G. decide să o păstreze pentru sine:

> Îmi voi scrie [...] teza: o voi da discret, drept o analiză a sociologiei germane (*Die Wandlung der deutschen Soziologie*). [...] Pentru România şi Gusti voi pregăti o încercare de Ştiinţa naţiunii româneşti dedicată reverenţios. E vorba să acţionăm; nu să ne prăbuşim pe preliminarii. (Caiet FN269, f. 187–188)

În volumul *Opere* III. *Literatură, estetică şi filosofie* apare şi o prezentare postumă complementară a lui Dimitrie Gusti intitulată *Dimitrie Gusti, un destin românesc reprezentativ pentru începutul veacului XX* (p. 554–555) în care A.G. evocă de această dată programul de activitate bogat al tinereţii Profesorului, „care a vrut să devină om întreg", „cu vrerea de a şti tot pentru a produce ceva cu adevărat rodnic":

> Generaţia celor de după război, a celor pregătiţi profesori care, [...] trec în politică. Unul, în fruntea lor, Profesorul Gusti s-a simţit dator faţă de el însuşi [cu] mai multe misiuni. În atari vieţi anii sunt plini şi vremea pentru aduceri aminte şi inventarieri lipseşte. Profesorul Gusti a uitat el însuşi toate cele dinainte de război şi noi nu ştim nimic despre ele. Numai când ne găsim în străinătate şi găsim în biblioteci de Institut rândul de opuscule şi vedem munca lui în cadrul vremii lui putem aprecia bogăţia ei. (p. 554)

Comparaţia între D. Gusti şi Nicolae Iorga, savanţi care şi-au dominat epoca şi au cunoscut evoluţii inversate (de la european la naţional în cazul celui dintâi şi de la naţional la european în cazul celui de al doilea) surprinde un aspect despre care nu s-a vorbit în literatura noastră de specialitate:

> Profesorul Gusti a început al[t]minteri decât profesorul Iorga. Acesta a umblat ţara – „Sămănătorul" –, a devenit apoi european – legăturile în toate ţările. Profesorul Gusti a terminat în bun român şi teoretician. (*ibid*.)

Două texte sunt recomandări de traducere în vederea publicării de către Fundaţiile Regale. În *Propunere de traducere a volumului Carl von Clausewitz: Vom Kriege*, A.G. accentuează importanţa volumului pentru cititorii din România momentului:

> Cred că o traducere românească a acestei lucrări ar fi de folos şi pe linia activităţii Fundaţiei „Regele Carol II". În constelaţia mondială a acestor ani e de toată importanţa ca şi o parte din elita civilă a României să fie deprinsă să privească în faţă şi să calculeze cu posibilitatea unui război nou. În deceniul acesta, o traducere a lucrării lui Clausewitz n-ar însemna

numai punerea la îndemâna ofiţerilor români a unui manual clasic. Ea ar putea constitui o componentă importantă a acţiunii necesare de înarmare morală.

Cercetarea *Die Arbeitslosen von Marienthal* era o monografie de un tip special, realizată între 1931 şi 1933, condusă de Paul Lazarsfeld şi consacrată şomajului într-un sat industrial din împrejurimile Vienei ai cărui locuitori lucrau, în marea lor majoritate, ca angajaţi ai unei întreprinderi textile. Ea putea constitui – arată A.G. – un model de extindere fertilă a domeniului monografiilor sociologice din România în direcţii noi.

Volumul *Opere* III conţine alte două texte postume recomandând Fundaţiilor Regale editări de texte şi traduceri: *Un memoriu despre colecţia de broşuri pe care ar trebui să o editeze Fundaţiile Regale* (p. 35–36) şi *Ce justifică o traducere a Politicii lui Lorenz von Stein*. (p. 408–410)

În sfârşit, trei texte prezintă activitatea lui Anton Golopenţia în vederea formării ca cercetător al ştiinţelor sociale şi a pregătirii tezei de doctorat în sociologie. Primele două, adresate lui Tracy B. Kittredge, care era responsabil cu bursele la The Rockefeller Foundation, o fac direct, cel de al treilea oferă, după cum vom vedea, o imagine indirectă.

Raportul Kittredge este o ciornă care anunţă, ca „ax[ă] de orientare definitiv câştigată" în urma anilor de studiu în Germania, România, situând acest episod în prelungirea experienţei dobândite la Ministerul Instrucţiei din Bucureşti alături de D. Gusti, la Institutul condus de Freyer şi la căminul Boberhaus al fostei organizaţii a tineretului silezian („Schlesische Jungmannschaft") de la Löwenberg. Direcţiile de studiu şi reflecţie, dominate de o „acţiune politică de aducere la conştiinţa de sine", care au definit anii de formare în Germania sunt, alături de „însuşirea istoriei noastre" şi statistica economică, următoarele:

Comte: încrederea în misiunea cărturarului.
Heidegger: a funda pe o înţelegere justă a vieţii, a omului şi a istoriei.
În sensul acesta, precizare a înţelegerii mele a *Sociologiei*: teza.
Cunoaşterea Germaniei: ţară în revoluţie.
Măsuri pentru reorganizarea vieţii tineretului nostru.

În raport cu Fundaţia care i-a acordat bursa, A.G. notează: „Deşi comportarea mea a înfrânt uneori aparent 'stilul Rockefeller Foundation' prin interese prea multiple, metafizică, interes prea vădit pentru politică, cred totuşi că activitatea anilor mei după întoarcere [în România] va dovedi că am ştiut poate să urmez mai pe de-a-ntregul comandamentul de a fi în actual."

Adresat aceluiaşi Kittredge, scris în limba germană şi tradus în română de Gottfried Habenicht şi Lidia Bradley, cărora le mulţumesc cu acest prilej, importantul *Raport de activitate* din 18 noiembrie 1935 prezintă revelator (a) cei şase ani bucureşteni care au precedat bursa în Germania; (b) anii germani 1933–1935 (care corespund duratei totale a bursei Rockefeller) şi (c) planurile de viitor ale lui A.G.

(a) Formaţia în ţară – scrie A.G. – a comportat trei ani de studiu al ştiinţelor sociale la Facultăţile de Filosofie şi de Drept urmaţi de alţi trei ani de cercetări de sate, şi de cercetări administrative ca Șef de cabinet al lui D. Gusti la Ministerul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor, etapă în care a deprins tehnica statistică. La sfârşitul acestei perioade, concluzia care i se impune lui A.G. este aceea că, prin cunoaşterea exactă a realităţii administrate, se poate ajunge la îmbunătăţirea activităţii administrative a statului printr-o sociologie armată statistic, care revine salutar la pragmatismul iniţial al disciplinei în secolul XIX. Explorarea posibilităţii de a realiza „un diagnostic al stării generale a naţiunilor", o „ştiinţă a naţiunii" de tipul celei pe care o preconiza D. Gusti, însemna pentru A.G.:

> [...] să se practice, în mod necesar şi pe cât posibil, o sociologie fundamentată şi dezvoltată prin revenirea la punctele de plecare: 1) natura domeniului realităţii cercetate şi 2) căile spre cunoaşterea sa. În afară de aceasta, trebuie ca sociologia să fie recunoscută ca tehnica care facilitează recunoaşterea direcţiilor urmate în devenirea constantă a existenţei unei naţiuni şi cea care obţine prognozele cele mai probabile pentru viitorul apropiat, faţă de multiplele „sociologii" etnografice, formale, de cultură istorică, stabilindu-se locul fiecăreia dintre aceste „sociologii" în procesul real de cercetare a stării unei naţiuni. Numai în acest fel, pare a fi posibilă înlăturarea autorităţii paralizatoare a acestor „sociologii" şi reducerea cerinţelor totalitare ale fiecăreia la contribuţia lor reală.

În momentul în care a apărut posibilitatea bursei Rockefeller, A.G. avea, deci, un obiectiv de orientare clar definit: redefinirea misiunii centrale a sociologiei în raport cu existenţa naţiunilor.

(b) Sosit în Germania la 20 noiembrie 1933, cu o bursă Rockefeller de doi ani, A.G. trimite *Raportul Kittredge* la 18 noiembrie 1935. E vorba deci de raportul său final către Fundaţia Rockefeller. În raport, el trece în revistă etapele succesive pe care le-a traversat: studiul la Berlin (noiembrie 1933 – aprilie 1934), în care a audiat cursurile lui Nicolai Hartmann (filosofie), Eduard Spranger, Werner Sombart (economie şi sociologie), Ludwig Klages (filosofie şi sociologie), Alfred Vierkandt (sociologie), Carl Schmitt (drept şi teorie politică) şi a citit la

Preussische Bibliothek; şi studiul la Leipzig (mai 1934 – noiembrie 1935), pentru care a optat spre a lucra în preajma lui Hans Freyer.[4]

Vacanţa din aprilie 1934 e folosită de A.G. spre a veni în contact cu un cerc de tineri silezieni activi în cadrul căminului Boberhaus din Löwenberg al fostei organizaţii de tineret „Schlesische Jungmannschaft". Întâlnirea aceasta se va dovedi stimulatoare şi va fi continuată prin participări active la conferinţele Boberhaus pe parcursul anilor germani. Ea va alimenta elanul pentru redactarea unui volum intitulat iniţial *Orientare* şi pentru proiecte cum e, publicat în *Opere* III, textul postum *Proiect pentru Uniunea asociaţiilor studenţeşti din Germania*. (p. 403)

Ceea ce îl atrage pe A.G. la Prof. Freyer este preocuparea pentru realitatea socială nemijlocită şi ideea de „a nu lăsa nimic nefolosit" din zestrea ştiinţelor umaniste, a istorismului, pozitivismului şi a behaviorismului, în abordarea ei. La Leipzig, A.G. audiază cursurile lui Freyer, Fritz Krause (etnologie), Joachim Wach (sociologia religiei), îl întâlneşte pe Hugo Fischer (filosofie, sociologie) şi, la recomandarea lui Freyer, începe să se documenteze pentru o teză despre Dilthey, consacrată poziţiei istorismului german în ştiinţele vieţii sociale şi ale culturii. Lucrul la teză nu răspunde însă nevoii primordiale de orientare care urma să o încadreze: „În urma lecturii lui Dilthey mi-am dat seama că pot realiza o disertaţie de doctorat, dar că nu sunt încă îndeajuns pregătit pentru ceea ce venisem să rezolv în Germania."

În acord cu Prof. Freyer şi cu Fundaţia Rockefeller, şi după o lună de vacanţă (martie 1935) în care lucrează la proiectul *Orientare* (viitorul *Îndreptar pentru tineret*) în casa primitoare şi muzicală a învăţătorului silezian Martin Hermann, A.G. se deplasează la Hamburg (1 aprilie – 5 iunie 1935), unde îi întâlneşte şi audiază pe Andreas Walther (urbanizare), Georg Christian Thilenius (antropologie), Jakob von Uexküll (biologie), Otto Westphal şi Justus Hashagen (istorie) şi Ernst Forsthoff (drept statal). În drum spre Freiburg (unde urma să-l întâlnească pe Heidegger), el traversează cu multiple popasuri Germania vestică, îl vizitează pe Prof. Erich Rothacker (filosofia istoriei) la Bonn, are o convorbire „hotărâtoare pentru mine" cu Prof. Karl Jaspers (psihiatrie şi filosofie), îl întâlneşte pe Arnold Bergsträsser (sociologie) şi îi audiază pe profesorii Carl Brinkmann (sociologie şi economie) şi Ernst Krieck (pedagogie), ajungând la Freiburg la data de 26 iunie 1935. La Freiburg A.G. audiază prelegerile de filosofie ale lui Martin Heidegger şi Erik Wolf (drept penal), revenind la Leipzig şi la lecturi desfăşurate la „Deutsche Bücherei" pe 15 iulie 1935.

4. În volumul *Opere* III apare textul *Berlinul nu e un oraş propriu-zis sociologic* (p. 580–584) care explică şi el mutarea la Leipzig.

Răstimpul 15 iulie – 18 noiembrie este clarificator: „Am ajuns la concluzia că nu mai sunt expus riscului să pierd, prin lectură, direcţia intenţiei iniţiale.” Făcând bilanţul acestei perioade de explorări, A.G. scrie:

> Cel mai mult mi-a folosit sistematizarea lui Jaspers (*Philosophie*, 1932). Fiind şcolit medical, acesta este în stare să indice locul cuvenit problematicii esenţei etice şi religioase în cunoaşterea ştiinţifică şi să elibereze această cunoaştere de elemente intruse. Cunoştinţa cu perspectivele, tendinţele şi cunoaşterea poziţiei epistemice a logicii matematice (Russel, Wittgenstein şi Carnap), a fizicii (regândirea termenului de *cauzalitate* datorită teoriei cuantelor şi cunoaşterii legilor statisticii) şi a biologiei (relaţia dintre regiunile existenţei organice şi fizice; ştiinţa mediului înconjurător) mi-a completat privirea de ansamblu şi mi-a oferit siguranţa că, în momentul de faţă, dispun de cele necesare pentru a gândi amintita „ştiinţă a naţiunii” şi a-i stabili locul în raport cu „sociologiile” existente şi în cadrul studiului stării reale a unei naţiuni.

În partea care urmează a Raportului, A.G. expune „scheletul” concepţiei la care a ajuns. Judecând în perspectiva problemelor ce li se pun, şi nu în cea a „disciplinelor academice admise existente”, problema majoră a societăţilor diferitelor state este aceea de a rezolva şi dirija pe cât e posibil stările de fapt constatate prin cercetarea realităţii sociale. Realitatea socială se compune din relaţii stabile, autonome, dinamice (cea mai vizibilă fiind statul). Cercetarea ei se poate face prin studierea instituţiilor obiective existente, în perspectiva stabilităţii (ca în drept, morală, ştiinţele artelor) sau în perspectiva dinamicii continue a realităţii sociale (e vorba de disciplinele orientării politice) şi ambele perspective sunt deopotrivă necesare. Concepţia germană abordează instituţiile obiective ale realităţii sociale, studiind ce s-a întâmplat iar nu ceea ce se întâmplă. Sociologiile formale sunt utile pentru orientarea politică întrucât ele creează termeni care funcţionează ca unelte aproximative, de fiecare dată parţial depăşite prin evoluţia socială continuă. Realitatea socială nu poate fi studiată prin cercetarea indivizilor, a psihologiei lor, ci prin statistică, prin „scrutări factuale intensive şi statistici extensive”. Rezultatele cercetării stării actuale permit prognoze

> [...] de abia când se corelează cu situaţii din trecutul nu prea îndepărtat al aceleiaşi naţiuni, al aceloraşi corelaţii sociale: prin arătarea anumitor tendinţe ce, pe distanţe mai mici, au o verosimilitate mai mare. Care elemente de istoriografie, care alegere şi folosire de ştiri despre procese ale trecutului şi în ce măsură anume duc la perspectiva orientării politice, prin

faptul că se dedică descoperirii prezentului şi a viitorului apropiat deja preformat şi că, pentru a răspunde acestei sarcini, vor fi mânate de motive etice, religioase (naţionalism = religiozitate secularizată), dar trebuie să facă conştientă realitatea însăşi, aşa cum este, printr-un control metodic permanent.

Concluzia lui A.G. este simplă şi directă: „Prin atingerea unei viziuni de ansamblu şi a unei clarificări îndestulătoare drept punct de plecare pentru o muncă practică, de care sunt relativ mulţumit, scopul esenţial al şederii mele în Germania a fost atins în măsura posibilului. [...] Alte studii teoretice, probabil că nu mă vor duce mult mai departe. Din ce în ce mai mult, simt dorul cercetărilor concrete şi datoria de a mă pune în slujba edificării României."

Ceea ce urmează, redactarea unui articol în care să prezinte această concepţie pentru volumul omagial D. Gusti şi redactarea unei dizertaţii „pe baza căreia să pot construi cariera didactică pentru care mă simt destinat" a devenit posibil prin obţinerea, în continuare, a unei burse Humboldt de un an. Dizertaţia nu va fi nici despre Dilthey şi nici despre „analiza contribuţiei pozitivismului francez la fundarea unei ştiinţe a 'societăţii', cum scrie A.G., dar cu aceasta ieşim din cadrul raportului pe care-l examinăm.

Prezentându-şi planurile de viitor, A.G. scrie încrezător: „Cu începere din 1 noiembrie 1937 sper să găsesc un post la Universitatea din Bucureşti sau la altă universitate din ţară. Mă întorc în ţară plin de idei şi planuri şi încep să dobândesc încredere în capacităţile mele de a educa buni funcţionari care să construiască statul român. În afara activităţii pedagogice, am în plan, pentru anii de început, câteva lucrări premergătoare pentru o istorie contemporană. Voi continua, de asemenea, cercetările legate de procesul de urbanizare a mediului rural şi de problemele cu care se confruntă populaţia suburbană în procesul de industrializare. Doresc să particip activ şi la viaţa generaţiei mele."

Cei cărora A.G. le mulţumeşte în mod special pentru susţinere în timpul studiilor sunt, în încheierea textului: Prof. Eduard Spranger (Berlin), Dr. Hans Raupach (Halle), Prof. Hans Freyer (Leipzig), Prof. Joachim Wach (emigrat între timp la Providence, R.I. din cauza regimului naţional-socialist), Dr. Hugo Fischer (Leipzig), Prof. Ernst Forsthoff (Hamburg), Prof. Erich Rothacker (Bonn), Prof. Karl Jaspers (Heidelberg) şi învăţătorul silezian Martin Hermann (Hagendorf).

Impresia generală cu care rămânem după lectura Raportului este aceea că A.G. a sosit în Germania cu un obiectiv intelectual clar definit şi l-a urmărit neabătut, „clădindu-se din sine", cum spunea în scrisoarea 31 din 27.1.1935 către Ștefania Cristescu: „După-amiază soseşte Profesorul. Întâlnirea aceasta cu omul unor ani trecuţi, aci, în ţara evadării mele, unde mă clădesc din mine, care se apropie, mă umple de nelinişte. Vor trece însă şi aceste zece zile." (*Rapsodia* II, scr. 254)

Tema tezei de doctorat a devenit, în faza finală, *Informarea conducerii statului şi sociologia tradiţională* şi a reprezentat o componentă esenţială a finalizării acestui obiectiv. Pe parcurs, deplasări numeroase – drumuri la oameni şi călătorii pe mari întinderi ale Germaniei – au venit să multiplice punctele de vedere la care s-a expus şi unghiurile din care A.G. a încercat să înţeleagă Germania complicată a momentului. Ceea ce a vizat Anton Golopenţia a fost obţinerea unei viziuni de ansamblu privitoare la o sociologie a prezentului, utilă pentru orientarea politică a administraţiei româneşti şi transmisibilă tineretului care urma s-o asigure. În acest scop, el şi-a menţinut cu fermitate neafişată independenţa deciziilor în ce privea tema tezei de doctorat (renunţând la cele două teme succesive sugerate de Prof. Freyer şi alegând el însuşi tema tezei finale), centrele universitare cercetate şi deschiderea multidisciplinară a lecturilor.

De amploarea sintezei pe care şi-a propus-o ne poate da o idee ansamblul *Fragmentarium (1934–1936)* pe care l-am construit regrupând însemnări care au însoţit reflecţia şi lecturile lui A.G. în anii germani. L-am publicat în volumul *Opere complete III. Literatură, Estetică şi Filosofie*[5]. În volumul de faţă, am reluat, sub titlul *Fragmentarium sociologic*, o parte (mai puţin de jumătate) din grupajul iniţial care mi s-a părut mai direct legată de preocupările vizate ale lui A.G.

Ceea ce confruntarea *Fragmentarium*ului (atât în forma complexă cât şi în forma abreviată) cu raportul examinat ne permite să stabilim este că la data de 18 noiembrie 1935 perioada de lecturi adnotate şi comentate sistematic *se încheie* pentru A.G.

Am inclus în partea introductivă a volumului prezentarea pe care am făcut-o variantei ample *Fragmentarium (1934–1936).* În cele ce urmează vom insista asupra unora dintre elementele, sugerate de *Raportul de activitate*, care apar în *Fragmentarium sociologic*.

Iată, de exemplu, în ce priveşte atitudinea de bază a cercetătorului realităţii sociale, ce scrie A.G., sub influenţa lui Heidegger, despre neajunsurile imparţialităţii:

> *Este imparţialitatea just înţeleasă*? Vrerea pătimaşă ne deschide tocmai lucrurile. Aceasta e teza lui Heidegger în *Was ist Metaphysik?* Imparţialitatea presupune discuţia politică şi izolarea savantului în regiunile proprii ştiinţei, separaţia între terestru şi celest-ideal. Dacă ne mărginim la terestru, înţelegând neputinţa noastră de a-l transcende a[lt] minteri decât în ştiinţa existenţei lui, activitatea ştiinţifică este a explora

5. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2018, p. 657–714. În volum, titlul complet este *Fragmentarium (1934–1936*).

SOCIOLBUC

> realitatea dinamică, în prefacere istorică neîntreruptă. „Imparţialitatea" nu mai e o condiţie în acest caz. În locul ei trece cerinţa de a înainta până la chiar realitate, de a o ispiti şi tălmăci, de a nu socoti operaţia satisfăcută cu tălmăcirile anterioare drept ştiinţă (e de fapt arhivistică ştiinţifică: istorie cu scop informativ). Adică, de a ieşi din sine, de a ajunge în contactul fertil cu realitatea din care iese cunoaşterea. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 8)

Contactul nemijlocit cu o realitate socială în evoluţie continuă trebuie să ţină seama în acelaşi timp de pluralitatea popoarelor şi a culturilor care o manifestă şi care sugerează analogii istorice utile, atunci când nu sunt absolutizate:

> În ontologia adecvată a realităţii sociale pe care urmează s-o trasez, trebuie ţinut în seamă nu numai aspectul succesiv al realităţii sociale, ci şi cel în simultan. Nu numai prefacerile continui, ci şi *pluralitatea popoarelor, a culturilor*. E drept că acum un val unificator trece deasupra tuturor. Nu trebuie pierdut din vedere, nici chiar în cazul acesta, că deosebirea temeliilor determină şi o deosebire a sedimentărilor, pe care un val unic le depune peste ele. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 20)

> Ceea ce e îndreptăţit în analogiile istorice. În utilizarea trecutului pentru lămurirea prezentului. Cu toate deosebirile, procesele generale, industrializarea, democratizarea au o anume desfăşurare tipică. Aşa, trecutul unei ţări poate fi o cheie bună pentru lămurirea prezentului altei ţări, poate oferi chiar pronosticul posibilităţilor diferite ale viitorului ei. (Caiet *Saint-Simon* I, p. 20)

Nu trebuie uitat caracterul ireversibil al realităţii sociale:

> A construi ştiinţa: ideea că problema ar fi să formulezi încrengătura unei osaturi imuabile – aceasta înseamnă a acorda trăsăturile realităţii anorganice, celei istorice a omului. Ceea ce trebuie făcut e să ai o imagine limpede despre natura acestei din urmă realităţi, faptul de a fi *ireversibilă* îi e[6] caracteristic – acesta trebuie implicat dintru început. Mill nu ajunge la ţinta pe care şi-o propune, aceea de a vedea dacă „metoda inductivă" ajută la lămurirea realităţii istorice, pentru că nu se apropie de aceasta cum e, ci de o realitate istorică închipuită, imuabilă după chipul celei anorganice (și organice). (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 4r)

6. În text, *i-e*.

SOCIOLBUC

Un model de cercetător lucid situat în actual, provizoriu şi tranzitoriu, este pentru A.G. Saint-Simon. În contrast cu Comte,

> Saint-Simon îşi ia *libertatea de a-şi modifica fără încetare planurile... pe potriva vremii*, fără s-o spună[7]. La Saint-Simon atitudinea e interesantă: e o încercare de a face politică pozitivă. Comte nu e nici măcar numai ridicarea în conştiinţă a acestei atitudini. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 71–72)

> Cum trece Saint-Simon *de la pretenţia formei noi pozitive pentru totdeauna,* la intenţia de a găsi *formula imediat convenabilă, tranzitorie*. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 54)

> Această declarare a prezentului drept *tranzitoriu*[8], a îndepărtării stării pozitive în viitor îl face pe Saint-Simon să formuleze atitudinea care ne convine şi nouă. Și noi putem crede că o stare pozitivă poate fi apropiată, [că] putem lucra pentru ea. Prin această precizare Saint-Simon evită calea de eroare pe care o apucă Comte, aceea de a crede că ordinea pozitivă dispensează de realitate, că ea este realitatea. Saint-Simon vede o tendinţă, lucrează în sensul ei în prezent. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 6–7)

> Ceea ce e nou la Saint-Simon e urmărirea zi de zi, prin broşuri, a realităţii politice (în sens larg) şi încercarea de a indica îndrumarea care trebuie să[-i] fie dată. (Caiet *Despre Comte*, f. 39r)

> *A se socoti în criză permanentă*. Suntem neîncetat în timp, adică în trecerea de la viitor la trecut. Saint-Simon „provizoriu", „tranzitoriu". Există oare epoci organice? Nu ştim... În tot cazul, [nu] în trecutul mai apropiat, şi nici în viitorul mai apropiat. (Caiet *Despre Comte*, f. 42r)

Am putea reflecta în mod similar la ponderea în însemnări a reflecţiilor asupra lui Bălcescu, Marx, Hugo Fischer, Jaspers, care iluminează focare importante ale reflecţiei lui A.G.

IV. 1937–1945: Seminar, Anchete, Direcţia Planificării şi a Publicaţiilor

Includem în acest capitol materiale referindu-se, de cele mai multe ori, la activităţi aprobate, în curs de desfăşurare sau (parţial) încheiate la data la care A.G. redactează referatul, raportul, îndreptarul sau ancheta respectivă. Ele se deosebesc de materialele intitulate de A.G. *Propuneri*, *Idei*, *Plan de lucru*,

7. În text *s-o spuie*.
8. În text, *transitoriu*.

SOCIOLBUC

Proiect, dar şi *Referat*, *Memoriu* etc., care apar în capitolul V şi care se referă în mod obşnuit la acţiuni/activităţi posibile, propuse de A.G. în proiecte de cele mai multe ori minuţios redactate, care nu au fost însă aprobate (de D. Gusti) şi realizate. Primele cinci materiale privind seminarele se situează tematic în prelungirea etapei germane din capitolul III.

Întoarcerea în ţară a lui A.G. nu e simplă. În scrisoarea 367 din 12.12.1936 către Ștefania Cristescu[9], el notează: „Am sosit la 11 la Fundaţie. [...] Între timp a venit Herseni. M-a întrebat despre câte toate. Asculta, posomorându-se câteodată. Apoi mi-a cerut să dau o cronică despre Sociologia germană de acum până luni." Ajuns la Bucureşti sâmbătă 10 decembrie 1936, A.G. predă deci *Situaţia sociologiei în Germania naţional-socialistă* în ziua de 14 decembrie. Cronica nu pare a fi fost publicată. În ea, A.G. înregistra declinul marcat al activităţii sociologice germane în anii de după venirea la putere a naţional-socialiştilor.

La invitaţia Prof. Gusti, A.G. intervine în seminarul acestuia cu *prezentări ale profesorilor Max Rumpf, Erich Rothacker şi Hans Freyer*, între alţii[10]. Acestea sunt receptate în mod neaşteptat. În scrisoarea 375 din 15.2.1937 către Ștefania Cristescu, citim: „Cu Profesorul am dus-o tot mai rău. M-a pus să vorbesc la seminarul lui cu studenţii care-şi pregătesc teza de licenţă şi doctorat, în fiecare şedinţă, despre un sociolog german nou. De fiecare dată, când îl descriu pe unul, devine oarecum gelos. Când am vorbit despre Freyer, aproape că s-a certat cu mine în faţa băieţilor. Acum mi-a făcut reproşuri că nu pomenesc îndeajuns Institutul Social etc." (*Rapsodia* II, p. 438) E greu de înţeles acest moment. Știm însă că Profesorul regretase că A.G. şi-a susţinut teza în străinătate. Iar tonul care răzbate din prezentări, în special când e vorba de Hans Freyer, conducătorul tezei, a putut fi, pentru Profesor, mai greu de acceptat:

> Cum i-am fost elev, nu voi înfăţişa o *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*. Știu prea mult broşurile, conferinţele lui, intenţiile. Aspectul de şantier, pe care se clădeşte fără încetare. Freyer mai e în afară de aceasta şi o natură de drumeţ în ştiinţă: ceea ce leagă etapele diferite e conştiinţa cărturărească, vrerea de a face un lucru trebuincios.

Publicăm două planuri de seminar – *Seminarul de introducere în Sociologie pentru studenţii din anul I* şi *Seminarul de introducere în Sociologie. Seria B (studenţii în Geografie, Istorie, Filologie)* şi, destinate celui de al doilea seminar,

9. Toate scrisorile către Ștefania Cristescu sunt citate după volumul II din *Rapsodia epistolară*.

10. În scrisoarea din 19.2.1937, A.G. îi scria Ștefaniei Cristescu: „Îţi voi scrie mai mult duminecă. Acum trebuie s-o pornesc la tipografie, iar după masă am să-l prezint pe Max Hildebert Boehm la Seminarul Profesorului." (*RE* II, p. 439) Nu am găsit însemnările Boehm.

SOCIOLBUC

nişte note geopolitice privind *naţiunea*. Preocuparea de a adecva seminarul formaţiei studenţilor vizaţi în acest ultim caz a fost subliniată de A.G. în textul *Din activitatea Seminarului de Sociologie, Etică şi Politică de la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti în anul şcolar 1937–1938* publicat în „Sociologie românească" (an. II, nr. 11–12, p. 575–576):

> Intenţia urmărită în acest seminar este precizarea elementelor care definesc naţiunea. Tema aceasta a fost aleasă pentru importanţa ce [o] prezintă în formaţia de specialitate a viitorilor noştri geografi, istorici şi filologi. Căci analiza filosofică a elementelor naţiunii îi poate ajuta pe cei ce vor fi chemaţi să înlesnească o mai bună organizare a naţiunii noastre sau să ne potenţeze conştiinţa naţională: cercetând ţara românească, trecutul românesc şi limba românească, să-şi priceapă mai bine menirea." (p. 575)

Note de Seminar: Naţiunea examinează mediul extern al României, constituit de statele străine care constituiau „cadrul ei politic". Mediul extern variază în funcţie de perspectivă, de situaţia geografică şi politică a statelor şi de momentul istoric. La data la care scria, A.G. enumera, pentru România, printre statele vecine, (1) ca *vecini primari*: Rusia, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria, Turcia (Marea Neagră) şi, prin ieşirea noastră la mare, într-o oarecare măsură toate statele; (2) ca *vecini secundari*: Statele Unite, Japonia, China, India, Afganistan, Persia, Turcia, Grecia, Albania, Italia, Austria, Germania, Letonia, Lituania şi, (3) ca Mari Puteri: Anglia, Statele Unite, Rusia, Japonia, Franţa, Italia, Germania (şi, înainte de război: Austria).

Numit secretar de redacţie al revistei „Sociologie românească", A.G. pregăteşte în primă formă o *Schiţă de program*, pe care o prezintă Profesorului Gusti, lui H.H. Stahl şi Traian Herseni într-o şedinţă de redacţie. Programul imagina o lărgire a sferei de acţiune a revistei şi o modificare, în raport cu ea, a rolului jucat de Școala sociologică de la Bucureşti:

> „Sociologie Românească" ar trebui să devină, din organ al Școlii sociologice de la Bucureşti, consacrat exclusiv problemelor tratate de Școala de la Bucureşti şi numai sociologiei monografice, organ al Școlii de la Bucureşti consacrat *tuturor problemelor sociologice româneşti şi întregii mişcări sociologice româneşti*. O transformare de acest fel ar putea da revistei rolul pe care l-a avut înainte de 30 de ani „Viaţa românească", adică pe cel de revistă de orientare socială şi politică. Faptul de a urmări regulat şi ceea ce se petrece în afară de Bucureşti în mişcarea sociologică românească ar putea, mai mult decât ignorarea sau polemica exclusivă, să consacre situaţia de conducătoare a mişcării sociologice româneşti a Școlii de la Bucureşti.

În acest scop, propunea A.G., prezentărilor de sate şi problemelor de sociologie monografică, le-ar putea fi adăugate, cu ajutorul monografiştilor care lucrau la Institutul Statistic al Statului, prezentări ale problemelor puse de „ţinuturi întregi", de oraşe şi de toată ţara, revista contribuind astfel la informarea „asupra tuturor problemelor ce i se pun conducerii de stat". În plus, prezentul şi tradiţia românească a ştiinţelor sociale şi politice ar fi fost de examinat alături de sociologia monografică:

> Ar fi utile articole care să prezinte sociologia d-lor Andrei, Brăileanu, Drăghice[scu], care să situeze pe Conta, Xenopol, Haret în istoria ştiinţelor noastre sociale, să analizeze gândirea politică a unor Budai Deleanu, Dinicu Golescu, Eliade, Eftimie Murgu, Bălcescu, Kogălniceanu, Bariţ, Russo, Bărnuţiu, Eminescu, Gherea. Ştiinţele sociale par noi în România pentru că istoria lor la noi încă n-a fost urmărită aşa cum trebuia.

Programul, dezbătut îndelung de Herseni, Stahl şi Profesor, nu a fost publicat. A.G. îi scria Ștefaniei Cristescu la 14.1.1937:

> Cu revista merge încetinel. Aştept să plece mâine Profesorul, ca să mă apuc mai liniştit de lucru. Îmi voi primi şi masa şi rafturile zilele acestea şi atunci viaţa cu plan va putea începe. N-am mai scris programul revistei, prea-l vrea schimbat Profesorul întruna. Aşa că a rămas să fie scos." (*Rapsodia* II, p. 431)

Iar la 20.1.1937, el adăuga:

> Herseni a pornit, cu toată oferta lui de armistiţiu, ofensiva. La întrunirea pe care a făcut-o Profesorul, ca să vorbim despre revistă, mi-a spus să-mi precizez poziţia, că se pare că nu mai cred în „sistem", că sunt de partea lui Andrei. I-am răspuns demn şi câteodată dârz, menajându-l totuşi. Profesorul a vorbit mult, s-a pierdut în planuri gigantice de 15.000 monografii în patru ani, împiedicându-mă să argumentez, ca să zică la urmă că nu l-am convins. A rămas să cetească ce voi scrie în revistă, să n-o fac organul sistemului meu (*Rapsodia* II, p. 433–434)

Anton Golopenţia va înnoi sensibil revista „Sociologie românească". O va face însă pe tăcute şi parţial în raport cu programul de mai sus. Am prezentat în articolul *A fost revista Sociologie românească publicată în devălmăşie?*[11] o serie de modificări pe care el a reuşit să le aducă revistei, obţinând, în cele din urmă,

11. Publicat în numărul special *Despre Școala gustiană altfel* (coord. Zoltán Rostás), „Transilvania"(Sibiu), An. 41, Nr. 11/12 nov.–dec. 2012, p. 26–34.

încuviinţarea Profesorului, până când, odată cu izbucnirea războiului, revista îşi încetează temporar apariţia. Un ultim număr va fi reluat în vechiul format în anul 1943. A.G. lucra de acum la Institutul Central de Statistică.

Activitatea depusă pentru pregătirea, coordonarea, prelucrarea şi redactarea rezultatelor muncii Echipelor îi este prezentată de A.G. lui D. Gusti într-un număr de materiale. În *Referat asupra prelucrării activităţii de cercetare a Echipelor în campania 1938* (4.11.1938), A.G. înfăţişează activitatea celor 58 de Echipe active în vara 1938. Prin recensământul demografic, sanitar şi economic, prin diversele anchete (asupra proprietăţii, natalităţii/mortalităţii infantile, analfabetismului şi alimentaţiei), şi prin monografiile sumare de sate, arăta A.G. adresându-i-se lui D. Gusti, Echipele culeseseră un material „suficient pentru a realiza intenţia Dvs., a unei monografii sintetice, care să depăşească cadrul satului izolat. / Odată prelucrat, el va îngădui redactarea unei lucrări care să înfăţişeze satele în care au lucrat Echipele. Datorită numărului acestor sate şi a modului de prelucrare a materialului, publicaţia care ar prezenta această redactare ar fi ceva cu totul fără precedent în producţia ştiinţifică a României şi o realizare considerabilă şi în raport cu ce se face în alte ţări." Prelucrarea formularelor (cu personal de la Institutul Central de Statistică şi Oficiul de Studii al Ministerului de Finanţe), redactarea şi tipăritul ar fi putut începe în aprilie 1939, iar lucrarea, totalizând 3 volume s-ar fi putut încheia la 20 august 1939: „Costul total al prezentării rezultatelor cercetărilor întreprinse de Echipe în campania 1938 necesită [...] aproximativ 1 ½ milion. Faptul că această operă ar putea fi întâia probă a utilităţii şi a capacităţii Direcţiei cercetărilor monografice din Institutul de Cercetări Sociale al României compensează însă înălţimea cheltuielilor." Reacţia iniţială a lui D. Gusti la ceea ce va deveni lucrarea *60 de sate româneşti* a fost violent negativă. Pe prima foaie, sus, D. Gusti a scris cu creionul: „Nu aprob. D-nii Stahl şi Golopenţia mi se vor prezenta personal. Care şi unde sunt satele? D.G./ Ce este cu situaţia premierii echipelor? Ce întârziere!" La p. 2, imediat după punctele 1–14, D. Gusti a marcat cu creionul două semne de exclamare în dreptul paragrafului care începe cu „Socotind ora...". La p. 3, în dreptul paragrafului „Tipărirea acestor volume..." apar, datorate tot Profesorului Gusti şi tot cu creionul, două bare verticale, două semne de exclamare şi cuvântul subliniat „*Nebunie*" (*Rapsodia* III, p. 418–421, scrisoarea 53. *A.G. către D. Gusti*, 4.11.1938.)

În *Referat asupra stadiului prelucrării materialului monografic adunat de Echipe* (8.12.1938), A.G. menţionează însă o dispoziţie a lui D. Gusti care deschidea drumul prelucrării anchetelor privind ştiinţa de carte:

> Conform dispoziţiei Domniei Voastre de la 25 noiembrie, activitatea echipei de prelucrare a fost concentrată asupra anchetei cu privire *la şcoală şi ştiinţă de carte*. Prelucrarea propriu-zisă a formularelor completate în 54

SOCIOLBUC

sate a fost terminată marţi 6 decembrie. Acum se întocmesc tablourile de totalizare şi graficele. Aceste tablouri, grafice şi prezentarea rezultatelor urmează să fie predate duminecă dimineaţă (11 decembrie), adică, cu o zi înainte de termenul fixat.

A.G. reacţionase rapid. În aceeaşi zi, el înaintase Profesorului un *Referat asupra prelucrării anchetei cu privire la analfabetism* (25.11.1938), iar în referatul din 8.12.1938 el menţiona: „Prelucrarea celorlalte anchete n-a fost întreruptă complet. Specialiştii, cam un sfert din personalul de 70 de angajaţi, au continuat lucrul lor." La 28.2.1939, A.G. îi scria lui D.Gusti: „Am onoarea să vă prezint sumarul volumului cu cercetările Echipelor din campania 1938 şi să vă rog să binevoiţi a dispune dacă studiile din care va fi alcătuit pot fi date, pe măsură ce se termină, la tipar." Iar Profesorul marca pe textul referatului: „Se aprobă. Se va începe tiparul."

Evoluţia tumultuoasă a lucrării *60 de sate* a fost prezentată în fragmentul referitor la schimbul de scrisori dintre A.G. şi D. Gusti reprodus în primul capitol al volumului de faţă[12], la fel cu *Raport asupra rezultatelor recunoaşterilor făcute în şapte plăşi* (16.5.1939), *Referat asupra colaborării cu Serviciul Social* (6.6.1939) şi *Dosar al Direcţiei Planificării şi Publicaţiilor* (12.9.1939).

Cum Direcţia Planificării şi Publicaţiilor, condusă de A.G., preluase sarcina tipăririi tuturor materialelor elaborate, am inclus cu titlu de exemple două documente privind *Regulamentul de funcţionare a Direcţiilor* şi *Statutele Regionalelor Institutului de Cercetări Sociale al României*. E probabil că la elaborarea lor au participat, alături de A.G. mai mulţi membri ai I.C.S.R.

În schimb, conţinutul şi formulările din *Serviciul Social. Program analitic pentru Şcoala Normal*ă *Superioară* trimit la A.G. care abordase tema încă din cursul anilor de studiu în Germania şi revenise asupra ei în *Schiţă de program pentru „Sociologie românească"*.

Formularele pentru *cercetarea gospodăriei ţărăneşti (inclusiv bugetul)* şi pentru *suprapopulare* (acesta, alături de *chestionarul* cu aceeaşi temă) par a fi fost utilizate deopotrivă în cercetarea de la Dâmbovnic. Iar *România rurală. Starea de azi a populaţiei satelor din România* corespunde planului redactat de A.G. al introducerii la volumul Dâmbovnic.

Cele patru rapoarte ale Direcţiei Publicaţiilor privesc pregătirea pentru tipărire în vederea celui de al XIV-lea Congres internaţional de sociologie, înainte şi după amânarea acestuia, a lucrărilor Şcolii. E vorba de un volum al lui D. Gusti,

12. Sanda Golopenţia, *Corespondenţa lui Anton Golopenţia cu Dimitrie Gusti*, extras din *Rapsodia* III, p. 336–501.

SOCIOLBUC

care va fi publicat în cele din urmă în Franţa[13], de volumul *Îndrumări pentru cercetările sociologice*[14], de monografiile *Nerej*[15], *Drăguş*[16], *Clopotiva*[17], de seria *60 de sate* (sub numele de *Cercetările Echipelor*), de *Bibliografia satului românesc,* de un număr în limba franceză al *Arhivei* şi de un număr cu rezumate în limba franceză al revistei „Sociologie românească", în sfârşit, de volumele regrupând comunicările pentru al XIV-lea Congres internaţional de sociologie care fuseseră trimise de participanţi.

Textul *Institutul de Ştiinţe Sociale al României* marchează încetarea activităţii I.C.S.R. (prin suspendarea Serviciului Social) şi revenirea la un format relativ asemănător cu cel al fostului I.S.R. Programul de lucru al I.Ș.S.R. pentru anul 1940 preia sarcini ale momentului: „Fiecare din secţii va urmări probleme speciale, proprii şi va contribui, prin cercetări şi lucrări în perspectiva specialităţii ei, la cunoaşterea realităţilor româneşti, întărirea pe toate planurile a apărării naţionale, pregătirea documentării pentru viitoarea Conferinţă de pace."

Sate şi oraşe e un proiect solid pentru volumul *Naţiunea română* adoptat de I.[Ș.]S.R. şi propus, după toate aparenţele, de A.G. Recunoaştem preocuparea pentru statistica unităţilor administrative, tipologia satelor (cu distincţia dintre tipul pastoral forestier, cel agricol, şi tipurile intermediare sau excepţionale), regiunile de sate minuscule/gigantice, viaţa spirituală a satelor şi contactul lor cu cultura orăşenească, organizarea lor administrativă, procesele sociale, contactul satelor cu piaţa mondială, geneza oraşelor româneşti etc.

Textul *Monografie sumară Hodac* este comentat în prima secţiune a volumului de faţă (*Corespondenţa lui Anton Golopenţia cu Dimitrie Gusti*). Este vorba în fapt de o cercetare monografică a Văii Gurghiului din Mureş, efectuată în august 1945 prin colaborarea dintre Institutul Central de Statistică şi Institutul Social Român. Echipa, condusă de A.G., număra zece cercetători: A.G., Șt. Golopenţia,

13. Dimitrie Gusti. *La science de la réalité sociale*, Paris: Alcan, Presses universitaires de France, 1941.

14. Îndrumări pentru monografiile sociologice, de Dimitrie Gusti și Traian Herseni. Bucureşti: Institutul de Ştiinţe Sociale al României, 1940.

15. H. H. Stahl, [coord.]. *Nerej, un village d'une région archaïque: monographie sociologique*, Bucarest: Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 3 vols.

16. Plănuită ca o serie de volume distincte, monografia *Drăguş, un sat din Ţara Oltului (Făgăraş)* a fost realizată parţial, în centrul ei aflându-se lucrarea lui Traian Herseni, *Unităţi sociale* (Bucureşti: Institutul de Ştiinţe Sociale al României, 1944). Ea regrupa volume publicate în anii 1944–1945 de membri ai echipei Drăguş: Al. Bărbat, Ștefania Cristescu, Al. Dima, D.C. Georgescu, Ion Ionică, F. Rainer.

17. Ion Conea, *Clopotiva un sat din Haţeg*: monografie sociologică întocmită de echipa regală studenţească 19/935, 2 vol., Bucureşti: Institutul de Ştiinţe Sociale al României, 1940.

L. Apolzan, I. Apostol, N. Betea, M. Biji, L. Bran, N. Economu, G. Retegan şi Corneliu Săndulescu. Era ultima monografie a Școlii de sociologie de la Bucureşti.

V. 1931–1940. Proiecte şi planuri înaintate lui Dimitrie Gusti

Cu câteva excepţii, pe care le vom discuta mai jos, proiectele şi planurile sunt prezentate în textele Sanda Golopenţia: *Corespondenţa dintre A.G. şi Dimitrie Gusti*, şi S.G.: *Planuri şi proiecte pentru volumul V al Enciclopediei României*, reproduse la începutul volumului. Se vede în aceste texte trecerea de la scrisori, însoţite de idei, planuri, în perioada 1931–1936, la referate, rapoarte şi proiecte înaintate tăcut Profesorului în anii 1937–1940.

Ca şi în perioada de la Minister, în perioada germană, A.G. nu evită nota critic-constructivă. După lectura unui articol din 1912 al Profesorului (*Ein Seminar für Soziologie, Ethik und Politik*) descoperit în biblioteca Institutului Freyer, el scrie:

> V-aş ruga să nu-mi luaţi în nume de rău dacă fac aci câteva propuneri pentru aplicarea nouă a principiilor din acel articol. Mă supără ades constatarea, când îmi trec vremea într-unul din institutele de aci, că nu scoatem din posibilităţile care ne stau la dispoziţie nici jumătate din cât scot germanii din ceea ce le stă la dispoziţie.
>
> Seminarul de Sociologie lâncezeşte şi nu arată cu mult a[lt]minteri decât celelalte seminarii ale Universităţii. De când monografiştii nu mai sunt studenţi, a devenit simplă procedură în plus pentru cei care vor să obţină o diplomă. De o deprindere cu munca de creaţie nu poate fi vorba, decât în măsură foarte mică. Și nici de o educaţie în sensul propriu al termenului. Supraîncărcate, cu subiecte totdeauna aceleaşi, întâi de toate obligatorii, ele nu pot să nu le apară studenţilor [ca] nişte cazne impuse. (*Funcţionarea Seminarului de Sociologie de la Universitatea din Bucureşti – analiză şi propuneri*)

Proiectele lui A.G. înnoiesc felul de a privi misiunile momentului. Ideile prezentate de el în legătură cu seminarele de Sociologie ale anilor 1930 rămân actuale.

În propunerile „în privinţa Pavilionului românesc de la Expoziţia internaţională din 1937" provocate de vizitarea expoziţiei „Deutschland" la cererea lui D. Gusti, el îi oferă Profesorului o viziune ferm înnoitoare a României care ar putea figura şi astăzi în manualele şcolare:

> Formula pe care obişnuim încă s-o prezentăm în Apus ca expresie a fiinţei noastre e cea de „ţară pitorească". Starea şi străduinţele noastre de

a ne clădi un stat solid sunt mascate de obicei sub prefăcătoria dureroasă a acestei ascunderi în umilinţă şi folclor. Specularea slăbiciunii noastre şi a pitorescului etnografic a fost utilă şi la locul ei în veacul dintâi al construirii statului românesc modern. Acum ea ne păgubeşte. Ne arată cum nu mai suntem, cum nu mai vrem să fim. Formula pe care ar trebui să o ofere expoziţia aceasta străinătăţii despre noi trebuie să fie mai adecvată, folositoare, şi nu inutilă sau păgubitoare. Cred că ar fi potrivită cea de cuprinsul: un neam care a pornit greu şi în împrejurări vitrege, dar care, datorită posibilităţilor lui bogate, e în plină acţiune constructivă. În locul formulei „România – Statul unor ţărani patriarhali de la marginea Europei", formula : „un neam sub presiune să-şi clădească bine statul", „Ţară de oameni în mers", cu vorba lui Cotruş. Nu mai avem nevoie de milă sentimentală, nici să mai fim trataţi ca nişte sateliţi fără imbold propriu. Ci avem nevoie de credite date ca unora ce le pot investi productiv, vrem să fim luaţi cu preţul greutăţii pe care am ajuns s-o avem şi pe care vrem s-o sporim.

Formula aceasta trebuie să fie firul roşu, ce să unească şi să domine întreaga expoziţie. Părţile acesteia nu trebuie să fie altceva decât variaţiile ei, demonstrarea ei tenace. Expoziţia va fi cu atât mai izbutită cu cât va reuşi să împlânte mai trainic, mai univoc şi mai puţin neutralizată de formule şi concepţii învechite sau deosebite, în vizitatori, opinia aceasta, pe care dorim şi avem nevoie ca lumea s-o aibă despre noi.

Pavilionul românesc nu poate rămâne „eliptic de subiect":

A arăta numai ramuri de producţie izolate presupune o concepţie tot aşa de greşită a anonimităţii şi internaţionalităţii proceselor economice şi culturale. Ele sunt manifestările unei naţiuni şi trebuiesc arătate ca atare. Interesul statului român e ca vizitatorul să-şi dea seamă în fiecare clipă că are prilejul să cunoască fapte ale economiei *româneşti*, nu numai fapte economice, fapte ale culturii *româneşti*, nu numai fapte culturale. Cred că ideea de a scoate expoziţia întreagă prezentare biografică (biografie şi portret) a naţiei româneşti e schema cea mai cu noimă, care-i poate fi oferită vizitatorului străin.

Ca atare, pavilionul ar urma să prezinte, în această ordine, spaţiul, omul şi statul românesc trecut şi prezent. El ar trebui să aibă o singură intrare şi o singură ieşire, impunând un sens unic de vizitare.

A.G. insistă asupra depăşirii exclusivismului latinist:

Ar trebui subliniate la egal latinitatea şi caracterul nostru sud-est-european. Suntem latinii dintre sud-est-europeni.

SOCIOLBUC

În prezentarea istorică, trebuie abordate paralel toate ţinuturile româneşti:

> În loc de a urmări, cum se obişnuieşte încă, întâi istoria Munteniei şi a Moldovei, pomenind epizodic de Tripartit, de Huniade, de Unirea cu Roma, de Horea, Şcoala Ardeleană, de Blaj, Iancu şi de Memorand, spre a spune în dreptul anului 1918 că „visul milenar" s-a împlinit, trebuie urmărită dintru început, paralel, istoria românilor din toate ţinuturile. Trebuie lucrat în aşa fel încât oricine va fi trecut prin sălile expoziţiei să rămână cu convingerea că nu suntem profitorii tratatelor de pace. Că ceea ce s-a împlinit acolo zăcea în logica destinului naţiei noastre, că a fost schiţat de Mihai, pregătit şi meritat prin eforturile celor 150 de ani din urmă.

Schiţa de prezentare a părţii istorice este antologică şi ar putea figura în mod util în manualele şcolare sau universitare din România:

> La organizarea [Expoziţiei] ar trebui ţinută în seamă linia noastră actuală în politica internaţională : subliniate cu grijă momentele de contact cu naţiile Micii Înţelegeri şi ale Uniunii balcanice, formulate cu grijă afirmaţiile privitoare la raporturile cu turcii (părăsirea interpretării lupta pentru Creştinătate contra „păgânilor" şi adoptarea celeilalte : luptă pentru păstrarea statului propriu, recunoaşterea cu Iorga a turcilor drept continuatorii Imperiului de Răsărit) şi cu ruşii (subliniat, cu Iorga, rolul avut de cumani, de mongoli la facerea cu putinţă a întemeierii statelor româneşti, sublinierea contribuţiei noastre la clădirea culturii ruse : Movilă, Milescu – mare şi întâi înaintaş al eurasianismului de azi –, Cantemirii). Subliniat ce datorim Franţei, Angliei, Italiei, Spaniei, intensitatea legăturilor între neolatini la mijlocul veacului trecut (înrădăcinarea gândirii liberalilor în ideile şi atitudinile franceze de la începutul veacului trecut : Bălcescu ca mijlocitor al lui Sieyès, St. Simon, Lamennais, Michelet şi Quinet; legăturile lui cu Mazzini, Garibaldi la noi ; Ateneul nostru şi „Ateneo" spaniol, datoria pe care şi-o simţeau toţi paşoptiştii noştri de a fi umblat toate ţările neolatine, inclusiv Spania : Kogălniceanu, Urechia).

Important este şi textul *Cercetările monografice şi întocmirea planului naţional de organizare*. În perspectiva unui război iminent, se impuneau deopotrivă planificarea la nivel naţional, şi funcţionarea ca „ingineri sociali" a economiştilor, statisticienilor şi sociologilor:

> „New Deal", mănunchiul de planuri parţiale de reorganizare al Preşedintelui Roosevelt, probează izbitor că împrejurările reclamă şi în statele netotalitare planuri naţionale de organizare, care, cum e firesc, trec pe planul întâi al tuturor preocupărilor politice.

> Programele şi planurile acestea impun funcţiunea socială nouă a inginerului social, pe care o prevăzuse la începutul veacului trecut Saint-Simon, părintele uitat al Sociologiei moderne. Economistul, statisticianul, sociologul capabil să surprindă faptele hotărâtoare ale realităţii naţionale şi să-şi pună în aplicare ştiinţa teoretică e pe cale să devină ajutătorul cel mai de seamă al conducătorului politic.

În concepţia nouă a administraţiei, rolul cercetărilor devine esenţial. A.G. dă ca exemplu constatarea că ţăranii veniţi pe timp limitat în oraş, deveniseră elementul caracteristic al muncitorimii urbane a României. Politica socială din ţară urma să găsească o soluţie pentru această problemă, care nu se punea în Occident şi pentru care nu existau deci modele *ad hoc*.

Pregătirea unor cadre eficiente ale administraţiei de stat prin concentrarea şi coordonarea învăţământului ştiinţelor sociale este abordată în textul intitulat *Facultatea de ştiinţe sociale*. A.G. porneşte de la constatarea că, predarea dispersată a ştiinţelor sociale ducea la o pregătire unilaterală a viitorilor noştri specialişti, care erau astfel incapabili să sesizeze „în întregimea lui, cu toate implicaţiile lui, un fapt social cum este starea globală a unui sat, a unei regiuni, a ţării.” Cităm un pasaj edificator:

> Azi ştiinţele sociale sunt răsfirate la şapte şcoli superioare. Geografia umană şi politică se face la Facultăţile de ştiinţă, Antropologia şi Igiena socială, la Facultatea de Medicină. Ştiinţa populaţiei nu se face decât la Şcoala de Statistică. Istoria Socială nu se face decât fragmentar, la Facultatea de Drept şi Academia de Comerţ (Istoria dreptului şi Istoria comerţului), şi întâmplător la Facultatea de Litere. Economia politică se face la Academia de Comerţ, la Facultatea de Drept, la Politehnică. Ştiinţele vieţii culturale, la Facultăţile de Litere. Dreptul, la Facultatea de Drept. Politica, nicăieri. Metodele statisticii matematice se propun[18] la Şcoala de Statistică; metodele pentru anchetarea stărilor sociale la Facultatea de Filosofie.

Opoziţia previzibilă la crearea unei Facultăţi de Ştiinţe Sociale a Facultăţilor de Drept sau a Academiilor Comerciale, dificultăţile financiare şi preocuparea de război sugerau, pentru moment, organizarea, în fiecare centru universitar, a unui „ciclu de cursuri de *Orientare românească*”:

> Organizarea unor lecţii sintetice, care să informeze în linii mari, evidenţiind esenţialul, asupra tuturor feţelor prezentului românesc,

18. În sensul „se predau”.

asupra imperativelor viitorului românesc şi asupra îmbărbătărilor şi învăţăturilor oferite de trecutul românesc ar putea contribui la formarea unor cetăţeni români mai conştienţi şi mai activi. Ea ar putea înlocui, în mintea tineretului, urmele ideologiilor politice ale mişcărilor extremiste prin cunoaşterea faptelor şi înţelegerea caracterului de comandamente al măsurilor urmărite de Guvern.

În viziunea lui A.G., lecţiile acestea ar fi trebuit „să poarte asupra: a) situaţiei în lume a României (Marile puteri şi ţările cu care suntem în raporturi) şi să insufle vrerea de afirmare românească în lume; b) geografiei umane şi politice a României; c) antropologiei omului românesc şi a neamurilor conlocuitoare, asupra sănătăţii lui şi a bolilor care trebuiesc combătute; d) psihologiei românului, cum o vădesc creaţiile populare şi culte; e) creaţiei spirituale româneşti (populare şi culte; ştiinţifice, artistice, tehnice) şi a stării culturale; f) vieţii economice româneşti (stări, posibilităţi, planuri de realizare); g) organizării statului românesc (administraţie, armată, justiţie); h) trecutului românesc etc."

Organizate în cadrul unei instituţii anume, ele ar fi riscat însă să fie percepute ca echivalentul teoretic al Serviciului Social şi expuse „suspiciunii Ministerului O. P. şi dorinţei de însuşire a reprezentanţilor F.R.N." Aşa încât, A.G. sfârşeşte prin a sugera ca punct de plecare al unei viitoare Facultăţi de Ştiinţe Sociale, ca, în cadrul catedrei de Sociologie de la Facultatea de Filosofie să se organizeze o serie de cursuri predate voluntar pentru studenţii în Sociologie „şi alţi ascultători", enumerând ca posibile cursurile N. Georgescu-Roegen: *Metodele statisticii matematice*; Golopenţia şi Pop: *Planificarea*; Conea: *Geopolitica şi Geografia umană a României*; Mitu Georgescu: *Populaţia României*; Dr. Manuila: *Starea sanitară a poporului român* etc.

Prospectul lucrării colective a I.Ș.S.R. *Naţiunea română, unitatea ei de structură socială* elaborat de A.G. se înscrie şi el printre proiectele de sinteză ale lui A.G. În viziunea lui A.G., lucrarea urma să fie „o sinteză, într-alt spirit, asupra României" elaborată în trei luni prin asamblarea într-un „bloc organic" a cercetărilor de o viaţă ale autorilor care, „pe lângă valoarea ştiinţifică permanentă, să poată fi de ajutor în împrejurările de politică internaţională de astăzi [1939] la cunoaşterea drepturilor şi a punctului de vedere românesc." Cu remanierile care se impun după trecerea a 80 de ani, planul îndrăzneţ, solid şi relativ uşor realizabil al lucrării a rămas valabil şi astăzi.

VI. Anexa

Primele două texte complementează secţiunile II respectiv III. Atribuirea notelor nesemnate intitulate *Realitatea spirituală în cercetarea sociologică*

lui Mircea Vulcănescu şi datarea lor a fost posibilă datorită textului din 1932, *Conferinţele Institutului Social Român* al lui Anton Golopenţia, reprodus în secţiunea II, care discuta în detaliu această conferinţă. Iar *Tätigkeitsbericht* este originalul german din 18.11.1935 al *Raport*ului *de activitate* înaintat de A.G. lui Tracy B. Kittredge, responsabil cu bursele la The Rockefeller Foundation din New York, pe care-l publicăm în traducere românească în secţiunea III.

Șase texte următoare oferă detalii cu privire la Serviciul Social, Institutul de Cercetări Sociale al României, Pavilionul României la Expoziţia din 1939 de la New York şi unele aspecte ale activităţii Institutului Social român în anii 1939–1946.

În circulara trimisă Inspectorilor Fundaţiei Culturale Regale „Principele Carol" la 22.7.1938, Dimitrie Gusti examinează critic activitatea Echipelor studenţeşti în primele lor 20 de zile de activitate, semnalând Inspectorilor lipsuri importante asupra cărora să insiste lămuritor în întâlnirile cu echipierii. O primă constatare se referă la tendinţa a „numeroase" echipe de a face intervenţii „direct sau prin Fundaţie, la Ministere ori diferite instituţii" spre a rezolva rapid problemele care se puneau în satele în care lucrau, pierzând din vedere faptul „că trimiterea lor la sate s-a făcut cu gândul unei înviorări a localnicilor şi cu dorinţa de a reda satului încrederea în putinţele sale de a-şi făuri o nouă viaţă, prin autoconducere, în instituţia cea nouă a Căminului Cultural." Profesorul insista asupra nevoii de a lucra direct cu satul, studiindu-i problemele şi căutând soluţii alături de săteni:

> Arătaţi Echipelor că Fundaţia nu le cere să înfăptuiască lucruri care trec peste puterea lor de muncă şi realizare; arătaţi-le că sunt nemăsurat mai mari, în semnificaţia lor etică şi în răsunetul lor sufletesc, faptele mici, obţinute prin organizarea sătenilor la muncă, decât rezultatele importante care aparţin relaţiunilor oficiale dintre Fundaţie şi Ministere; arătaţi-le că ceea ce urmărim prin Echipe este Școala unei noi metode de lucru la sate, întemeiată pe cunoaşterea realităţii sociale şi organizarea energiilor constructive ale satului, din care să folosească, deopotrivă, şi Satul, şi Echipa, nu o polemică, adeseori neîngăduită, cu autorităţile de Stat.

O a doua problemă care se punea era aceea a revendicărilor materiale ale unora dintre studenţi. Profesorul le scria Inspectorilor:

> Vă rugăm să arătaţi studenţilor noştri că Fundaţia nu poate da o *retribuţie* pentru munca aşa de preţioasă pe care ei o depun ca Echipieri şi că Fundaţia, luptând cu greutăţile pe care le cunoaşteţi, abia poate acoperi acea diurnă de 2.000 lei lunar, menită să acopere cheltuielile de întreţinere (casă şi masă) a Echipierilor. Oricât de mari ar fi preţurile, urcate brusc, în cele mai multe sate această sumă este totuşi suficientă ca să asigure o

hrană bună şi un adăpost bun Echipierilor noştri, pentru a căror bunăstare Fundaţia înţelege să depună toate eforturile. / Niciun moment însă nu putem renunţa la principiile de temelie ale mişcării noastre, între cari, principiul muncii benevole şi al spiritului de voluntariat sunt dintre cele mai de seamă. / Suntem datori să apărăm aceste principii, nu numai în interesul doctrinei de muncă a Fundaţiei, dar chiar în interesul operei de educaţie pe care trebuie să o săvârşim asupra studenţilor aflători în Echipele noastre.

Profesorul insista apoi asupra efectuării la timp şi cu spirit de răspundere a anchetelor monografice privind gospodăriile ţărăneşti şi alimentaţia precum şi asupra redactării atente a unei Cronici a Echipei.

Un an mai târziu, scrisoarea de după demisie a lui D. C. Georgescu (26.8.1939) către A.G. evocă tensiuni între monografişti în cadrul Serviciului Social, care va fi de altfel suspendat la 13 octombrie 1939:

La Institut nu mai pot reveni, fiindcă – dă-mi voie să o spun pentru că ştii prea bine că nu din invidie vobesc, întrucât nu numai vă preţuiesc dar îmi sunteţi cu deosebire dragi – nici situaţia de director de a doua mână (doctorii mă socotesc sociolog, iar sociologii „statistician" bun numai să îndeplinesc unele minore şi ingrate sarcini) nu-mi convine şi nici atmosfera de continuă suspiciune a Serviciului Social nu o pot suporta.// Prefer deci să mă retrag acum şi să vă rămân prieten.

Scrisoarea din 4.12.1939 a lui Ștefan Popescu şi G. Retegan, scrisă după desfiinţarea Institutului de Cercetări Sociale al României, care fusese direct legat de Serviciul Social, se referă la oprirea publicaţiilor, a salariilor şi a încercărilor de repartizare a celor rămaşi fără posturi:

Toate publicaţiile s-au oprit... Nu mai avem nici curieri, nici dactilograf, nici birouri...Salariile pe noembrie nu se plătesc...repartizarea în alte posturi nu e contemplată.

Lucrurile vor redemara lent. În 1941, apare în revista „Arhitectura" articolul despre *Pavilionul oficial la Expoziţia din New York 1939* al arhitectului G.M. Cantacuzino, în care găsim elemente de continuitate cu proiectul pentru pavilionul din 1937 al României redactat de A.G. la cererea lui D. Gusti în anul 1936.

În martie 1942, D. Gusti şi Al. Costin organizează o adunare generală a I.Ș.S.R „în vederea reînceperii activităţii şi organizării definitive a Institutului" cu comemorarea fostului Secretar General al Institutului, Prof. Virgil Madgearu (asasinat la 27 noiembrie 1940 de Garda de Fier).

În două scrisori ale lui A.G. către Philip Mosely, scrise în anul 1946, când A.G. se află ca expert statistic la Conferinţa de Pace de la Paris, reînvie perioada tumultuoasă a anilor 1939–1946, cu izbucnirea războiului, amânarea *sine die* a Congresului al XIV-lea de Sociologie care urma să se desfăşoare la Bucureşti, desfiinţarea Institutului de Cercetări Sociale şi revenirea treptată la formatul Institutul Social Român (a cărui activitate se va reduce însă o vreme la „imprimarea volumelor date la tipar în vederea Congresului, pe măsura câştigării resurselor necesare", angajarea la Institutul Central de Statistică a o parte din monografişti, recensământul general din 1941 şi inventarierea românilor de la est de Bug, sau organizarea ultimei monografii – cea de la Hodac, condusă de A.G.:

> Congresul a trebuit amânat încă din ziua de 25 august 1939. Iar la 3 sept[embrie] 1939, am fost chemaţi mai toţi la regimente. La 13 octomvrie, aplicarea legii Serviciului Social a fost suspendată. Prea strâns legat de organizaţia Serviciului Social, Institutul de cercetări sociale a căzut şi el, după abia şase luni de funcţionare.
>
> Activitatea de cercetare a fost reluată de abia în vara trecută. Am început, împreună cu zece colegi, studiul unei regiuni de munte fostă sub stăpânire ungurească între 1940–1944 (Gurghiu Est Reghin), care se găseşte imediat la nord de Secuime, cuprinde două sate mixte şi prezintă exemple pentru gama întreagă a surselor de trai folosite la munte (agricultura, creşterea vitelor, pădurărit, emigraţii sezoniere, ocupaţii anexe, comerţ ambulant).

În încheierea primei scrisori, A.G. se referea la planuri de cercetări viitoare care ar fi putut interesa colegii americani:

> Credem că unele analize sociologice ale statisticilor, pe care le-am întreprins sau suntem pe punctul de a le întreprinde, ar putea interesa, de vreme ce constatările sunt valabile şi pentru ţările vecine cu noi. Aşa ar fi diminuarea analfabetismului între 1870–1930, evoluţia oraşelor în lumina recensămintelor periodice 1859–1941, date asupra Bucureştilor, efectele împărţirii Transilvaniei aşa cum le arată recensămintele de la 1941 (român şi maghiar), distribuţia geografică a oraşelor şi a localităţilor centrale din România, date asupra naţionalităţilor etnice, sau asupra structurii profesionale.

În două texte cu funcţie de epilog, întâlnim o ultimă imagine a lui Anton Golopenţia evocată, după ani, într-o scrisoare a lui Diomid Strungaru, urmată de un vis de editare în scrisoarea pe care am trimis-o în anul 2000 d-lui Marcel Popa

Parcă-l văd și acum. Era în perioada când, fiind și el 'fără serviciu', studia la Biblioteca Academiei: sprijinit de un copac din curtea acelui înalt for de cultură, pe timpul pauzei de câteva minute, îmbuca dintr-un călcâi de pâine închisă la culoare, fericit că e lăsat în pace. Este ultima imagine pe care o am despre el.

Las să vorbească fapta. Am făcut ordine în hârtii, de la întoarcere. Sunt 3 proiecte de volum V: unul, consensual, care a fost de altfel reluat în pliantul *Enciclopediei României* (și care e marcat „Proiect I"); două, „Proiect II a" și „Proiect II b" care sunt, fie mai târzii, fie neadoptate, și în care se simte, mai mult decât în primul, „gândul" lui A.G. Și mai există (alcătuit de A.G.? de grup?) un proiect de volum VI.

Mă gândeam ce grozav ar fi ca Dvs. – Editura Enciclopedică să continue *Enciclopedia României*, publicând vol. V și VI (cu modificările și adăugirile de rigoare, dar ţinând seama de proiecte) și, ulterior, să reia, aducându-le la zi și schimbându-le unde trebuie, vol. I–IV? Vise?

*

Revăd în gând munca la acest nou proiect întreprins alături de d-l Marcel Popa și mă bucur, o dată mai mult, de șansa de a-l fi întâlnit și de a fi lucrat cu domnia-sa de-a lungul anilor. Acesta din urmă a fost un răstimp întunecat în care devotamentul prietenesc cu care mi-a stat alături, ca istoric care a revizuit cu acribie afirmaţiile din unele ciorne (îndeosebi cele privind *Enciclopedia României*, volumele V și VI) și ca redactor neîntrecut mi-au mers la suflet. Le mulţumesc de asemenea prietenilor Ruxandra Guţu Pelazza, care a introdus cu dăruire în calculator texte ale volumului, precum și lui Gottfried Habenicht și Lidiei Bradley, care mi-au stat în ajutor traducând raportul de activitate al lui Anton Golopenţia la încheierea celor doi ani de bursă Rockefeller. Tuturor celor de la Editura Enciclopedică implicaţi, în zilele care urmează, în finalizarea volumului, le sunt adânc recunoscătoare.

Sanda Golopenţia, Providence R.I.
Vara 2021

SOCIOLBUC

Sanda Golopenţia

CORESPONDENȚA LUI ANTON GOLOPENȚIA CU DIMITRIE GUSTI

Corespondenţa cu D. Gusti în anii de formare a lui A.G. (1930–1936)

În analiza corespondenţei lui A.G. cu D. Gusti e utilă departajarea între două perioade esenţiale. Prima perioadă e aceea a anilor de formare a lui A.G. A doua perioadă e aceea a revenirii de la studii după obţinerea titlului de doctor în filosofie/sociologie la Universitatea din Leipzig şi a încadrării lui A.G. în activitatea ştiinţifică a Școlii de sociologie de la Bucureşti. În ambele perioade, scrisorile personale (de multe ori ciorne) sunt rare, A.G. trimiţându-i Profesorului, pe post de scrisoare, rapoarte, referate, memorii sau dosare.

Prima perioadă include la rândul său mai multe etape sau momente cu problematici distincte, pe care le enumerăm înainte de a le detalia.

a. etapa în care A.G. funcţionează ca bibliotecar la Seminarul de Sociologie, Etică şi Politică (scrisorile 1–6, [noiembrie 1930]–1.7.1931);

b. momentul revenirii din campania monografică de la Cornova (scrisoarea 7, [noiembrie 1931]);

c. etapa în care, pe lângă funcţia de bibliotecar la Seminar, A.G. este şef de cabinet al lui D. Gusti, devenit ministru al Instrucţiei, Cultelor şi Artelor (scrisorile 8–24, [iunie 1932]–[septembrie 1933]);

d. etapa în care A.G. este bursier Rockefeller în Germania (scrisorile 25–45, [noiembrie 1933]–[octombrie/noiembrie 1936]);

a. Numit bibliotecar la Seminarul de Sociologie, Etică şi Politică la recomandarea lui H.H. Stahl, A.G. asigură legătura între profesorul Gusti şi colaboratorii sau doctoranzii săi, corectează lucrări de examen ale studenţilor şi se ocupă de cantina organizată în cadrul Cooperativei studenţeşti de decanul Facultăţii de Filosofie şi Litere D. Gusti, printre multele alte însărcinări nepomenite în texte. Dintre cele şase scrisori, cinci sunt scurte mesaje conţinând cereri punctuale ale lui D. Gusti; una singură îl are ca autor pe A.G., care scrie după ce a încheiat corectarea lucrărilor de sociologie ale studenţilor de la Geografie şi Istorie. Scrisoarea aceasta evidenţiază nivelul scăzut al lucrărilor prezentate, copiatul care a stat la baza multora dintre ele, lipsa de interes a studenţilor pentru subiectul dat şi pentru sociologie în general. A.G. îi înfăţişează profesorului Gusti, spre edificare, ceea ce a fost reţinut din cursul său tocmai încheiat. Tabloul nu este îmbucurător.

SOCIOLBUC

b. La scurt timp după întoarcerea de la Cornova, care reprezintă prima lui campanie monografică, A.G. îi scrie profesorului Gusti avansând două proiecte: un muzeu model la Cornova şi un studiu asupra picturii religioase a regiunii. Scrisoarea conţine în germene substanţa articolului despre procesul de orăşenizare pe care îl evidenţia Cornova, un început de reflecţie asupra tipologiei satelor (basarabene) mazileşti, mânăstireşti şi boiereşti, asupra muzeului sociologic menit să aducă în faţa vizitatorilor modul de a trăi al locuitorilor unui sat, iar nu exponate selectate şi izolate pe criterii estetice sau istorice, şi o problematizare a circulaţiei picturii religioase tradiţionale – prin meşterii înşişi sau prin negustori ambulanţi.

Ca întotdeauna în proiectele pe care le prezintă, A.G. calculează costul operaţiilor, al obiectelor de cumpărat, şi eşalonează în timp etapele. Cele două proiecte nu au putut fi realizate atunci. Discuţii asupra lor vor fi fost însă purtate, la Cornova, cu colegi rămaşi şi după încheierea campaniei, la fel cu el, în sat, cum era bunăoară Lena Constante. Peste câţiva ani, la Drăguş, ea avea să pornească un proiect înrudit privind pictura pe sticlă şi meşterii ei.

Odată cu această scrisoare, A.G. intră în unul din rolurile epistolare pe care le va juca frecvent în raport cu Profesorul: acela de a oferi sugestii, idei, proiecte, atent cântărite şi devansând nevoile imediate ale clipei.

c. Scrisorile 8–24 corespund etapei în care A.G. acceptă oferta de a deveni şef de cabinet al lui D. Gusti la Ministerul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor (continuând să lucreze în calitate de bibliotecar la Seminar). Scrisoarea 8 sugerează că A.G. ceruse timp de gândire înainte de a răspunde ofertei, deopotrivă atras şi neliniştit de schimbarea existenţială pe care o reprezenta postul propus. Numirea oficială, la 10 iunie 1932, e reprodusă în scrisoarea 9, care reprezintă *un document auxiliar*. Cu excepţia mesajului 14, scris pe o carte de vizită de D. Gusti, episodul acesta epistolar conţine exclusiv scrisori ale lui A.G., cele mai multe scrise *din proprie iniţiativă*, pe teme pe care le avansează spre reflecţie ministrului. Scrisorile sunt scrise la sfârşitul zilelor de lucru, în care A.G. a fost alături de D. Gusti: pe de o parte, îndrăzneala scrisă îi era mai la îndemână tânărului colaborator decât cea orală, pe de altă parte, profesorul, întotdeauna grăbit şi nerăbdător să treacă la punctul următor din program, nu ar fi zăbovit să asculte atent o expunere mai nuanţată.

Un număr de scrisori se înscriu în linia unui dialog privilegiat între tânărul elev, dornic să fie de folos în mod esenţial, şi ministrul său, care pare a-i fi cerut iniţial reacţii sincere, ieşind din limitele impuse de ierarhie. A.G. i-a vorbit în scrisori Ștefaniei Cristescu despre această perioadă paradisiacă a relaţiei, în care încrederea domnea nelimitată şi îngăduia abateri de la rolurile prestabilite, despre plimbările târzii la Șosea cu D. Gusti, cafelele tari care se beau în casa

SOCIOLBUC

profesorului spre a răzbi prin câte erau de făcut, cozonacii moldoveneşti şi vinul ales prin darul cărora ministrul ispăşea izbucnirile lui nervoase:

> Eu trăiesc şi nu. Uneori plin de îndrăzneala, poftitoare de nou şi încă neîncercat, ce trebuie să-i fi stăpânit pe wikingii înalţi când îşi porneau vasele pe mările care le hărăzeau când ostroave însorite, când deşerturi îngheţate. Mă zvârlu atunci bucuros în faptele zilei: ascult şi înţeleg pătimaş de bucuros întruniri electorale, privesc forfote politice, împlinesc însărcinări delicate. / Alteori ostenit, dornic de făgaşul cărturăriei paşnic receptive şi odihnitor lipsite de neprevăzut. Sunt zilele toropelii şi a[le] capului plecat. / Totdeauna însă legat de profesor; apropiat neîncetat omeneşte prin fiinţarea şi făptuirea lui văzută de aproape: plin de dorinţa de a-i folosi, ori sfâşiat de nemulţumirea de a nu fi vrednic de o încredere aşa de mare. / Între timp zilele se fugăresc: perindarea neostoită a cererilor de primire, alergătură şi scris, totdeauna asemenea unele cu altele, scurtează mult de tot săptămânile lunilor. (21.7.1932, scr. 7, *RE* II, p. 58)

> Zilele de aci, ostenitor de totdeauna aceleaşi în zbuciumul lor. Se părea că Profesorul va fi înlocuit prin Andrei în guvernul de mâine. Azi, dimpotrivă. Și sunt bucuros şi eu de asta, cu toate dorinţele mele potrivnice. Sforărie multă şi aspecte ale răului, care nici cel puţin nu se ştie dacă e necesar, „parlament". Serile din urmă am stat târziu în noapte clasând hârtii şi întocmind răspunsuri. De obicei, nici umbră de eroism în această îndeletnicire. Ci perseverare în vârtejul petiţionarilor, postulanţilor, a[l] celor cu intervenţii şi a[l] multor altora. (august 1932, scr. 12, *RE* II, p. 63)

> Aseară, după sfârşirea tuturor însărcinărilor mele de birou, am străbătut cu profesorul o bună bucată din Șosea. Am trecut pe lângă Aleea Alexandru vorbind de transferări, pe lângă drumuri ieşite din întunerecul plin de oameni fericiţi, spunând câte ceva despre detaşări. (28.9.1932, scr. 25, *RE* II, p. 68)

> Mă apuc să-ţi scriu câteva cuvinte în biblioteca Profesorului. Aştept să-mi vie maşina de scris, ca să bat câteva exemplare dintr-un comunicat, pe care-l ticluieşte la masă un gazetar după notele mele. / Am băut o cafea adineaori, tare, ca toate cafelele de la Profesor. Am mai băut una la prânz. Nu se cade să refuz. Dacă nici nu fumez. (3.3.1933, scr. 79, *RE* II, p. 123)

La o lună de la numire, în scrisoarea 10 (9.7.1932), A.G. îi scrie ministrului său, notând, cu delicateţe dar şi cu îndrăzneală, cantonarea acestuia în rolul de „medic, «tehnician» [al] şcolii, meticulos de cumpănit în a recunoaşte meritele predecesorilor", care nu mai e potrivit din moment ce funcţionează ca ministru

SOCIOLBUC

al P.N.Ț. (formularea lui A.G. e în fapt: „Sunteţi intrat în partid […]”). Fără „exagerările preamăritoare ale personajului minor” şi nu ca „un agitator ce dărâmă tot ce nu e făcut de partidul său”, scrie A.G., se impune ca D. Gusti să asume caracterul politic al funcţiei pe care a acceptat-o, luând atitudine „pentru un program, un chip de a făptui” în contact cu directivele partidului pe care îl reprezintă şi oferind „un tablou al defectelor obiective ale legislaţiilor şcolare anterioare”. Scrisoarea e interesantă nu numai prin inversarea rolurilor profesor–elev, ci şi prin faptul că ne dă posiblitatea de a surprinde lipsa de apetit iniţial a lui D. Gusti pentru funcţiile publice cu caracter politic. Profesorul e indispus la ideea de a ţine discursuri, de a fi atras în „şedinţe de club sau în reuniuni electorale”, „recunoaşte” prea ritos academic meritele a ce s-a făcut înaintea lui. Imaginea aceasta nu apare des în prezentările consacrate personalităţii lui D. Gusti şi nu e atât de departe pe cât ar părea de evoluţia ulterioară a acestuia, când Profesorul va prefera conlucrarea personală cu Regele Carol II la Fundaţiile Regale funcţiilor de stat care l-ar pune din nou în contact cu „cluburile” politice.

Cu aceeaşi „conciziune deschisă” i se va adresa A.G. lui D. Gusti în scrisoarea 20 ([iunie 1933]) în care abordează cu atenţie şi mâhnire critică autoritatea de ministru a acestuia şi lanţul politic al intervenţiilor din minister cu, în subtext, slăbiciunile politice şi morale ale prestaţiei gustiene:

> Sunteţi prea înţelegător şi niciodată autoritar. O ştiu pe tema bacalaureatului. Aţi promis unor îndreptăţiţi (în tot cazul unor cunoscuţi care contribuie şi ei la fiinţa numelui pe care-l aveţi), aţi adresat o rugăminte politicoasă. Au fost puşi pe liste şi înlocuiţi, sau nici puşi. Trimiteţi bilete directorului învăţământului secundar. Schimbarea nu e făcută până ce Secretarul General nu o acceptă sau trece în tăcere. Aţi avut politeţea de a socoti listele întocmite de ieri dimineaţă, scuzându-vă şi neschimbând aproape nimic. Totuşi, în decursul zilei întregi şi chiar şi azi s-au făcut neîncetat schimbări la cererea şefilor de organizaţii şi a altor feluriţi emisari. S-a ajuns chiar la formaţii ce contrazic legea, necuprinzând numărul legiuit de profesori de la liceele examinate (Craiova, de unde a venit astăseară o telegramă-protest). Ziarele au şi ele un pic de dreptate („Neamul Rom[ânesc]”, în vehemenţa ieşirilor lui şi celelalte în relatarea simplă a schimbărilor neîntrerupte). Și totuşi, nici organizaţiile nu sunt mulţumite. Nu există nici rectitudinea unor criterii, chiar neîntemeiate, şi nici împlinirea completă a tuturor dorinţelor.

Inflexiunile de bilanţ ale scrisorii 12 (din 1.1.1933), scrisă la o jumătate de an de la numirea ca ministru a lui D. Gusti, sunt precise şi grave: „Am fost abătut în ultimul timp, pentru că mi se părea că trecerea aceasta a Domniei Voastre la conducerea Ministerului Instrucţiei e primejduită să fie socotită mai

SOCIOLBUC

târziu drept stearpă. / Guvernul va cădea probabil, după un răstimp nu prea lung. Dacă n-avem până atunci, nu legi votate, ci proiecte aşa de bine închegate şi aşa de pline de îmbunătăţiri reale încât opinia publică să fie alături de ele, n-aţi îndeplinit aşteptările puse în Domnia Voastră." De aici, la sfatul, de esenţă pe cât de strategie, de a demisiona riscând „şansa rămânerii"– care, însă, nu mai reprezintă mare lucru, dat fiind că „[î]n împrejurările actuale, legile noastre nu înseamnă mai mult votate decât simplu tipărite ca proiecte" – pe care A.G. îl dă cu scepticism ministrului, creionând în liniile ei principale chiar scrisoarea de demisie, distanţa nu e mare:

> Reduceri cerute încă din toamna trecută pentru întocmirea bugetului 1933 v-au arătat că străduinţele Dv. la Min[isterul] Instr[ucţiei] sunt sortite să rămână ineficace pentru că, cu toate simpatiile corpului didactic, nicio reformă temeinică nu poate fi înfăptuită fără o colaborare entuziastă a profesorilor şi învăţătorilor. N-aţi demisionat la începutul lucrărilor bugetului, şi pentru a nu îngreuia situaţia guvernului, şi pentru a apăra pe cât posibil şcoala şi corpul didactic (aci trebuie spus ceva fin dar pe înţeles despre d-l Andrei şi despre greutăţile lăuntrice). Acum că aceste lucruri sunt gata şi puteţi pleca fără a stânjeni sau a părăsi, vă întoarceţi la îndeletnicirile Dv. cărturăreşti. E chipul de a ieşi elegant din situaţia de acum. Nefăcând aşa s-ar putea să fiţi remaniat alături de alţii. Și critica ar începe. ([ianuarie 1933], scris. 13)

La 330 de zile de la numirea ca şef de cabinet, A.G. îi scrie lui D. Gusti cerând să fie înlocuit. Scrisoarea surprinde lucid primejdia pe care o reprezintă pentru conlucrarea viitoare cu D. Gusti faptul că distanţa ierarhică dintre profesor şi elev a fost abolită prin intensitatea cu care a fost trăită şi de unul şi de celălalt experienţa de la minister. A.G. intuieşte că prezenţa lui stăruitor critică de discipol independent, preocupat de calitatea făptuirii maestrului său, a devenit greu de suportat pentru un D. Gusti care şi-a construit între timp o identitate publică şi nu mai acceptă uşor să fie scrutat sau evaluat „dinăuntru". Reproduc pasajul, întrucât el marchează momentul în care comunicarea tinereşte reciprocă dintre un D. Gusti expansiv şi tânărul de nici 24 de ani (scrisoarea e scrisă în preajma aniversării lui A.G., pentru care asemenea prilejuri sunt întotdeauna momente de bilanţ) începe să înregistreze leziuni:

> Domnule Ministru, simt şi ştiu că sunteţi nemulţumit de mine. Tot mai mult, pe zi ce trece. Găsesc firesc lucrul, pentru că-l prevedeam de câteva luni, ca pe o fatalitate de neînlăturat. Teama lui mi-a încolţit nu mult după ce mi-aţi dat această însărcinare, pe care eu am primit-o bucuros şi am râvnit-o chiar. Intrând în şefia de cabinet am fost fericit

că voi putea fi lângă Dv. ziua întreagă o vreme mai lungă, mândru că voi putea dărui pe de-a-ntregul luni sau ani din viaţa mea, că voi avea norocul de a fi ştiut mai bine de Dv. Zestrea mea de tristeţe mi-a tulburat acest vis tineresc. Din când în când, înţelegeam că fiinţarea mea stăruitoare în jurul Dv. vă va face cu vremea să obosiţi de mine; că voi pierde, prin această apropiere de acum, putinţa şederii lângă Dv. de mai târziu. Laudele şi recunoaşterea cu care m-aţi copleşit, fără prea mari merite ale mele, m-au îngheţat totdeauna, scoţându-mi în faţă temerile acestea. / Acum d-le Ministru au trecut aproape 330 de zile de Minister, Dv. aţi obosit iar eu sunt ostenit sufleteşte. S-au adunat întâmplări (scrisorile nenorocite în Italia şi Germania pe care vi le voi aduce refăcute luni dimineaţa, „îndărătniciile", întârzieri, stângăcii) care vă nemulţumesc. Iar eu devin tot mai nesigur, lipsit de busola încrederii Dv. şi mă năpădesc tot mai mult dorurile de carte, acum când sunt lecuit de toate dorurile măririi politice sau lumeşti. / Vă rog, stimate domnule Ministru, să întrebaţi simţirea Dv., dacă n-am dreptate. Fiindcă e aşa, însă de dragul devotamentului meu de neclintit, vă rog să mă cruţaţi de umilirea unei încete înstrăinări. Puneţi pe altcineva în locul meu chiar acum, până ce nu devin cu totul indiferent pentru Dv. Funcţia pe care o îndeplinesc nu cere înzestrări prea deosebite, ci numai simţ de ordine, sârguinţă şi oarecare circumspecţie. Însuşirile acestea le are însă destulă lume în măsură mai mare decât mine. – Chiar şi pentru planurile Dv. de reorganizare şi nouă înmănunchiere a Ministerului e mai bine să vină lângă Dv. cineva nou, care să nu fi ajuns, cel puţin aparent, la mici veleităţi de independenţă. / Însărcinările mai grele pe care acest urmaş nu le-ar putea împlini le-aş face la nevoie, cu lăudata precizie a Oficiului de studii al d-lui Madgearu. / Dându-mi drumul aşa, mă redaţi şi cărţii şi chemării fireşti a vieţii mele. Dacă voi putea sta pe mai departe în jurul monografiei, e unul din puţinele lucruri pe cari îndrăznesc să le spun cu hotărâre, îi voi fi, fără îndoială, folositor. Dacă nu, le voi găsi matcă oarecare anilor mei. Mulţumit că am plecat cu binele, şi nu dat la o parte ca un odios. Încă de când m-am hotărât să părăsesc cu totul posibilitatea de a mă îmbogăţi făcând avocatură, şi am hotărât, singur şi neajutat, să mă ţin numai de filosofie, sunt hotărât să mă retrag în cazul unui eşec, să văd, ca bunicul meu de o grădină, singur şi cu socotelile mele. Aşa că nici lucrul cel mai rău nu mă găseşte neprevenit. ([aprilie–mai 1933], scr. 18)

Scrisoarea se încheie cu o dublă rugăminte adresată profesorului: de a sprijini în continuare candidatura lui A.G. la bursa Rockefeller în Germania, precum şi încercarea lui de a obţine un proiect plătit (probabil cel al traducerii din Ciaianov) la Institutul de Conjunctură al lui Madgearu care să-i permită să se întreţină în intervalul de până la plecare.

SOCIOLBUC

Dincolo de evoluţia relaţiei interpersonale, scrisorile acestei etape vădesc expertiza crescândă a lui A.G., care semnalează ministrului proiectele relevante pentru învăţământul nostru din alte ţări şi întocmeşte cu fervoare, din proprie iniţiativă, „proiecte de anteproiecte" care să potenţeze acţiunea ministerială a lui D. Gusti:

> Ceea ce vreau să vă rog acum, când, şi datorită bucuriilor ultimelor zile, şi şi odihnei din cursul lor, am din nou limpede capul, e să-mi daţi materialul şi indicaţiile pentru îmbunătăţirea înv[ăţământului] primar, ca să încerc să întocmesc pe tăcute, până la întoarcerea Domniei Voastre [de la Roma, S.G.], un proiect de anteproiect. […] / S-ar încerca astfel ceva în vederea acţiunii de ieşire din toropeala de plumb în care se găseşte Ministerul, pe care trebuie s-o începeţi odată întors, pentru a asigura trecerii Domniei Voastre printr-însul o bună amintire. (1.1.1933, scris. 12)

Situaţia monografiştilor e, nu mai puţin, o temă importantă a scrisorilor din proprie iniţiativă ale lui A.G., neobosit în a-i aminti profesorului că monografia nu poate fi neglijată, oricât l-ar acapara grijile temporare ale ministerului. E vorba de aplanarea conflictelor accidentale (cum e cel dintre D.C. Georgescu şi V. Rădulescu-Pogoneanu, de pe urma căruia primul fusese concediat de la I.S.R., vezi scrisoarea 13), dar şi de conflicte de creştere (cum e cel din campania de redactare de la Făgăraş, despre care vorbesc pe larg şi scrisorile Ștefaniei Cristescu în volumul II, sau ale lui Brutus Coste în volumul I al *Rapsodiei epistolare*), sau de încercarea lui M. Vulcănescu de a stimula crearea unui Institut de sociologie aplicată, cu personal salarizat, care să complementeze asociaţia liberă a specialiştilor din I.S.R. (cu excepţia lui Tr. Herseni, Bernea şi Focşa, singurii retribuiţi în cadrul Institutului, şi, ca atare, dispunând de timp pentru cercetare). Profesorului, care nu se gândeşte în amănunt la viaţa de zi cu zi a elevilor săi, A.G. îi scrie despre ajutoarele de drum necesare celor trei bursieri aflaţi la Paris (Harry Brauner, Lena Constante şi Ștefania Cristescu, scr. 19) pentru a reveni în ţară, despre plata lui N. Vasiliu şi Victor Rădulescu-Pogoneanu care, nenumiţi oficial pe un post la minister, trăiesc descurajaţi din sume modice (*ibidem*), despre plasarea posibilă la catedre de franceză ale şcolilor comerciale elementare de băieţi din Bucureşti a lui Vulcănescu şi Herseni şi despre un sprijin în vederea tipăririi volumului II al *Documentelor vrâncene* pentru Stahl (*ibid.*), despre omiterea asistenţei Vulcănescu–Stahl din bugetul pe anul 1934, care-i afectase adânc pe cei doi (scr. 21) etc. În felul acesta, A.G. continuă şi împleteşte activitatea de bibliotecar al Seminarului de Sociologie cu cea de şef de cabinet menţinând legătura Profesorului cu monografiştii.

Însărcinări mai delicate privesc acţiunile de şantaj ale lui Zaharia Stancu, care anunţa prin afişe publicarea iminentă a unei reviste noi, ameninţând cu atacuri la adresa lui D. Gusti. E o epocă în care Profesorul face obiectul atâtor agresiuni publicistice (am scris despre ele în vol. I al *Rapsodiei epistolare*, p. 265 şi 451/n. 4 vorbind despre corespondenţa cu A.G. a lui Petru Comarnescu respectiv Brutus Coste), încât A.G. solicită, cu încuviinţarea Profesorului, ajutorul lui P. Comarnescu spre a dezamorsa incidente posibile.

d. În răstimpul celor trei ani (noiembrie 1933–noiembrie 1936) în care, la recomandarea lui D. Gusti, Tudor Vianu, Emanoil Bucuţa şi a „un[ui] semi-american, Aurel Ion Popescu, Secretar General la Ministerul Industriei" (*Cronologie*, p. LVIII), A.G. se află în Germania la studii ca bursier Rockefeller (1933–1935) şi apoi bursier Humboldt (1935–1936), scrisorile lui către Profesor se răresc şi se densifică. Faţă de cele patru pagini pe care le ocupă etapa epistolară **a.**, două pagini ale etapei epistolare **b.**, şi 19 pagini ale etapei **c.**, 63 pagini din manuscrisul dactilografiat al volumului de faţă corespund etapei **d.**, de care ne ocupăm.

Raportul epistolar se menţine cantitativ asimetric. D. Gusti trimite patru scurte scrisori, dintre care trei (scrisorile 33–35) cuprind informări sau cereri legate de vizita lui iminentă în Germania şi una (scrisoarea 43) îl însărcinează pe A.G. să viziteze expoziţia „Deutschland", deschisă la Berlin cu prilejul Olimpiadei din 1936, spre a-i da idei pentru Pavilionul României la Expoziţia universală (Paris, 1937), al cărei comisar fusese numit cu puţin înainte.

Cele 16 scrisori ale lui A.G. variază în ce priveşte natura şi lungimea lor. Toate sunt ciorne păstrate de A.G., aşa cum obişnuia în cazul corespondenţei importante.

Scrisorile în care A.G. vorbeşte despre căutările lui impresionează prin acuitatea sintezei. Rare, A.G. preferând să-i scrie profesorului despre temele care-l privesc direct pe acesta, ele ne permit să înţelegem succesiunea şi înmănunchierea proiectelor personale pe care tânărul bursier le porneşte în Germania confuză a momentului.

A.G. sosise la Berlin la data de 20 noiembrie 1933. Istovit de munca la minister şi, ulterior, de redactarea febrilă a părţii statistice privind *Starea de fapt [a învăţământului românesc]* din volumul *Un an de activitate…*, care îl determinase să-şi amâne de trei ori plecarea în Germania, el îşi consacrase primele luni urmăririi atente a cadrului în care urma să studieze. Ca şi în scrisorile către P. Comarnescu sau Brutus Coste cuprinse în *Rapsodia epistolară* I, A.G. îi împărtăşeşte profesorului său, cu surdinele impuse de cenzură şi generalizări de sociolog, ceea ce a avut prilejul să observe cu privire la *Weltanschauung*-ul naţional-socialist. El vorbeşte astfel despre „disciplinarea" mulţimilor, legea

SOCIOLBUC

organizării muncii, reglementarea presei „care formulează energic obligaţia de a nu scrie nimic ce poate strica în afară şi înăuntru naţiunii”, despre nemulţumirea generaţiilor vârstnice, care gem „sub povara contribuţiilor pentru asistenţa socială şi a vieţii milităreşti, cu apeluri în fiecare săptămână, cu consemnări duminica”, şi a bisericii protestante (scr. 25), despre înmulţirea bancurilor politice, saltul cultivat oficial al natalităţii, despre etatizarea educaţiei tineretului german şi ruptura implicită dintre generaţii, notând:

> Nici conducătorii Germaniei de azi nu vor, la fel ca Mussolini, să găsească formula socială şi economică pe care o cere criza generală de aproape pretutindeni. Spre deosebire de ruşi care, în anii dintâi ai revoluţiei, au crezut că pot oferi lumii chiar formulele noi, aci, ca şi în Italia, de fapt nu se face altceva decât că se disciplinează mulţimea în stil mare, să poată aştepta apariţia firească a soluţiilor noi. Conducătorii nu se ating de trusturi, nu luptă cu sistemul capitalist. Impun numai sarcini mari în vederea asist[enţei] sociale şi mlădiază inşii prin încorporarea în cadrele miliţiei naţional-socialiste. Spengler pare a avea dreptate când socoteşte că socialismul germanului, socialismul prusac nu se poate realiza decât în stat şi prin stat, administrativ, ierarhia părându-i firească. Tot ce se întreprinde aci are, într-o accepţiune largă, un sens educativ. Cărţile conducătorilor sunt sortite să slujească de catehism, care să impresioneze, din vitrine cel puţin. Manifestaţiile gigantice şi afişele trebuie să trezească şi să facă obişnuit simţământul colectivităţii germane. ([21.1.1934], scr. 26)

Mai direct legată de interesele comune ale lui D. Gusti şi A.G., situaţia învăţământului universitar german e prezentată amănunţit. La Berlin, A.G. urmăreşte cursurile lui Nicolai Hartmann, Eduard Spranger şi Hans Günther, dezamăgit de prestaţiile lui Alfred Vierkandt („un curs sărăcăcios de *Teoria generală a culturii*”, cu elemente din Hartmann şi Freyer) şi Werner Sombart („plictisit fără seamăn”) şi de caracterul şcolăresc al seminariilor. E vremea încercărilor de impunere a unei Societăţi de sociologie naţional-socialistă, care să înlocuiască, în conformitate cu manifestul lui H.F.K. Günther, Reinhard Höhn, Franz Wilhelm Jerusalem, Ernst Krieck şi Andreas Walther, „sociologia liberală şi individualistă” preconizată de Societatea germană de sociologie condusă de Ferdinand Tönnies, Leopold von Wiese şi Sombart. Aşa cum va sublinia A.G. ulterior, „[p]rofesorii Spranger şi Sombart duc o viaţă de izolaţi în cadrul Universităţii şi în mare măsură şi al societăţii.” (scr. 31) Prea târzie, adeziunea mascată a lui Sombart, prin volumul *Deutsche Sozialismus* (apărut în 1934), nu-i modificase situaţia. La Universitatea din Heidelberg, Alfred Weber, care criticase hitlerismul, fusese înlăturat în 1933. La Leipzig, profesorul Goetz fusese îndepărtat de la conducerea Institutului de istoria culturii şi istorie universală

înfiinţat de Karl Gotthard Lamprecht, iar Oswald Spengler refuzase propunerea de a-i succeda. În ciuda solidei lui calificări ştiinţifice, acceptarea postului de către Hans Freyer, notează A.G., era privită cu ambiguitate: „Multă lume nu vede cu ochi buni acceptarea aceasta, socotind-o o trădare faţă de Prof. Goetz. Unii din profesorii care au lucrat în cadrul Institutului au şi decis o retragere colectivă la începutul semestrului viitor." (scr. 31) Pe de altă parte, profesori ca Theodor Litt („steril"), Felix Krueger (preocupat în mod crescând de psihotehnică), N.O. Driesch („nu mai citeşte") nu sunt de urmat. Mai interesanţi, profesorii Joachim Wach (preocupat de o ştiinţă a religiilor, „copie a profesorului Spranger", adept al lui Dilthey) şi Theodor Frings (specialist în dialectologie) au preocupări relativ depărtate de sociologia ca atare, în care aspiră să se adâncească A.G.

Scoaterile din funcţii generează nesiguranţă şi deprimă. Un exemplu, între altele date de A.G., e cel al demiterii din raţiuni de antisemitism a prof. Krueger, vechi prieten al lui D. Gusti, din funcţia de rector al Universităţii din Leipzig:

> Noutăţi de aci. Prof. Krueger a fost scos din rectorat. A spus la curs „Herz (fizicianul), ein edler Jude". La remonstraţiile pe care i le-a făcut mâinezi şeful studenţimii, a protestat vehement, făcând pomenire despre asta la curs când a spus că profesoratul e o vocaţie, că de pe catedră fiecare spune ce-i dictează conştiinţa. Urmarea a fost demiterea „din cauză de boală". P[rof] Golz a primit din nou însărcinarea. Restabilit după o săptămână, profesorul Krueger şi-a reluat cursurile. ([9.2.1936], scr. 41)

Pe ansamblu, situaţia cunoaşte însă, în 1934, şi unii germeni de redresare, şi determină, ca orice perioadă grea, limitarea salutară la esenţial:

> Atmosfera Universităţii Lipsca şi a Germaniei întregi e sensibil schimbată. Ştiinţa e incontestabil în criză în Germania. Naţ[ional]-soc[ialiştii] radicali cer şi acum germanizarea şi actualizarea ei completă. La început universităţile s-au umilit sau, cel mult, au tăcut chitic. Acum o contraofensivă „für den Geist" începe. Totuşi cursurile şi cărţile se resimt în bine de această încercare. Complicarea de dragul ei se împuţinează. Toată lumea caută să fie sau pretinde măcar că e simplă, că se mărgineşte la esenţial. ([1.12.1934], scr. 31)

La sosirea în Germania, la Berlin, A.G. află de la prof. Gamillscheg de invitarea de către acesta a prof. D. Gusti în cadrul ciclului de conferinţe româneşti organizate la Seminarul de filologie romanică (scr. 25), pe care se grăbeşte să i-o reamintească Profesorului. În scrisoarea 30, A.G. care trecuse de la Berlin la Leipzig şi urma de acum cursurile lui H. Freyer, singurul sociolog activ de anvergură în peisajul pustiit al sociologiei germane, îi comunică profesorului

Gusti că, la propunerea lui Freyer, sprjinită de prof. Kurt Wiedenfeld, director presimţit al Institutului de cercetări economice în Europa de Sud-Est, consiliul Universităţii din Leipzig a acceptat să-i fie decernat titlul de *doctor honoris causa*. Scrisorile 31–32 ale lui A.G. şi 33–35 ale lui D. Gusti sunt dedicate conferinţelor în Germania pe care profesorul Gusti e invitat să le ţină cu acest prilej.

Călătoria lui D. Gusti la München, Leipzig şi Berlin, este atent pregătită de A.G.; în scrisorile din 1.12., 9.12., 19.12.1934 şi 7.1.1935 el îi prezintă profesorului principalele instituţii şi personalităţi germane interesate de Sud-Estul Europei, cu care erau de iniţiat schimburi de studenţi şi de publicaţii din România; discută tensiunile „pentru luarea în stăpânire ştiinţifică a Sud-Estului Europei între Berlin (Breslau), Leipzig şi München, care s-au înteţit de câtăva vreme (şi [de] pe urma începutului foarte promiţător al profesorilor Skok şi Budymir de la Academia iugoslavă de a centraliza studiul Sud-Estului în Institutul lor balcanic de la Belgrad, pe care o vor aşa capitala spirituală relativ autonomă a ştiinţei despre Sud-Est)" (7.1.1935); şi îi descrie atmosfera de la Universitatea din Leipzig şi de la Institutul condus de Hans Freyer, unde Profesorul urma să vorbească.

Într-unul din gesturile de diplomaţie culturală în cotidian care îi sunt fireşti, A.G. detaliază cu plăcere şi precizie profilul instituţiilor relevante pentru România din Berlin, München şi Leipzig, încercând să imprime vizitelor Profesorului său cât mai multă greutate ştiinţifică. Academia germană de la München având şi o Comisie Sud-Est europeană, pe lângă grupările Prietenilor Academiei care activau în toate oraşele importante ale ţării, ar trebui atrasă într-o colaborare cu Uniunea Fundaţiilor Regale din România pe tema traducerilor de literatură şi a prezentărilor ştiinţifice de ţări pe care le promova. La Berlin, în afară de Institutul condus de prof. Gamillscheg, cu care ar trebui organizat un schimb regulat de cărţi, D. Gusti ar fi putut iniţia colaborări cu Asociaţia de urgenţă pentru ştiinţa germană (*Notgemeinschaft für deutsche Wissenschaft*), din care tocmai fuseseră înlăturaţi dr. Adolf Jürgens şi ministrul Schmitt-Orr (conducătorul instituţiei între 1920–1934), prin aşa-numita *Gleichschaltung* (sincronizare, omogenizare politică), şi unde activa reprezentantul german al Fundaţiei Rockefeller, dr. Fehling; cu Fundaţia Humboldt; şi cu Institutul maghiar condus cu prestanţă de Gyula Farkas. Principala problemă de luat în studiu, în afara contactelor dintre instituţii omoloage, ar fi fost aceea a schimburilor de studenţi de la instituţie la instituţie (mai puţin complicate decât cele de la stat la stat). În sfârşit, la Leipzig, în afara Institutului condus de prof. Freyer, A.G. îi recomanda lui D. Gusti, în aceeaşi lungă şi amănunţită scrisoare 31, intrarea în contact cu Institutul pentru studiul limbii române condus de Gustav Weigand în cadrul Institutului „romanistic-anglistic" al lui Walther von Wartburg (ambii fiind membri corespondenţi ai Academiei Române) şi cu juristul Hans Raupach, conducător

al grupului de tineret silezian *Schlesische Jungmanschaft* (şi viitor director, între 1970 şi 1976, al Institutului de Studii Sud-Est Europene din München).

Scrisoarea 32 îl previne pe profesorul Gusti cu privire la inoportunitatea decernării apăsat solemne a titlului în Germania naţional-socialistă:

> În urma informaţiilor culese şi a unor convorbiri cu profesorii Freyer, Krueger şi cu decanul Berve, am crezut că nu e nimerit să se pună deschis tema înmânării publice a diplomei Dv. [de] d[octo]r h[onoris] c[ausa]. Întâi, din pricina condiţiilor noi create acestui fel de solemnităţi. Naţional-socialiştii au interzis, de la începutul regimului, oricărui membru al partidului acceptarea unor distincţii onorifice universitare. Aşa, decernările de atari titluri au devenit rare şi titularii sunt aproape exclusiv savanţi străini. Pe cât am putut afla nu s-a făcut nicio învestire solemnă de la 1933 încoace. Solemnităţile universitare s-au redus extrem de mult: cum toţi rectorii sunt naţional-socialişti şi puşi oarecum să facă educaţia naţională a corpului profesoral, cele care au loc sunt politice într-un sens puţin obişnuit: proclamări de program şi prezentări de adeziuni. Cred că distribuirile solemne n-au loc şi din cauza puţinei dispoziţii a savanţilor străini de a primi diplome, nu de la corporaţii savante, ci de la un delegat al statului german. / Apoi, din pricini pur locale. Învestirea Dv. a fost anunţată ca îndeplinită în discursul dare de seamă al Rectorului la deschiderea anului şcolar. Toţi trei profesorii, cu care am vorbit despre venirea Dv., au privit venirea Dv. ca un pas mai departe în strângerea legăturilor dintre Dv. şi Universitatea din Lipsca. Veţi fi primit cu onoruri deosebite şi prezentat la conferinţa Dv. ca un mare prieten al Universităţii din Lipsca şi doctor onorific al ei. Demnitarii universităţii vor participa toţi la ea, vi se va da probabil o masă. În aceste împrejurări cred că sugestia înmânării solemne a diplomei ar fi fost deplasată. ([19.12.1934], scr. 32)

În ce priveşte tema conferinţei, sugestiile lui A.G. izvorăsc, de asemenea, din cunoaşterea sigură a situaţiei locale şi sunt însoţite de informaţii menite să-i asigure Profesorului familiarizarea prealabilă cu atmosfera ştiinţifică în care urma să intervină:

> Cred că n-ar fi bine ca să ţineţi conferinţe prea teoretice: grija de sistem şi de fundare sistematică pasionează în mică măsură oamenii de aci. Cercetări ca ale noastre le apar justificate prin rezultate, caută să le vadă locul în acţiunea românească a prezentului. Am fost surprins de câteva ori de interesul puţin şi al profesorului Freyer pentru componenta de studiu pe concret al structurii şi modului de existenţă al faptului social-cultural a monografiei; îi pasionează componenta ei cealaltă: cunoaşterea realităţii româneşti prezente şi chipul în care e valorificată practic în

viaţa de stat. / Pentru a da lumii germane ce aşteaptă, cred că aţi trebui să vorbiţi deopotrivă de mult despre premisele teoretice şi sistematice ale cercetărilor, despre înfiriparea lor lentă şi conturarea tehnicii de lucru, despre rezultatele lor, locul lor în evoluţia culturii româneşti şi aplicaţiile lor de tot felul (interesul general pentru problemele satului, acţiune legislativă şi administrativă, Ministerul Instrucţiei, Finanţe: Vulcănescu, Agricultură: Cresin, Demografie: Recensământ, Educaţie naţională şi socială a studenţilor: Echipele Fund[aţiilor] Reg[ale]) şi contribuţia lor teoretică. ([1.12.1934], scr. 31)

E demn de notat faptul că, încă de pe acum, acţiunea Echipelor îi apare lui A.G. a avea, pe lângă versantul acţional, un versant de cercetare sociologică, idee pe care o va promova activ în anii 1937–1940.

Prestaţiile spontane de diplomaţie culturală ale lui A.G. sunt prea numeroase ca să le amănunţim aici. El încearcă să pună în contact membrii Școlii sociologice de la Bucureşti cu grupul silezian care asigură în Germania legătura cu tineretul sud-est- european; cu reprezentanţi ai Fundaţiei Rockefeller la Berlin; cu Academia cehoslovacă de agricultură condusă de Hodža (scr. 41); cu dr. jur. Hermann Reinbothe, „[u]n fel de Vulcănescu german" (scr. 36); se zbate spre a asigura schimburi de publicaţii cu instituţiile germane de profil şi, în genere, pentru a întări relaţiile profesionale ale specialiştilor români, în măsura în care împrejurările îi scot înainte posibilităţi interesante. În felul acesta, A.G. a funcţionat în Germania, şi conform vechiului proiect al profesorului Gusti, care-i propusese să-l însoţească în această ţară, secondându-l, în cazul în care, cum s-a vorbit la un moment dat, ar fi fost numit ambasador.

Dincolo de informaţia circumstanţială, A.G. îi scrie ca de obicei Profesorului, comunicându-i propuneri cu privire la proiecte mai ample. Astfel, în scrisoarea 28, recitirea unui articol din 1912 al lui D. Gusti (*Ein Seminar für Soziologie, Ethik und Politik*) în contextul comemorării a 25 de ani de existenţă a Institutului Lamprecht condus de H. Freyer îi prilejuieşte reflecţii critice privind Seminarul de Sociologie de la Bucureşti. Ele sunt formulate direct, fără menajamente, aşa cum fuseseră nu demult remarcile tânărului şef de cabinet:

Seminarul de Sociologie lâncezeşte şi nu arată cu mult a[lt]minteri decât celelalte seminarii ale Universităţii. De când monografiştii nu mai sunt studenţi, a devenit simplă procedură în plus pentru cei care vor să obţină o diplomă. De o deprindere cu munca de creaţie nu poate fi vorba, decât în măsură foarte mică. Și nici de o educaţie în sensul propriu al termenului. Supraîncărcate, cu subiecte totdeauna aceleaşi, întâi de toate obligatorii, ele nu pot să nu le apară studenţilor [ca] nişte cazne impuse. Personalitatea celor care le conduc e interesantă, totuşi prea puţini din studenţii buni

> ajung aşa de aproape de ei, încât să-i aibă sfătuitori. Studenţii buni nu mai sunt nici ajutaţi de Sem[inarul] de Sociologie, necum câştigaţi. Cresc singuri şi printr-o minune aproape, neîndrumaţi, neîncurajaţi. Cred că o reformă a vieţii noastre universitare trebuie să vie în curând: învăţământul universitar nu poate deveni mult mai inutil şi anacronic decât e. Seminarul de Sociologie e singurul loc care poate arăta drumul nou. ([mai–iunie 1934], scr. 28)

Pentru ieşirea din marasm, A.G. propune două lucruri. În primul rând, seminariile existente ale lui Gh. Vlădescu-Răcoasa, H.H. Stahl, M. Vulcănescu şi Tr. Herseni ar putea fi transformate în cursuri obligatorii cu titlurile *Introducere în politică*, respectiv *Introducere în tehnica monografică*, *Introducere în Etică* şi *Introducere în Sociologia generală*. În al doilea rând, funcţia de seminar ar putea fi preluată de cca 20 de echipe elective, fiecare numărând nu mai mult de opt studenţi recrutaţi nu numai de la Facultatea de Filosofie, ci şi de la facultăţile de Ştiinţe, Drept, Medicină, Arhitectură. Aceste echipe, conduse de tineri monografişti, ar trebui orientate spre problemele multiple ale realităţii româneşti, „[n]u numai a celei rurale, ci şi a celei urbane, a politicii noastre, printr-un ciclu de conferinţe săptămânale pentru studenţi, cu discuţie şi poate pregătire prealabilă" (scr. 28) şi înviorate, atât prin excursii în ţinuturile ţării, la întreprinderile importante ale Bucureştiului, în porturi sau regiuni industriale, cât şi prin schimb de studenţi între universităţile ţării. Pentru fiecare aspect al acestei propuneri, care îşi păstrează în linii mari actualitatea în zilele noastre, A.G. enumeră oameni şi probleme. Concluzia scrisorii semnalează primejdia pe care o reprezintă pentru studenţii români cantonarea la sociologia satului:

> Nu ştiu dacă am reuşit să-mi prezint lămurit gândurile. Aci, neobosit în a mă amesteca printre mulţumiţii şi nemulţumiţii Germaniei, ajung foarte de multe ori să mă ruşinez retroactiv de alura mea de teoretician căzut din lună dinainte vreme. Studenţii cu care trăiesc ştiu o mulţime despre ţara lor şi considerabil de mult despre ţările lumii, inclusiv România. Ca să-i satisfac cât de cât, a trebuit să mă ocup serios, acum în urmă, de situaţia economică şi de multe alte lucruri de care nu mă interesasem prea mult în ţară. E asta puţin primejdia tuturor monografiştilor, că ştiu mult despre anume sate, sau despre Sociologia satului, dar nu despre România sau despre sociologia naţiunii române, a României de azi. România de azi [are] nevoie de un echilibru intern între sat şi oraş. Cei puţin împrieteniţi cu cifrele şi cu situaţia de fapt pot vorbi de state ţărăneşti; cel puţin cei ce trec prin Semin[arul] de Soc[iologie] trebuie să ştie că până acum satul nu a fost bine încorporat în stat, dar că România viitorului are nevoie de

mai multe oraşe, ca să-şi plaseze prisosul de populaţie. Ceea ce se face aci într-o măsură însemnată. ([mai–iunie 1934], scr. 28)

În cadrul aceleiaşi încercări de lărgire a problematicii sociologiei gustiene, în scrisoarea 36, reacţionând la primirea proaspăt înfiinţatului *Curierul Echipelor*, A.G. scria:

„Curierul" e o realizare cum n-am văzut decât puţine, deşi am ajuns să cunosc un rând de acţiuni de organizare a tineretului. Siguranţa cu care e evitat stilul retoric obişnuit, programatic şi profetic până la epuizarea colaboratorilor, m-a umplut de admiraţie. Am comunicat pachetul de publicaţii altor doi români de aci: au fost la fel de impresionaţi de îndemânarea cu care e cultivată solidaritatea, spiritul de emulaţie, discreţia redactorilor şi trecerea pe planul întâi a obiectului. Ne-am bucurat apoi toţi de imboldul spre colaborarea administraţiilor şi a instituţiilor deosebite pe care-l dă munca Echipelor. La noi, unde fruntaşii fiecărei instituţii şi fiecare diviziune administrativă ar vrea să facă tot în de ei, luând-o înaintea tuturor celorlalte, şi unde o îmbunătăţire în întreg a administraţiei printr-o cât de multiplă colaborare şi coordonare ar putea servi mult mai eficace ţara, însemnătatea unei atari pilde nu poate fi îndeajuns apreciată. Să nădăjduim că vor mai veni zeci de atari iniţiative pentru alte sectoare, care să stimuleze la fel şi să puie în lucrare posibilităţile administraţiei noastre de stat prea rutinare. – În sfârşit, am remarcat cu bucurie şi îndrumarea financiară sănătoasă de a cointeresa regii, instituţii semioficiale şi particulari: cu cât lucrările acestea vor fi mai puţin dependente de buget, cu atât vor fi mai viabile şi cu atât se vor impune mai uşor. (10.10.1935, scr. 36)

În ce priveşte educaţia poporului prin Fundaţie, A.G. recomanda o diversificare considerabilă a obiectivelor urmărite: alături de preocuparea pentru ridicarea ţărănimii, preocuparea pentru ridicarea mahalalelor (despre care vorbise în acea perioadă S. Puşcariu) şi, în marile oraşe, pentru atenee populare, universităţi populare, ulterior pentru şcoli superioare ţărăneşti:

Pentru toate aceste întreprinderi şi în vederea generalizării educaţiei spiritului de răspundere, ar trebui format un rând de viitori conducători de tabere de lucru, de universităţi populare, de şcoli superioare ţărăneşti. Ar trebui, ca atare, aleşi cei care ar putea munci în această operă şi câştigate din vreme mijloacele ca să cunoască şcoli superioare ţărăneşti în Danemarca, Universităţi populare în Anglia, Germania, Austria, lagăre de lucru în Bulgaria, Germania. Cu o bună informaţie prealabilă şi alegerea unui moment bun sunt suficiente şederi de două–trei luni. (10.10.1935, scr. 36)

Nu mai puţin importantă îi apărea lui A.G. funcţia de educare a tineretului pe care o puteau asuma Echipele regale. El scria în acest sens, avansând, în parte, ideea a ceea ce va deveni ulterior, cu adaosurile impuse de Carol II şi de viziunea integratoare a lui D. Gusti, Serviciul Social:

> Cred că această funcţie e tot atât de importantă ca aceea de educaţie a poporului. Două lucruri ar trebui făcute în această privinţă: extinderea treptată a activităţii *Echipelor regale;* generalizarea treptată a participării într-însele şi *obţinerea obligativităţii participării* într-o vară măcar la ele pentru obţinerea unui titlu academic, odată ce vor exista *posibilităţi de punere în lucru sufiziente*. Un atare plan ar fi desigur în linia intenţiilor regale, el e şi în nota dorinţelor confuze ale tineretului. Aderenţii Gărzii de Fier se recrutează în bună parte din băieţi de inimă de la ţară care vor să se devoteze unei cauze „naţionale"; fără a face caz de lucru şi fără a intra în luptă cu Garda, care-şi are şi ea raţiunile de a fi, cred că ştiu părerea Dv. şi a băieţilor, dacă socotesc că ar fi mai bine pentru clădirea României viitoare dacă tineretul ar trece pe mâna noastră până la terminarea studiilor. Tehnica de conspiraţii şi agitaţie politică [e] învăţată destul de devreme în „cuiburile" Gărzii sau în nucleele comuniste, cea de parvenire, în tinereturile partidelor – înainte de asta ar fi necesar să simtă toţi răspunderea pe care o au pentru destinele neamului, să vadă cum se poate lucra efectiv. / Orientarea dată astfel tineretului ar însemna un aport nepreţuit; faptul că ar fi realizat sub conducerea directă a Regelui ar fi deosebit de însemnat. Universităţile ar fi, desigur, bucuroase să neutralizeze, prin recunoaşterea unei atari instituţii, acţiunea exclusiv politică a centrelor studenţeşti şi a formaţiunilor politice. După ce educaţia fizică a pătruns în universităţi, drumul unei atari *educaţii a spiritului de răspundere faţă de neam* e deschis. Rămâne să fie dezvoltat începutul de acum şi creată capacitatea de a pune în lucru 5.000–6.000 studenţi într-o vară, senatele universitare vor declara-o cu uşurinţă obligatorie. (10.10.1935, scr. 36)

Lui A.G., generalizarea treptată a Echipelor regale îi apărea, putem spune, ca o soluţie conjuncturală, de scoatere a studenţimii de sub influenţa extremismelor politice. Iar natura misiunii echipelor era detaliată deopotrivă pentru sat şi pentru oraşul relativ neglijat de monografişti.

Un an mai târziu, în încheierea articolului „Învăţăminte şi perspective din munca Echipelor studenţeşti"[32], referindu-se la dificultatea organizării unor echipe de muncă culturală care să acopere satele şi, ulterior, oraşele României, D. Gusti scria:

32. Articolul apare în „Sociologie românească", an. I (1936), no. 2, p. 1–5.

> De aceea se impune o măsură radicală. Anume: *introducerea serviciului social obligator*. Pentru a pregăti şi grăbi marea muncă de construcţie a satelor şi, deci, a ţării, din interes superior naţional, să se introducă, pe cale de Lege, obligativitatea serviciului la sate, pe termen de 3–6 luni, ca un stagiu indispensabil: pentru învăţători, ca să-şi poată dobândi diploma; pentru preoţi, pentru a fi admişi printre candidaţii la ocuparea de parohii; pentru medici, ca să poată obţine dreptul de liberă practică; pentru maestre de gospodărie, ca să poată fi numite în învăţământ; pentru agronomi, ingineri silvici, pretori şi notari, ca să poată fi numiţi în funcţii de stat; şi pentru studenţii tuturor facultăţilor, care să nu poată obţine diploma de licenţă ori doctorat, dacă nu aduc dovada participării la munca culturală a unei echipe. (p. 5)

După cum se poate vedea, proiectul gustian urmează, în linii mari, radicalizând-o, ideea menţionată de A.G.

În scrisoarea 42, trimisă după lectura propunerii de introducere a Serviciului Social obligatoriu publicată de D. Gusti, A.G. îşi continuă şi limpezeşte gândul, încercând o departajare între monografii / Echipe regale / tabere de lucru ale Serviciului Social şi recomandând înaintarea treptată şi atent pregătită către legiferarea Serviciului Social, spre a nu determina reacţii fireşti de aversiune:

> Randamentul însemnat al echipelor de acum se datoreşte şi puţinătăţii lor. Sunt grupuri de elită. Cred că nici chiar în cazul Serviciului Social nu va fi bine să se treacă peste un oarecare maximum de echipe (50–100), pentru ca acestea să aibă conducători buni şi pregătiţi din vreme. Restul de elemente ar trebui întrebuinţat la lucrări tehnice rurale: diguri, construcţii … şi ţinut în tabere. Echipelor regale ar trebui să le fie păstrat caracterul de pepinieră de *administratori* ai ţării în înţelesul plin al cuvântului. Nici introducerea Serv[iciului] Social obl[igatoriu] (nume foarte bine ales, nu răneşte sensibilităţi democrate) n-ar trebui bruscată: în doi–trei ani, cred că totul e într-atât de pregătit încât stabilizarea să n-aibă efectele pe care le-a avut obligativizarea asupra *Freiwiliger A[rbeit] Dienstului* german. ([martie–aprilie 1936], scr. 42)

Vom vedea că, atunci când va fi formulată Legea Serviciului Social, o parte din sugestiile lui A.G. au fost încorporate, iar profesorul Gusti a adus în legătură proiectul din 1936 cu ansamblul teoretic şi practic al gândirii lui sociologice.

Strecurate cu discreţie, informări cu privire la cercetarea proprie, la hotărârea de a se înscrie la doctorat, la inevitabilitatea optării pentru prof. Freyer în calitate de îndrumător, sau la subiectele succesive pe care le are în vedere, alcătuiesc o altă faţetă a corespondenţei lui A.G. cu Profesorul.

Prima înştiinţare, cu privire la faptul că a fost propus de directorul de studii de la Berlin al Fundaţiei Rockefeller pentru prelungirea bursei şi că pregăteşte o teză de doctorat, de care dispunem, e cea din ciorna de scrisoare 27 [mai 1934]:

> Teza pe care o pregătesc *Die Einheit des Geschichtswissenschaft und W. Dilthey* e mai aproape de monografie decât ar părea. Punct de plecare: constatarea unităţii existenţei istorice a grupurilor de oameni, corelaţia strânsă a manifestărilor deosebite în decursul prefacerilor acestora, pe care o poate face oricine când cunoaşte cu de-amănuntul o închegare socială firească: un sat, o naţiune, pe care am avut-o noi în monografie. Problema teoretică pe care au ridicat-o constatări de felul acesta încă de la sf[ârşitul] veacului 18: care e sistemul ştiinţelor culturii care să exprime pe plan teoretic corelaţia care leagă, în cadrul închegărilor sociale fireşti, faptele tratate în ştiinţele deosebite ale culturii. Numai Hegel şi Comte au trasat sistematizări care să fie comparabile în coerenţă cu sistemele succesive ale ştiinţelor naturii. Tema mea e să arăt cum a determinat Dilthey eforturile depuse în vederea unei soluţionări satisfăcătoare a problemei. Dilthey l-a anulat pe Hegel prin pozitivism (influenţă Mill) iar lui Comte i-a opus pe Hegel. Foarte bun istoric, dar n-a avut contact cu prezentul: opera lui prezintă interpretări remarcabile de epoci şi de vieţi, dar sistematizări care nu operează decât în perspectiva culturii consumate, nu a celei în fiinţă. *Die Geisteswiss[enschften]*, în concepţia lui, n-au decât două categorii centrale: *objektives Geist* şi *Verstehen*, ocupându-se de clasarea întruchipărilor în care o vreme trecută persistă şi de tehnicile pentru reconstituirea imaginii de ansamblu a culturii din care provin. Sociologia comtiană, adevărat sistem al ştiinţelor culturii şi al structurii culturilor şi al dinamicii istoriei lor, e declarată irealizabilă şi sociologia declarată ştiinţă, la fel, de forme, de formaţiuni sociale. Haosul ştiinţelor culturii în Germania se datoreşte intervenţiei lui Dilthey. Procedeul personal al lui Simmel, [ca] şi cel al cercetării speciale *G[emeinschaft] und G[eselschaft]* a lui Tönnies, e canonizat în sociologie: care devine dicţionar de forme sociale şi cu totul contrarie constatării pe care o fac cei ce au de-a face cu realitatea concretă. Ortodoxia diltheyană (Spranger, Groethuysen) se mărgineşte să tălmăcească trecutul şi să detaileze îndeosebi conceptele *Verstehen*.

La sfârşitul amplei scrisori 31, A.G. îşi exprima speranţa că va putea discuta planurile lui de lucru cu Profesorul în timpul vizitei acestuia la Leipzig. Despre aprehensiunea cu care aştepta această vizită, A.G. a vorbit într-o scrisoare către Șt. Cristescu: „După-amiază soseşte Profesorul. Întâlnirea aceasta cu omul unor ani trecuţi, aci, în ţara evadării mele, unde mă clădesc din mine, care se apropie, mă umple de nelinişte. Vor trece însă şi aceste zece zile” (27.1.1935, *RE* II, scr. 254). La sfârşitul scrisorii 36, el menţionează subiectul la care s-a oprit precum

SOCIOLBUC

şi faptul că îi vorbise de curând, deci în timpul vizitei germane, lui Gusti despre el. Scrisoarea 37 e un bilanţ şi o punere la dispoziţia profesorului în caz că acesta apreciază ca necesară renunţarea la doctorat şi înrolarea lui A.G. în munca de la Fundaţie. Acest episod va ocupa şi scrisorile 38 şi 39. Scr. 41, la sfârşit, vorbeşte despre teză.

Deşi A.G. se află în faza de redactare finală a tezei, D. Gusti îi cere să viziteze şi descrie amănunţit expoziţia „Deutschland", ştiut fiind că „regimul actual [din Germania] se află în fruntea manifestărilor decorative din toată lumea" (scr. 43). Textul, de 15 pagini, al lui A.G. (scr. 44) e dens şi reprezintă o prestaţie de ataşat cultural.

Imaginea pe care o propune străinătăţii România, subliniază A.G., la sfârşitul prezentării expoziţiei germane, se cere revizuită:

> Formula pe care obişnuim încă s-o prezentăm în Apus ca expresie a fiinţei noastre e cea de „ţară pitorească". Starea şi străduinţele noastre de a ne clădi un stat solid sunt mascate de obicei sub prefăcătoria dureroasă a acestei ascunderi în umilinţă şi folclor. Specularea slăbiciunii noastre şi a pitorescului etnografic a fost utilă şi la locul ei în veacul dintâi al construirii statului românesc modern. Acum ea ne păgubeşte. Ne arată cum nu mai suntem, cum nu mai vrem să fim. Formula pe care ar trebui să o ofere expoziţia aceasta străinătăţii despre noi trebuie să fie mai adecvată, folositoare, şi nu inutilă sau păgubitoare. Cred că ar fi potrivită cea de cuprinsul: un neam care a pornit greu şi în împrejurări vitrege, dar care, datorită posibilităţilor lui bogate, e în plină acţiune constructivă. În locul formulei „România – Statul unor ţărani patriarhali de la marginea Europei", formula: „un neam sub presiune să-şi clădească bine statul", „Țară de oameni în mers", cu vorba lui Cotruş. Nu mai avem nevoie de milă sentimentală, nici să mai fim trataţi ca nişte sateliţi fără imbold propriu. Ci avem nevoie de credite date ca unora ce le pot investi productiv, vrem să fim luaţi cu preţul greutăţii pe care am ajuns s-o avem şi pe care vrem s-o sporim. / Formula aceasta trebuie să fie firul roşu, ce să unească şi să domine întreaga expoziţie. Părţile acesteia nu trebuie să fie altceva decât variaţiile ei, demonstrarea ei tenace. Expoziţia va fi cu atât mai izbutită cu cât va reuşi să împlânte mai trainic, mai univoc şi mai puţin neutralizată de formule şi concepţii învechite sau deosebite, în vizitatori, opinia aceasta, pe care dorim şi avem nevoie ca lumea s-o aibă despre noi. (17.8.1936, scr. 44)

Singura notă personală din corespondenţa cu Gusti a lui A.G. în această perioadă e referirea la Șt. Cristescu şi, generalizând, la atmosfera nefavorabilă pentru lucru care li se creează monografistelor de către colegii lor în cadrul

SOCIOLBUC

Școlii (scr. 29, [oct. 1934]). A.G. îl roagă pe Profesor să se îngrijească de tinerele cercetătoare ale Școlii lui.

Intermezzo: *Rapsodia epistolară* II

O serie de elemente despre etapa 1937–1939 apar firesc în scrisorile-jurnal pe care A.G. le trimite Ștefaniei Cristescu. Aceste elemente sunt importante, pe de o parte, întrucât conlucrarea cu Profesorul şi cu membrii de frunte ai Școlii cunoaşte tensiuni, instructive cu privire la evoluţia Școlii, care au rămas necunoscute, sau au fost prezentate unilateral în memorialistică şi convorbirile purtate cu Z. Rostás de către principalul martor rămas în viaţă, H. H. Stahl. În cele ce urmează, voi încerca reconstituiri pe probleme pornind de la corespondenţa dintre 1937–1940 a lui A.G. cu Șt. Cristescu (cei doi se vor căsători în aprilie 1939) publicată în vol. II al *Rapsodiei epistolare*. Miza acestor scrisori e strict personală, A.G. îşi spune tristeţile, bucuria, zilele cu muncile, fără gândul la posteritate, care dirijează, în mod firesc, după anii 1980, prestaţiile scrise sau orale în vederea publicării ale lui H.H. Stahl. Scrisorile ne vor ajuta astfel să înţelegem din interior relaţiile profesionale din cadrul Școlii ale lui A.G. şi modul în care acestea iau influenţat prestaţia ştiinţifică şi viitorul (profesional).

– *Planuri de lucru în ţară în scrisorile către Șt. Cristescu.* A.G. revine în România la începutul lunii decembrie 1936. Cu privire la întoarcere şi la modul în care se pregătise să fie util în împrejurări internaţionale de ajun de război, în care simpla dăinuire a ţărilor mici devenea problematică, el îi scrisese, din Germania, la 26 august 1936, Ștefaniei Cristescu (sublinierile prin italice ne aparţin):

> Bucură-te cu mine, că dintr-una într-alta se pare că am ajuns să dau de punctul din care problemele atât de deosebite, cu care m-am familiarizat succesiv: situaţia actuală a României, a ţărilor dimprejur, trecutul nostru şi al altora, fundamentele cunoaşterii şi trăsăturile constitutive ale realităţii sociale, principiile şi istoria ştiinţelor sociale, se arată legate între ele într-o concepţie a Sociologiei, căreia nu pot să nu-i recunosc un rând de calităţi obiective. Ştiinţele sociale îmi apar arsenal de mijloace pentru a face diagnosticul realităţii sociale şi diagnosticarea câte unui aspect al împrejurărilor actuale ale ţării proprii, pentru a înlesni dăinuirea ei între statele dimprejur şi marile puteri. Un efort recent m-a dus, de la generaţia lui Comte şi gânditorii de la sfârşitul veacului 18, înapoi până la începătorii ştiinţelor sociale moderne, la cosmografii, statisticienii şi autorii politici din veacurile 16 şi 17. Privindu-i pe ei, care făceau ştiinţe sociale pentru a înlesni o conducere mai bună a statului, am văzut de abia, că noi suntem, că ştiinţele sociale, cum se fac, sunt cu totul în făgaşul croit de Smith, Comte şi generaţia lor, care au determinat întorsătura reflexivă a ştiinţelor

SOCIOLBUC

sociale, dar au făcut uitat rostul acestor ştiinţe. Trebuie să ştim uni puterea de abstracţie a celor din urmă cu pragmatismul eficace al celor dintâi. Cred că am ajuns să ştiu clădi şi învăţa pe alţii acea „ştiinţă a naţiunii" spre care tot năzuieşte profesorul, să păşesc în această ţară a făgăduinţei sociologice. *Profesorul îi atribuie monografiei o misiune de organ de informare a conducerii politice, dar cercetările noastre se ocupă cu deosebire de problemele folclorice ale unor sate. Eu ştiu lua în serios gândul cu misiunea de informare a conducerii politice. Nu trebuie să ne mâlim în faptele individuale (monografia pe cât se poate a tuturor satelor); trebuie să ştim cumpăni culegerea particularului cu generalizarea, să privim în faţă problemele acute ale satului (sociale, economice, sanitare, reprezentările despre stat, politică, economie etc.), să ne ocupăm nu mai puţin de oraşele României (de muncitori şi mahalagii, de burghezia conducătoare), să ştim informa asupra ţărilor vecine şi despre marile puteri. Abia în cazul acesta suntem un organ de informare al naţiei*. Iar la catedră, ca instructori, trebuie să ştim deosebi transmiterea şi perfecţionarea zestrei teoretice de operaţia de cunoaştere de fapte individuale cu ajutorul acestei zestre şi de rezultatele obţinute, care interpretează o constelaţie dintr-un anume loc şi de la un anume moment, dar şi arăta legătura dintre aceste părţi şi operaţii complementare. *Trebuie repetată fără încetare întrebarea: care e rostul fiecăreia din operaţiile pe care ne-am mulţumit să le socotim „ştiinţifice", trebuiesc găsite răspunsurile la întrebarea aceasta şi înlăturate cu hotărâre toate cele care n-au o legătură cât de indirectă cu nevoile vieţii.* (*RE* II, p. 417)

A.G. critică accentul pus pe „problemele folclorice" de campaniile monografice, în numele obiectivului central dintotdeauna al sistemului gustian, care este *cercetarea în slujba bunei guvernări*. Pentru ca obiectivul acesta, la care subscrie integral, să fie atins, se impune luarea în studiu, alături de sate, a oraşelor (şi, ca atare, alături de ţărani, a muncitorilor, locuitorilor din mahalale şi a burgheziei), a ţărilor vecine şi a marilor puteri. Epoca impunea astfel, deopotrivă şi necontradictoriu, lărgirea câmpului de cercetare gustian şi esenţializarea lui. În 22 septembrie 1936, A.G. scria, lucid, aceleiaşi destinatare:

Cu ce am făcut în anul din urmă mi-am conturat în minte sistemul şi principiile ştiinţelor sociale. Dacă aş mai sta doi ani de asta, cred că aş da ceva de seamă. Sunt bucuros totuşi că trebuie să termin acum. Nu sunt numai un „cărturar". Am ajuns să-mi câştig şi oarecare pricepere politică. Grija ţării mă apasă adeseori. Văd primejdii multe, cred că ştiu unele mijloace de scăpare. Mi-e dor să întorc în România să ajut să preîntâmpinăm primejdiile. / Sunt plin, plin. Pregătit să fac multe toate. Și foarte trist prin tot ce ştiu vedea şi pricepe. (*RE* II, p. 423)

Prevăzând dificultăţile obiective cu care avea să fie de luptat, A.G. era însă departe de a imagina obstacolele subiective pe care urma să le întâmpine.

– *Relaţia cu Profesorul după întoarcerea de la studii.* La scurt timp după întoarcerea lui A.G. avusese loc sărbătorirea lui D. Gusti. A.G. îi scrie Ștefaniei Cristescu cu acest prilej:

> Sărbătorirea Profesorului ne-a luat o zi. A fost penibilă, cu un Profesor prea vădit dornic de recunoaşteri şi incapabil să deosebească cuvintele sincere de mulţimea celor oficiale (a trecut aproape cu vederea ce a spus Vulcănescu din partea „monografiştilor"). (14.1.1937, *RE* II, p. 431)

Însărcinat de Profesor cu munca de redactor al revistei „Sociologie românească", A.G. se confruntă de la început cu îndoieli şi suspiciuni ale colegilor Tr. Herseni şi H.H. Stahl, care ajung să fie împărtăşite de Profesor. Se problematizează în mod neaşteptat „credinţa" lui A.G. în sistemul gustian şi în monografii, se exprimă temeri cu privire la transformarea de către el a revistei în organ al unui „sistem" alternativ personal, pe scurt, întors cu un titlu şi mai ales cu idei şi cu o viziune pe care se aşteptase să le vadă salutate şi preluate cu bucurie, A.G. se descoperă transformat peste noapte în eretic şi pus alături de Petre Andrei, elev despărţit de D. Gusti şi funcţionând simbolic ca „adversar" recunoscut al acestuia în împrejurări cum fusese, bunăoară, munca la Ministerul Instrucţiei:

> Herseni a pornit, cu toată oferta lui de armistiţiu, ofensiva. La întrunirea pe care a făcut-o Profesorul, ca să vorbim despre revistă, mi-a spus să-mi precizez poziţia, că se pare că nu mai cred în „sistem", că sunt de partea lui Andrei. I-am răspuns demn şi câteodată dârz, menajându-l totuşi. Profesorul a vorbit mult, s-a pierdut în planuri gigantice de 15.000 monografii în patru ani, împiedicându-mă să argumentez, ca să zică la urmă că nu l-am convins. A rămas să cetească ce voi scrie în revistă, să n-o fac organul sistemului meu. (20.1.1937, *RE* II, p. 433–434)

> Supărări, îndeosebi cu revista, care a pornit la drum foarte încet din felurite motive tehnice (s-a mutat la Torouţiu). Am scris printre picături, între două alergături aş fi trebuit să zic, articolul promis. Când a fost gata, Profesorul şi apoi Ricu [Stahl] i-au găsit felurite erezii şi cusururi „monografice". (15.2.[1937], *RE* II, p. 438)

Lucrurile nu stau mai bine în relaţia nemediată cu Profesorul. Solicitat de D. Gusti să vorbească despre sociologia germană în seminarul său de an ultim, A.G. trebuie să facă faţă, în fiecare seminar, unei ostilităţi manifestate public:

> Cu Profesorul am dus-o tot mai rău. M-a pus să vorbesc la seminarul lui cu studenţii care-şi pregătesc teza de licenţă şi doctorat, în fiecare şedinţă, despre un sociolog german nou. De fiecare dată, când îl descriu pe unul, devine oarecum gelos. Când am vorbit despre Freyer, aproape că s-a certat cu mine în faţa băieţilor. Acum mi-a făcut reproşuri că nu pomenesc îndeajuns Institutul Social etc. Mă port de vineri cu gândul să termin numărul 1 şi să-l părăsesc apoi pe Profesor. (15.2.[1937], *RE* II, p. 438)

> Alaltăieri aproape că s-ar fi produs despărţirea mea de Profesor. Neamţu a împăcat lucrurile. (19.2.1937, *RE* II, p. 439)

Opt luni mai târziu, de la Paris, unde fusese invitat de Profesor la Expoziţia universală (în amintirea probabil a descrierii expoziţiei *Deutschland* şi a ideilor formulate atunci), A.G. îi scria la 31.10.1937 Ștefaniei Cristescu, continuând să spere într-o clipă bună de dialog cu D. Gusti: „Nădăjduiesc că Profesorul îmi va acorda în sfârşit mâine o jumătate de ceas liniştită." (*RE* II, p. 465)

La un an de la întoarcere, la 14.1.1938, A.G. scria: „La câteva ceasuri după plecarea ta, am fost la Profesor. În casa lui nouă. Am petrecut cu el un ceas agreabil. Nu-l mai iau prea în serios: aşa, mulţimea planurilor lui nu mă mai tulbură. E plin de laude pentru «Sociologia românească». Voi redacta probabil monografia Drăguşului sau a Șanţului, prin care se vor lichida giganticele ambiţii publicistice a nu ştiu câte campanii monografice." (*RE* II, p. 474)

Distanţarea îngăduia, paradoxal, reluarea bunelor raporturi, în care privirea lucidă a elevului putea distinge nu numai elementele de subliniere a importanţei sistemului prin argumente care nu-şi serveau decât stângaci scopul, ci şi preocupările vii şi importante ale profesorului său:

> Marţi am putut pleca [de la cazarmă, unde-şi făcea armata, S.G.] la Universitate, unde Profesorul îşi deschidea cursul. A avut ideea puţin fericită de a înfăţişa expoziţia de la Paris, ca expresie a sistemului lui şi de a-l justifica pe acesta prin succesul ei. Apoi a ţinut o consfătuire cu asistenţii. Speriat de venirea lui Maunier (5 aprilie), căruia n-are ce-i arăta, n-a hotărât nimic; a vorbit însă, de multe toate. / M-a chemat la el pentru mâinezi. N-a mai fost dezlânat şi infantil. Mi-a spus că el e singurul om în ţară, care poate întreprinde reforma generală a învăţământului românesc, care e scadentă acum. Mi-a schiţat planul lui şi m-a rugat să-i redactez un memoriu, pe care urmează să-l prezinte în viitoarea lui audienţă. Mi-a dat apoi o scrisoare în care cerea un concediu de 15 zile pentru mine, ca să am timp. (25.3.38, *RE* II, p. 486)

Chiar dacă acalmiile sunt datorate doar fluidităţii relaţiilor şi rivalităţilor din grupul apropiat lui D. Gusti, A.G., obosit de munca la revistă şi la Seminar pe fundal de serviciu militar, se bucură de ele. Ceea ce îl linişteşte îndeosebi este revenirea Profesorului la activitatea ştiinţifică, putând da roade acţionale autentice: cea din şi pentru Institut, eforturile pentru crearea unei Facultăţi de Ştiinţe Sociale, sau pregătirea Congresului de Sociologie de la Bucureşti:

> Cu Profesorul sunt în aceleaşi raporturi bune. Cum e în termeni încordaţi cu Herseni (care mi-a oferit o alianţă şi mi-a cerut mediaţiunea pentru normalizarea lor), am devenit chiar marea lui nădejde. Pare a renunţa la Ministerul Instrucţiei. E preocupat acum de reorganizarea Institutului, de o campanie pentru crearea unei Facultăţi de Ştiinţe Sociale, de Congresul Internaţional de Sociologie. Îl voi ajuta din plin, dornic să ies din această epocă de stagnare. (2.4.38, *RE* II, p. 488)

> Ieri Profesorul a discutat cu noi pregătirile în vederea Congresului de Sociologie din 1939. Trebuie să fie redactate monografiile Drăguş şi Şanţ. Campanii de redactare la toamnă, pentru care e dispus să ceară concediu pentru oricine, mânăstiri etc. […] Profesorul nu mai e cu gândul decât la ştiinţă şi monografii. (30.4.1938, *RE* II, p. 494)

Problema reală în raport cu rolul pe care să-l joace A.G. în pregătirea Congresului nu mai e, ca în cazul revistei, teama pentru „primejduirea" sistemului gustian, ci aspiraţia de afirmare nediminuată de o colaborare la Tr. Herseni şi H.H. Stahl. A.G. detaliază situaţia cu o atenţie aproape amuzată, de om în vârstă urmărind acte copilăreşte transparente. Cele ce urmează amintesc de strategiile deturnării de la o problemă proprie de cercetare sau studiu către altele, neaşteptate, de care vorbise, în scrisorile ei, Ștefania Cristescu:

> Aci începe să prindă contur misiunea mea din vara aceasta. Profesorul zice să nu mă duc la Căian. Aş fi mai util lucrând în vederea Congresului. Dar Drăguşul urmează să fie îngrijit de Herseni, Nerejul de Stahl. Și fiecare din ei ar vrea să-l ajut, dar n-ar vrea să-i reduc meritul. Aşa că-mi caută amândoi probleme noi: o anchetă de organizat de la Bucureşti, o monografie a întregului judeţ Făgăraş, redactarea Cornovei. Ancheta m-ar pune în conflict cu Neamţu, monografia de judeţ e irealizabilă în timpul disponibil. Aşa că e probabil să rămân cu Cornova. Mihai Pop m-a întărit în gândul acesta, arătându-se bucuros să vie. Cred că nici ţie nu ţi-e dezagreabilă Cornova Avizucăi. S-ar putea dar să fiu pornit de Profesor, încă din ziua de 7, la Cornova. Hotărârea se va lua azi după masă. (29.6.1938, *RE* II, p. 501)

În cele din urmă, renunţând la monografia de ţinut Năsăud (*RE* II, p. 503), ca şi la cea a Cornovei, A.G. decide să efectueze monografierea uneia din plăşile model, cea de la Dâmbovnic. Și acum, temerile Profesorului în faţa caracterului neobişnuit al proiectului, mai greu de inclus în nomenclatorul gustian, sunt alimentate amplificator, ajungându-se, la un moment dat la interzicerea de către D. Gusti a ultimei deplasări pe teren: „Profesorul nu a lăsat echipa să plece la Dâmbovnic". (Șt.C., 20.9.39, *RE* II, p. 517) Din fericire, Profesorul va reveni rapid asupra deciziei şi cercetarea la Dâmbovnic va putea fi reluată pe 22 septembrie 1939.

– *Funcţionarea ca asistent onorific al Profesorului*. La întoarcerea în ţară, A.G. aşteaptă ca Profesorul să se pronunţe asupra rolului pe care urma să-l asume în cadrul Școlii şi la Fundaţie: „Situaţia mea se lămureşte cu încetul. Alaltăieri am stat de vorbă o seară-ntreagă cu Herseni. […] Herseni mi-a oferit jumătate din studenţii seminarului lui. Mie mi-ar fi plăcut mai mult un seminar de politică cu câţiva studenţi din anul ultim. E de văzut cum va hotărî azi Profesorul." (14.1.1937, *RE* II, p. 431)

Experienţa participării ca vorbitor invitat la seminariile lui D. Gusti nu fusese, cum am văzut, încurajatoare. Treptat însă, A.G. se convinge de faptul că rostul lui major nu poate fi, cu toate greutăţile întâmpinate, decât în învăţământul universitar:

> Gândul cu care cred că mă obişnuiesc, după experienţa anului acesta, în care n-am ajuns „să salvez ţara" nici într-o grupare politică, nici în administraţie, e concentrarea asupra ştiinţei, apucatul hotărât pe drumul Universităţii. Pare că n-am ştofa celorlalte nicidecum, cât le voi şi fi pricepând însemnătatea şi dori eficacitatea. Simt că stau să ies din disponibilitatea aceasta, dornică de toate, dar sterilă şi peste măsura mea, spre a deveni numai un puţin de teoretician. Voi căuta să găsesc un chip de înţelegere cu Profesorul şi să-mi fac ucenicia în învăţământ. (29.5.1937, *RE* II, p. 446)

– *Lucrul la* „Sociologie românească" *în corespondenţa cu Ștefania Cristescu.* În primul an de apariţie (1936), revista „Sociologie românească" fusese publicată „în devălmăşie", prin eforturile conjugate ale lui H. H. Stahl, Traian Herseni şi Octavian Neamţu, pe coperta 2 a revistei figurând exclusiv numele lui D. Gusti ca director. A.G. asumă munca de secretar de redacţie al revistei la întoarcerea din Germania, începând cu numărul 1 (1937). Numele său va figura pe coperta 2 sau 3, în calitate de secretar de redacţie, începând cu numărul *2–3* (1937). În numărul *4–6* (an. III, 1938) apare pentru prima dată specificarea lui A.G. ca

redactor, Florea Florescu şi Dumitru Dogaru figurând ca secretari de redacţie. Formaţia aceasta se menţine în numerele *7–9* şi *10–12*. Odată cu numărul *1–3* (an. IV, 1939), alături de A.G. (redactor) figurează ca secretar de redacţie Ștefan Popescu. Structura se va menţine până la ultimul număr al revistei (nr. *1–6*, an. V, 1943).

Comparaţia între anul I (1936) şi anii următori (II–V, exceptând ultimul număr) ai revistei ne permite să întrevedem punctele în care A.G. a intervenit în formatul şi conţinutul ei. Le-am prezentat pe larg în secţiunea *Adnotări şi comentarii* (A.G., *Opere* I, p. 646–652), aici le reluăm rapid: (a) A.G. înlocuieşte *coperta artistică* a revistei din anul 1936 (constând în desene sau gravuri executate de Lena Constante şi Victor Ion Popa) printr-o *copertă-document* pe care sunt preluate clişee din Colecţia documentară a Institutului Social Român, a Fundaţiei Regale etc.; (b) Faţă de rubrica unică a sumarului în 1936, A.G. adaugă treptat rubrici noi: *Studii* (nr. 2–3/1937), *Discuţii* (de la nr. 5–6/1937), *Prezentări bibliografice*; *Cercetări* (nr. 4–6/1938) etc.; (c) A.G. practică scindarea unor rubrici în subrubrici noi, subliniind astfel recurenţele, separând de ex. rubrica *Recenzii* în subrubricile permanente *Sociologie teoretică*; *Celelalte ştiinţe sociale. Filosofie*; *Realitatea românească* sau *Probleme româneşti privite de străini*, cărora li se adaugă subrubrici episodice de tipul *Românii de peste graniţă*; *Suprapopularea agricolă în Europa de R*ăsărit; *Teoria ştiinţelor sociale*; *Metodologia ştiinţelor sociale*; *Mediul politic al României*; *Popoarele vecine*; *Sociologia monografică*; *Sociologie agrară*; *Sociologie urbană* etc. Subrubrica e cultivată şi în cadrul rubricii Însemnări (care se scindează în subrubricile *Marginalii la cuprinsul numărului de faţă*; *Fapte, veşti, publicaţii* şi *Din cuprinsul numărului viitor*; (d) A.G. practică numărul tematic (dedicat satelor româneşti, oraşelor româneşti etc.); (e) Prin Însemnări şi *Marginalii*, A.G. imprimă o mişcare reflexivă revistei; (f) Paginarea revistei (efectuată separat pentru fiecare număr în 1936) se face în continuare, începând cu 1937; (g) paginile la care apar diversele contribuţii, neindicate în 1936, sunt încorporate în sumar începând din 1937; (h) tipărirea trece de la Tipografia Bucovina (1936) la Monitorul Oficial; (i) atribuţiile redacţionale se precizează treptat, redacţia crescând în profesionalitate şi complexitate.

La aceasta se adaugă corespondenţa de orientare – bogată – purtată de A.G. ca secretar de redacţie şi, ulterior, ca redactor al „Sociologiei româneşti". În scrisorile către Ștefania Cristescu răzbate truda zilnică pe care o reprezintă grija de a face să crească această revistă a tinerilor sociologi gustieni. Astfel, 19 din cele 39 scrisori ale lui A.G. pe 1937, 13 din cele 39 scrisori pe 1938 (când corespondenţa lui A.G. se concentrează asupra plasării în învăţământ a Șt. Cristescu şi ia forma telegramelor) şi două din cele 18 scrisori pe 1939 (când A.G. e concentrat pentru

SOCIOLBUC

manevre) îi vorbesc destinatarei despre tema aleasă pentru un număr sau altul, atragerea colaboratorilor, corectura număr de număr, ducerea manuscriselor la tipografie, plata (făcută nu de puţine ori prin avansarea sumelor de către A.G., întrucât nu s-a găsit clipa unei semnături a Profesorului) etc. Citez masiv pentru a face vizibilă cititorilor, prin alăturare, şi munca de zi cu zi a lui A.G., şi atmosfera în care ea s-a desfăşurat:

> Cu revista merge încetinel. Aştept să plece mâine Profesorul, ca să mă apuc mai liniştit de lucru. Îmi voi primi şi masa şi rafturile zilele acestea şi atunci viaţa cu plan va putea începe. N-am mai scris programul revistei, prea-l vrea schimbat Profesorul întruna. Aşa că a rămas să fie scos. / Va avea trei studii consacrate sociologiei la început. Eu îl voi scrie pe întâiul: *Problematica actuală a Sociologiei*, Herseni pe al doilea: *Sociologia în România*, Stahl pe al treilea: *Problema unei sociologii româneşti*. Profesorul îl vrea consacrat Sociologiei. Pentru numărul acesta te-aş ruga să scrii o cronică frumoasă despre *Atlasul limbii române*. Ţi-am trimis prospectul, de la care ar fi să pleci; ieri un număr din „Revue de Transylvanie", azi un altul, cu contribuţii asupra lucrărilor de pregătire. Mâine voi putea să-ţi întregesc informaţia printr-un număr mai vechi al „Boabelor de grâu", cu un studiu despre „Muzeul limbii" şi cu un interviu din „Curentul". E un fel de continuare a preocupărilor tale dialectologice. Să-l scrii frumos şi cald: e o operă de mare însemnătate şi greutate. Cred că aşa cum îmi pare mie rău că nu lucrez la Manuilă, trebuie să-ţi pară rău ţie, că nu lucrezi cu Sextil Puşcariu. Cât de lung crezi tu; aş fi bucuros să fie cel puţin trei pagini de cronică. Dacă ai putea să dai şi un document, nu prea lung, dar iarăşi cu câteva rânduri frumoase de situare, aş fi tare bucuros. Termenul de 25 ianuarie. Trebuie să dau la tipar materialul în această zi, dacă e să iasă încă în ianuarie. (Numărul din decemvrie, pe care nădăjduiesc că l-ai primit, a ieşit de-abia săptămâna trecută). (14.1.1937, *RE* II, p. 431)

> Numărul de „Sociologie rom[ânească]" a ieşit în sfârşit. Plec îndată la tipografie, să ridic întâiele numere gata. Unul din ele porneşte la Caransebeş. Nu mă lăsa fără contribuţii pentru numărul viitor. Va fi dublu (februarie/ martie) şi va avea 80 sau 96 pagini. Tema e „Situaţia actuală a satului românesc". Îţi voi trimite un program provizoriu duminecă. Cronica Puşcariu nu poate lipsi dintre contribuţiile tale. Trimit azi şi câteva cărţi. Cărţii lui Paşca te-aş ruga să-i faci o recenzie potrivită (o coloană petit). Paşca e de la Muzeul Limbii. / Alaltăieri aproape că s-ar fi produs despărţirea mea de profesor. Neamţu a împăcat lucrurile. / Îţi voi scrie mai mult duminecă. Acum trebuie s-o pornesc la tipografie, iar după masă am să-l prezint pe Max Hildebert Boehm la Seminarul Profesorului. (19.2.1937, RE II, p. 439)

Îţi scriu azi nu numai ca prieten plin de iubire ci şi ca Secretar de redacţie terorizat de grija contribuţiilor la un număr dificil al revistei. Am umblat toate zilele acestea după colaboratori. Cum n-am avut zile prea bune, cele două-trei persuadări încercate zilnic îmi luau toată vlaga. Dacă ar fi să glumesc, aş putea zice că am ajuns cioban peste o turmă de pureci. Ce de alergare după fiecare autor! Aşa, ajung abia în dimineaţa asta, pe răcoare, să-ţi scriu şi să te rog să scrii neapărat un studiu de 4–5 pagini de tipar pentru numărul februarie–martie al „Sociologiei", care urmează să înfăţiseze situaţia satului. *Cred că voi izbuti să fac aşa ca numărul să nu mai înfăţişeze numai un sat anume, ci situaţia întregului sector rural românesc. Vor contribui şi dl. Manuila, dl. Şişeşti, Cornăţeanu, statisticienii* [subl. S.G.]. Mai greu e la spiritual. În privinţa situaţiei sanitare, economice, şcolare, lucrul se poate face prin cifre. La spiritual am nevoie de ajutorul tău. Situaţia o ştim: o mentalitate ţărănesc-primitivă în disoluţie, minată de atitudinea pozitivist-tradiţională, răspândită prin şcoală, cazarmă, lucrul în oraş etc. Vrei să dai tu câteva pagini în care să sugerezi cum magia şi descântecul sunt o rezervaţiune, în care atitudinea tradiţional-primitivă persistă? Ar fi, adică, de arătat atitudinea satului faţă de magie. Din satele studiate de tine cred că s-ar putea scoate ceva de felul acesta. / Nu te supăra, Ștefanio, de chipul în care-ţi scriu. Am alergături peste alergături şi economicul mi-a dat până acum atâta bătaie de cap, încât n-am precizat încă titlul la cele trei–patru contribuţii de spiritual. Mai cu drag aş lua un tren, să stăm de vorbă. Dar am de dat atâtea lucruri până 1 martie. Îţi voi trimite curând sumarul cu titlurile exacte şi o propunere mai precisă. Te rog să-ţi priveşti materialul şi să te gândeşti ce s-ar putea da. (25.2.1937, RE II, p. 439–440)

Am sosit la Dej de dimineaţă. Am alergat înainte de masă pe la autorităţi şi prin depozite, să strâng toate câte ne trebuiesc pentru construcţia, în sfârşit începută, a localului Cooperativei din Căian. Iar acum aşezat în faţa unei mese de cafenea de marmoră şi în dosul unei perdele în care bate soarele, transcriu o cronică pentru „Sociologie românească", aşteptând ora 7 şi trenul spre Bucureşti. (9.9.1937, *RE* II, p. 457)

Profesorul a aflat de logodna noastră şi ne face toate urările de bine. E foarte mulţumit de revistă şi mă socoteşte „dat pe brazdă". La începutul lui octomvrie, Neamţu cu mine suntem oaspeţii lui pentru o săptămână. Voi vedea dar Parisul tău. (17.9.1937, *RE* II, p. 459)

După o zi întreagă de trebăluit la câteva manuscrise pentru „Sociologie românească", strânse cu greu, nu se poate să încep aminteri decât întrebând de cronica despre *Atlasul lingvistic* şi de nota cu privire la provenienţa

socială a elevelor de la Gimnaziu[33]. Ce bucuros aş fi să le primesc! […] La Bucureşti, toţi cei pe care i-am întâlnit mi-au zis că m-am întremat. Spre supărarea mea, care mă ştiam în stări prăpăstioase ca de puţine ori. Culesul de contribuţii pentru „Sociologie", demersurile pentru Seminarul ce trebuie să ţin (cursurile au început la 1 noiemvrie), câteva comisioane ale Profesorului mă ţineau pe drumuri ziua întreagă. (7.11.1937, *RE* II, p. 465)

Nu plec obosit de la cazarmă, seara la 7, ci vesel şi cu gândul la ceasurile de la masă, care încep atunci. Seminarul îmi cere două seri, iar, acum, numărul din „Sociologie" pe toate celelalte. Azi am coborât în oraş, la prânz, să ridic manuscrisul unui studiu mult aşteptat. L-am revizuit până adineaori şi, de îndată ce voi fi lipit plicul acestei scrisori, voi porni să duc portarului de la tipografie materialul nou. Întors, mă voi aşeza să plănuiesc cele de spus mâine la Seminar. Duminica mi-o va umple toată scrisul pentru „Sociologie românească". (14.1.1938, *RE* II, p. 473)

N-am izbutit să-ţi scriu mai degrabă, hărţuit în fel şi chip. Ba ne-au reţinut în cazarmă, ba am trebuit să alerg oraşul, să-i îmboldesc pe colaboratorii „Sociologiei româneşti" pe care contez pentru numărul viitor. (11.2.1938, *RE* II, p. 478)

În Gara de Nord am sosit la 10 și jumătate. Am pornit acasă în grabă, am luat un duş şi mi-am fiert o ceaşcă de cacao. Am mâncat câte ceva, iar după asta am coborât în oraş. Tipografie, Biblioteca Academiei (care stă deschisă şi în ceasurile prânzului), Oficiul de studii de la Finanţe, Facultate. Am ajuns acasă abia la 8 jumătate seara. De atunci mi-am gătit un *porridge*, am băut un ceai cu lămâie, am calculat numărul de pagini pe care-l umple materialul cules pentru „Sociologia românească" nouă şi am stabilit golul ce trebuie umplut. În ultimele zile culegătorii mi-au luat-o înainte: cer ce n-am strâns şi n-am scris. Trebuie să lucrez serios câteva zile, ca s-o scot la cale. / Vrei să te apuci şi tu de recenzia Saintyves şi să formulezi din nou propunerile tale cu privire la studiul tradiţiilor româneşti în străjerie? (28.2.1938, *RE* II, p. 481)

Profesorul mi-a obţinut un concediu. De la 1 iunie la 1 iulie. Ca să văd de „Sociologie românească" şi să stabilim programul de lucrări în vederea Congresului. Până azi abia am mântuit alergăturile la colaboratori. De joi încolo vom începe consfătuirile despre care vorbeşte de câteva luni Profesorul. (5.6.38, *RE* II, p. 499)

33. E vorba de materiale pe care Șt. Cristescu urma să le scrie pentru „Sociologie românească".

SOCIOLBUC

Două pagini răzleţe de ciornă aflate în arhiva familiei (AFG) ne permit să aproximăm conţinutul „programului" scris de A.G. şi amintit în primul dintre citatele de mai sus.

E probabil că idei de felul celor pe care le cuprinde această ciornă de *Program* au determinat afirmaţia lui Traian Herseni potrivit căreia A.G. ar fi devenit un alt Petre Andrei, care „nu mai crede în sistemul gustian". Ceea ce e însă demn de reţinut – aşa cum vom arăta cu alt prilej – e faptul că A.G. impune treptat, de la un număr la altul al revistei, unele din elementele cuprinse în „programul" pe care nu a putut să-l publice.

El le va expune, de altfel, adaptate la profilul profesional al câte unui singur destinatar, şi în scrisorile prin care solicită contribuţii, configurând nişa pe care acestea ar fi s-o ocupe în spaţiul revistei. Vezi, în *RE* I, invitaţia trimisă de A.G. lui Andrei G. Corteanu la 21.2.1938 (probleme politice şi economice; p. 363); invitaţia de colaborare la care se referă Vasile Băncilă în scrisoarea din 28.5.1938 (probleme etnice şi pedagogice, p. 52) şi V. Butură în scrisoarea din 5.7.1938 (etnobotanică şi agricultură tradiţională, p. 131); şi, în *RE* III, scrisorile lui A.G. către Ion Făcăoaru (antropologie, scrisoarea din 8.2.1938), Christina Galitzi (sociologie americană, scrisoarea din 21.2.1938), Cornel Grofşorean (studii privind oraşele româneşti – Caransebeş, Lugoj, Timişoara –, centrele industriale de la Reşiţa sau Anina, întreprinse de el sau de colaboratorii Institutului Social Banat–Crişana, precum şi rapoarte asupra activităţii Institutului; scrisorile din 11.2 şi 3.3.1938), sau răspunsul din 27.2.1937 al lui Fl. Florescu la o invitaţie de colaborare a lui A.G. (problema Dobrogei şi a românilor de peste hotare), al lui Andrei Incze din 7.5.1938, la invitaţia de colaborare pe teme de geografie–sociologie etc.

Din când în când, în corespondenţa cu Ștefania Cristescu, bilanţuri reţinute dau glas mulţumirii interioare de a fi realizat un număr bun, în progres vădit faţă de numerele anterioare: astfel, scrie A.G. în scrisoarea din 10.4.1937, „[numărul] de februarie–martie, care m-a costat multă bătaie de cap, dar e fără doar şi poate cel mai îngrijit număr de până acum al revistei, e bun de tipărit. Va ieşi pe piaţă la sfârşitul săptămânii viitoare." (*RE* II, p. 443) La 17.9.1937, el notează: „Scap mâine de revistă. Numărul e foarte bun, cred. Mâine va porni şi scrisoarea începută. Azi abia mai răsuflu." (*RE* II, p. 459), adăugând în scrisoarea din 24.9.1937: „Vei primi mâine-poimâine numărul nou al «Sociologiei». Cred că îţi va place. E mai bun, după socoteala mea, decât toate cele de până acum." (*RE* II, p. 460) Lucrul la „Sociologie românească" a reprezentat – o înţelegem din scrisorile către Șt. Cristescu – un izvor de linişte şi o bucurie pe care A.G. a luptat să o menţină conformă cu ce propusese în programul respins.

În raport cu acest cotidian al muncii pasionate la revista, pe care A.G. o scoate un timp singur, lună de lună, sunt, de aceea, surprinzătoare o serie de notaţii ale lui H.H. Stahl, pe care nu le-am aminti, dacă nu ar avea un caracter sistematic. Acesta a vorbit în repetate rânduri despre revista „Sociologie românească" extinzând asupra anilor 1937–1942 „devălmăşia" care definise publicarea ei în anul 1936. Cităm, din *Amintiri şi gânduri*… marcând prin italice pasajele asupra incongruităţii cărora atragem atenţia: „*Tot în colectiv se făcea şi munca de tipărire, reuşindu-se în felul acesta să se menţină revista timp de patru ani de zile*. Din anul 1937 Golopenţia a luat în sarcina sa secretariatul de redacţie, asigurându-se astfel o mai bună coeziune a fiecărui număr şi o axare din ce în ce mai clară pe probleme de sociologie generală." (p. 357) sau: „De ceea ce însă un cititor actual al revistei nu-şi poate da seama, e atmosfera de entuziasm pe care apariţia revistei a creat-o în jurul celor tineri, nici de *felul în care se lucra la redactarea fiecărui număr, când, în discuţii uneori aprinse, toţi participanţii se trudeau să contribuie cu ceva la buna faţă a revistei*. Și «participanţi» erau toţi cei care o doreau, *revista fiind prin excelenţă colectivă, «devălmaşă» cum îi spuneam eu, mereu priveghind să nu devie sectară*, neadmiţând decât păreri oficiale, standardizate, ci dimpotrivă să lase liberă expresie oricărei păreri, *cu condiţia să fie informată şi de bună credinţă, aşa cum, de altfel, dorea şi profesorul Gusti*, de la care cu toţii învăţasem această etică a muncii în echipă." (*ibid*.)

Să nu uităm că revista însumează patru ani şi jumătate (iar „devălmăşia" nu a definit-o decât cel mult un an) şi că înnoirile aduse de A.G. privesc nu numai clarificarea structurii sau sociologia generală, ci, mai ales, multiplicarea temelor de cercetare şi reflecţia sistematică la *rostul* materialelor publicate, la impactul lor eventual în înţelegerea şi transformarea realităţii româneşti, cu incursiuni în politica internă şi internaţională a momentului. Că anvergura acestei repoziţionări l-a afectat pe H.H. Stahl răzbeşte chiar din textul, atât de echilibrat în genere, *Amintiri şi gânduri*… Ne putem imagina atmosfera în care s-a efectuat (şi chiar unii din termenii folosiţi în) „judecata colectivă" a studiului *Rostul actual al sociologiei* (vezi comentariul respectiv, în secţiunea *Rostul sociologiei* a volumului A. Golopenţia, *Opere complete* I. *Sociologie*) citind, în acest volum al lui Stahl pasaje de felul: „Un text prezentat de unul sau altul *era judecat în colectiv şi pe faţă, criticat şi respins dacă era cazul, în condiţii care nu permiteau naşterea de intrigi şi de tendinţe de acaparare, de către unii cu veleităţi prea «dominante»*." (p. 357–358)

În volumul de interviuri *Monografia ca utopie*, minimalizarea rolului jucat de A.G. ca redactor al „Sociologiei româneşti" şi, mai important, neînţelegerea de fond a rolului major al revistei se accentuează. H.H. Stahl o prezintă ca pe o revistă în care tinerii puteau „să publice şi ei ceva", opinie pe care o regăsim

vehiculată de mulţi dintre cei care scriu despre „Sociologie românească” în zilele noastre. Citez două pasaje tulburi:

> – *A cui a vrut să fie această revistă?*
>
> – „Sociologie românească”? A noastră! (râde). Adică *a mea*, a lui Golopenţia, a lui Neamţu.
>
> – *Deci Fundaţia a făcut-o?*
>
> – Întâmplător, dar nu era a Fundaţiei. *Noi lucram în numele Şcolii, dar de fapt iniţiativa şi munca toată a fost făcută de noi. La care s-a adăugat cu prestanţă şi cu acuitate Golopenţia.* Dar ăştia au fost. *N-a fost niciun fel de redactor-şef, mulţi ani de zile, ci colaborarea cu cine puteam prinde.* Era făcută ca să permită tinerilor *să publice şi ei ceva* şi să formeze un curent de gândire în jurul acestor probleme ale satului românesc. (p. 203)
>
> – *Bine, m-am lămurit cu banii. Dar, ca să scoateţi o revistă, trebuiau pregătite trei numere, cu rubrici cu tot.*
>
> – Da, da. Păi împărţeam muncile între noi.
>
> – *Înainte n-aţi făcut vreo tatonare, cam pe ce colaboratori puteţi să contaţi?*
>
> – Eram noi trei, grupa asta, care era ştab, *şi veneau, fără să-i soliciţi, o serie întreagă de oameni care găseau că e interesant*. (p. 204)

Că deschiderea revistei către orizonturi din ce în ce mai largi şi asigurarea unui nivel profesional conform cu cele mai bune publicaţii în domeniu pe plan internaţional nu s-a făcut de la sine, şi nici sub presiunea entuziastă a colaboratorilor, aflăm cercetând corespondenţa, din care am citat, a lui A.G. cu Ștefania Cristescu, precum şi din scrisorile trimise de A.G. unor (posibili) colaboratori ai revistei şi reproduse până acum în *Rapsodia epistolară* I şi II.

Amintirile de peste ani ale lui H. H. Stahl şi, mai cu seamă, convorbirile libere înregistrate de Z. Rostás intră în ecou cu dialogul povestit de Șt. Cristescu în scrisoarea ei din 22.9.1939 către A.G. (care se afla în concentrare). Dialogul are loc la Fundaţie, între H.H. Stahl şi Șt. Golopenţia, în prezenţa lui Ștefan Popescu, Mihai Pop şi D.C. Georgescu. Reproducem în cele ce urmează doar o parte din cele spuse de cel dintâi:

> Și a început să spună (adăugând: deşi d-na Golopenţia e de faţă): „Profesorul e un om bătrân şi-i place să aibă oameni care să lucreze pe sistemul lui. Deşi alte atitudini denotă tocmai vitalitatea Şcolii, Profesorul totuşi nu e în stare să priceapă. E un om bătrân şi aşteaptă succes şi încoronări. Golopenţia, dacă mai stă pe unde e, „Sociologia românească”

va lua cu totul altă formă: pe cadre și manifestări. / Golopenţia a dat „Sociologiei româneşti" o formă pe care eu o socotesc admirabilă, dar pe care nu și-a impus-o decât prin certe continui cu Profesorul, sau punându-i revista în faţă ca pe un lucru gata înfăptuit, în faţa căruia te pleci. / Eu am avut curajul să i-o arăt, acum când G[olopenţia] e lipsă. Și Profesorul o vrea altfel. / Vezi, Golopenţia luptă pentru ceva, el vrea ceva și-și impune ideea [prin] luptă. Eu nu lupt. Eu sunt mulţumit dacă mă lasă alţii în pace și nu se amestecă în lucrul meu". (Adaugă repede: „adică în lucrările mele personale.") (*RE* II, p. 519)

La desfiinţarea Serviciului Social, în septembrie 1939, e decisă, în absenţa lui A.G. care fusese concentrat, nu numai suspendarea momentană impusă de situaţie a „Sociologiei româneşti", ci și „reapariţia ei sub altă formă" în urma unor întruniri la care participaseră, ca factori de decizie, D. Gusti și H.H. Stahl. Cităm, dintr-o altă scrisoare a Ștefaniei Cristescu:

Când m-am întors la Fundaţie, n-am mai găsit decât pe Measnicof în camera unde se afla biroul tău. Acum a dispărut și el. În cameră se află acum persoane străine. Mi s-a strâns inima. Peste câtva timp a trecut prin biroul meu Ștefan Popescu. M-a întrebat când vii. Mi-a spus că nu ţi-a scris, socotind că te întorci, cu atât mai mult cu cât, a adăugat, nu avea să-ţi comunice decât lucruri triste. Mi-a spus foarte superficial și grăbit, temându-se parcă să nu-l prindă Stahl la mine, că întrunirile: cu Profesorul, Stahl și Fl. Florescu l-au impresionat îndeosebi. Că s-a hotărât suspendarea deocamdată a „Sociologiei româneşti" și reapariţia ei la Anul Nou (1940) sub altă formă. Atât. Ștefan Popescu a plecat apoi sus să-l caute pe Stahl. (29.11.1939, *RE* II, p. 525)

„Sociologie românească" a fost o revistă a celor tineri, în care iniţiativele au fost potenţate, multiplicate și, deseori, orientate (prin tematica aleasă, prin invitaţii de publicare adresate unor figuri de prim plan în ştiinţele sociale, prin sugestii adresate contributorilor presimţiţi etc.), spre a obţine un impact maxim, datorită viziunii de redactor a lui A.G. De această viziune, de ce presupunea ea ca efort și de roadele ei efective, H.H. Stahl dovedeşte că a rămas străin.

Se pune în mod firesc întrebarea: cum se explică respingerea, alternând la D. Gusti cu lauda, iar la H.H. Stahl cu recunoaşterea ambiguă, a meritelor noului format imprimat revistei de A. Golopenţia? Întrebarea aceasta e importantă întrucât, dincolo de fluctuaţia firească a relaţiilor, ea ne permite să surprindem atitudinea faţă de Școala de sociologie a trei dintre cei care și-au devotat o bună parte din acei ani încercării de a împreuna semnificativ cercetarea cu acţiunea.

Vom aborda, rapid, felul în care cei doi elevi au conceput relaţia cu Profesorul şi felul în care au trăit relaţia de colaborare dintre ei în această perioadă.

Raportul D. Gusti–A.G. a fost, în mod clar, o relaţie profesor–elev în care cel dintâi a conceput colaborarea ca pe o şlefuire a „sistemului" pe care-l crease şi în care credea cu pasiune, iar A.G., dimpotrivă, a văzut în ea posibilitatea amplificării viziunii gustiene sub presiunea momentului politic intern şi internaţional şi în dialog cu celelalte sociologii practicate în România. D. Gusti se percepea într-o relaţie ştiinţifică ierarhică, pentru A.G., relaţia ştiinţifică era egalitară, ceea ce prima fiind cercetarea cu rost. În timp ce D. Gusti insista încă asupra „demarcării" sistemului său, care fusese importantă în perioada de creştere, dar nu se mai impunea în anii de recunoaştere generalizată la care se ajunsese, A.G. trata sociologia gustiană ca pe o sociologie fixată teoretic în peisajul cercetării sociale româneşti, care putea evolua doar asumând obiective şi funcţii noi (oraşul, administraţia de stat, statul, politica internă şi internaţională, informarea guvernanţilor, dialog cu sociologii nebucureşteni etc.), la o scară amplificată până la nivel statal, înnoindu-se metodologic prin simbioza cu statistica şi raportându-se la realizările sociologice trecute şi prezente din România.

La H.H. Stahl, lucrurile stăteau diferit. Obiectul său de cercetare era trecutul, contrastând cu obiectul de cercetare al lui A.G., care era, ca şi la D. Gusti, prezentul şi viitorul întrevăzut pornind de la el. Spre deosebire de A.G. care, la fel cu Herseni, Vulcănescu, Vlădescu-Răcoasa, studiase în străinătate, H.H. Stahl fusese reţinut de D. Gusti în preajma lui, Profesorul declarându-l indispensabil. Pe când cei enumeraţi îşi trecuseră deja doctoratul, H.H. Stahl, prins în o mie şi una de munci, avea să-l susţină abia în anul 1940, la insistenţa lui Tr. Herseni. În sfârşit, spre deosebire de A.G., care era bucuros să ofere planuri şi să dirijeze activitatea de cercetare a Echipelor din culise, H.H. Stahl gusta vizibilitatea oferită de publicaţiile Serviciului Social şi se ocupa de metodologia cercetărilor de teren în bună continuitate cu activitatea monografică de la începutul anilor 1930. Pe scurt, creativitatea lui A.G. se exersa pe ansamblul modelului gustian, atât în funcţia plătită pe care o îndeplinea pe lângă Profesor sau în seminariile de asistent onorific, cât şi în lucrările sau intervenţiile orale personale. La H.H. Stahl creativitatea era orientată spre studiile personale dedicate devălmăşiei şi în genere sociologiei istorice, în funcţia plătită de la Serviciul Social sau ca asistent el adoptând şi difuzând, prin publicaţiile Serviciului Social sau în predare, punctul de vedere gustian, chiar atunci când nu mai era de acord cu el. Citez din *Amintiri şi gânduri…*: „Sarcina pe care mi-am luat-o a fost cea de a elabora, cât mai clar, «metodologia şi tehnica» cercetărilor, respectând cât puteam mai mult modul teoretic de a vedea al profesorului Gusti, chiar atunci când, în fond, aveam unele reticenţe, ba chiar păreri schismatice. Îmi aduc aminte că Anton Golopenţia,

participând la unul din seminariile mele, mi-a reproşat acest lucru. Avea desigur dreptate, dar i-am amintit că fac ce făcuse şi Kant: acuzat că practică o filosofie rău văzută de autorităţi, s-a apărat spunând că la catedră expune doctrina oficială de stat şi că filosofia lui proprie este o chestiune privată, personală, care nu este expusă *ex cathedra*." (p. 59)

Pentru A.G. lealitatea faţă de Profesor era legată de propria identitate ştiinţifică: el înţelegea să preia şi să dezvolte ideile gustiene în care credea, să semnaleze Profesorului şi colegilor săi aspectele depăşite şi să găsească soluţii noi pentru o sociologie „în mers", pusă continuu în slujba guvernării informate a statului. Pentru H.H. Stahl, lealitatea faţă de D. Gusti era separată de identitatea lui ştiinţifică: el înţelegea să înnoiască cercetările de sociologie istorică, prin care se definea, şi să execute ceea ce-i cerea Profesorul, fără a-l contrazice. Citez din *Amintiri şi gânduri…*: „Aşadar, adevărata mea muncă, cea căreia i-am închinat întreaga mea străduinţă, a fost urmărirea, pe seamă proprie, a unor probleme care depăşeau schema teoretică a profesorului. Am fost astfel «sociolog gustian», ca membru al echipei, dar «sociolog» şi «istoric» pe cont propriu […]." (p. 60)

Relaţia umană cu Profesorul era concepută de A.G. ca obligaţie de a-i spune deschis (ca pe vremea funcţionării la Minister) ce gândeşte despre ceea ce conta major în viaţa amândurora – cercetarea sociologică, iar de H.H. Stahl ca obligaţie a unui elev tânăr de a-l menaja pe profesorul său mai vârstnic. Pentru că acorda un rol important vârstei, H.H. Stahl nu putea trece nici peste intervenţiile, numeroase şi, mai ales, fără complexe „de tinereţe" ale lui A.G., care fusese, până la plecarea la studii, „mezinul" echipei şi se întorcea plin de iniţiative. Faptul că acestea erau importante şi că, nu odată, se ştia interior de acord cu ele nu era de natură să simplifice lucrurile. Le atenua în fapt, cel puţin trecător, doar vechea prietenie la care şi unul şi altul nu aveau să renunţe.

– *Postul de inspector la Fundaţie*. La întoarcerea de la studiile din Germania, A.G. nu are decât postul de bibliotecar pe care, însă, nu-l va prelua de la înlocuitorul său, şi el lipsit de mijloace de trai, C. Gib: „N-am mai pus problema [bibliotecii] Seminarului, văzându-l nevoiaş pe acel domn Gib, care mă suplineşte." (14.1.1937, *RE* II, p. 431)

Spre deosebire de Octavian Neamţu şi, mai târziu, de Lena Constante, Ștefania Cristescu şi Petre Ștefănucă (cf. *RE* II, p. 507–508), A.G. nu poate fi angajat prin detaşare din învăţământ, nedispunând de o catedră. Un post propriu-zis la Fundaţie, în cadrul Serviciului Social, are în această perioadă exclusiv H.H. Stahl. Pentru A.G. se punea deci problema presantă a unui salariu din care să-şi poată câştiga existenţa. Angajat de D. Gusti ca inspector la Fundaţie, A.G. se concentrează, în anul 1937, asupra Seminarului în calitate de asistent onorific şi asupra „Sociologiei româneşti", la care Profesorul i-a încredinţat răspunderea de

SOCIOLBUC

secretar de redacţie. Cum însă postul pe care-l ocupă presupune prin titulatură inspecţii, alături de mai vechii inspectori ai Fundaţiei, A.G. va deveni, la cererea Profesorului, inspector al Echipei de la Căianu Mic: „Voi pleca joi sau vineri pentru o săptămână la Căianu Mic (Someş) şi la Șanţ. Am primit să fiu inspectorul Echipei din întâiul din aceste sate. Ca să mă achit de obligaţii faţă de Fundaţie. Și ca să nu stau prea de tot la o parte." (5.7.1937, *RE* II, p. 454) El va reveni la Căian în cursul lunii septembrie 1937, ocupându-se de contactele necesare cu administraţia de la Dej în vederea construirii localului unei cooperative (vezi scrisorile lui A.G. din 5.9., 9.9., 28.9.1937) ori întâlnind conducători de cămin şi „notabilităţi săteşti sau judeţene" (scrisorile din 18.3.1938, 5.7.1938, 21.9.1938) şi va efectua, sporadic, inspecţii la Olăneşti (jud. Cetatea Albă, cf. scrisoarea din 24.9.1937); Ieud în Maramureş (5.7.1938); Poseşti lângă Văleni (sfârşit de august 1938, *RE* II, p. 507) sau Vidra (14.9.1938, *RE* II, p. 508).

Scrisorile către Șt. Cristescu notează neajunsurile pe care A.G. le percepe în acţiunea Fundaţiei, sau a străjeriei, alături de convingerea lui că aceste iniţiative se cer sprijinite tocmai pentru a depăşi faza de căutări:

> Eu, deşi sunt un contemplativ care poate fi cel mult plănuitor, am comprehensiunea şi respectul acţiunii de conducere a naţiei. *Nu mă împiedic de neajunsurile ce-i sunt nelipsite*. (subl. ns., S.G.) Nu vreau să fac ştiinţă pentru ştiinţă, ci ştiinţă utilă naţiei, şi *dacă aş putea ajuta toate iniţiativele care au în vedere mai buna integrare a naţiei, aş lucra în cadrul tuturor*. M-am temut uneori să nu fii străină de această preocupare. Să nu ţii numai la „Ştiinţă" şi numai la lucrările *noastre* proprii. De asta mă bucur că eşti pornită acum să ajuţi o iniţiativă din cele care ne depăşesc. (10.10.1937, *RE* II, p. 463)

Dacă adăugăm drumul la Paris dintre 19.10 şi 2.11.1937 şi conferinţa la Radio cu privire, din nou, la *cercetările monografice ale Echipelor* din 20.11.1938, obţinem o imagine globală a prestaţiei de inspector la Fundaţie a lui A.G. I s-au adăugat adeseori feluritele comisioane ştiinţifice ale Profesorului, aşa cum se întâmpla cu toţi colaboratorii lui D. Gusti.

Bilanţ general: singurătate. Întoarcerea în ţară, aşteptată ca dând prilej de făptuire utilă, nu e simplă. A.G. descoperă că timpul a operat separări, eliminând unitatea de vederi, deja ameninţată în anii 1933–1934: „O convorbire lungă cu Vulcănescu m-a întristat: nu ne înţelegem: el face ştiinţă pentru ştiinţă, eu aş vrea-o cu rost, capabilă să deosebească esenţialul de întâmplător". (14.1.1937, *RE* II, p. 431)

SOCIOLBUC

Experienţa întâlnirilor, bântuite de neîncredere, bănuieli, sau acuzaţii deschise, cu Traian Herseni, H.H. Stahl şi Profesorul este dureroasă. A.G. contemplă serios posibilitatea migrării spre alte instituţii:

> Săptămâna care a trecut, de când am început, a fost plină de alergături şi de supărări. Alergături, pentru că nesigur de rămânerea la Profesor, am acceptat felurite însărcinări şi lucrări ce netezeau drumuri bune de umblat la nevoie. Trebuie să dau pentru o Enciclopedie a României în trei volume, portretul „sociologic" al câtorva judeţe ardelene, să redactez vreo două broşuri de propagandă ale Direcţiei Presei, să isprăvesc traducerea Ciaianov pentru d-l Madgearu. (15.2.[1937], *RE* II, p. 438)

De fiecare dată, îl reţine speranţa într-o redresare a situaţiei, pe care trecerile rapide de la acuzări la laudă ale profesorului D. Gusti o alimentează. La opt luni de la întoarcere, edificat cu privire la situaţia reală, A.G. caută în continuare, cu melancolie adultă, ieşirea din impas:

> Voiam să-ţi spun în seara aceea a sfatului nostru cât de mult e dorul meu de tine. […] A trecut vremea când puteam uita alături de prieteni dorul acesta (îţi mărturisesc azi ceea ce m-am ferit să spun până acum, că sunt mai singur că stau cu băieţii decât dacă n-aş sta cu ei: am trebuit să pricep deplin, că de acum ne umblăm fiecare drumul). Credinţa în cauzele cărora te poţi devota uitând tot, în ştiinţă, în mărirea naţiei, a scăzut şi ea. Am devenit în lunile acestea, de multiple lovituri în praguri de sus, atât de modest şi de uman, cât trebuie, ca să se cheme că ai trecut de adolescenţă. Aştept cu nerăbdare aşezarea în toate privinţele, fie ea şi renunţarea la multe din visele disponibilităţii, ba reale, ba aparente de până acum. (5.7.1937, *RE* II, p. 454)

Aceasta a fost, în zilele bune, starea de spirit în care s-au desfăşurat anii 1937–1939 de colaborare cu D. Gusti ai lui A.G.

Corespondenţa cu D. Gusti după 1936

După întoarcerea în ţară, corespondenţa cu D. Gusti se face din preajma Profesorului, la fel ca la Minister în anul 1932–1933.

Distingem, în cadrul acesteia, între:

a. etapa revenirii de la studii şi a muncii ca asistent onorific la Catedra de Sociologie, ca redactor al revistei „Sociologie românească" şi ca inspector la Fundaţie (1937–1940) ;

SOCIOLBUC

b. etapa în care, angajat la Institutul Central de Statistică, A.G. continuă liber şi de la distanţă colaborarea cu D. Gusti ;

c. etapa în care, şomer fiind, A.G. este recomandat pentru un post de către D. Gusti.

Le detaliem pe rând.

a. Reînscrierea lui A.G. în munca Școlii de sociologie de la Bucureşti face obiectul scrisorilor 46–74 către D. Gusti din volumul *RE* III.

Textele acestei subdiviziuni alătură aparent disparat zece scrisori personale (nouă datorate lui A.G. şi una lui D. Gusti), o înştiinţare oficială şi scrisori profesionale cuprinzând chestiuni de prezentat Profesorului (scr. 46), un plan de seminar (scr. 47), rapoarte (scr. 64), referate (scr. 51, 53, 54, 58, 59, 63, 67, 68, 69), planuri (scr. 52, 57), un memoriu (62) şi un dosar al Direcţiei Planificării şi Publicaţiilor (scr. 66). La scrisorile profesionale ne vom referi de fiecare dată alăturând termenului scrisoare titlul documentului din care constau. Intensitatea lucrului la Fundaţie, care accentuează nerăbdarea Profesorului, imposibilitatea unor convorbiri în care să prezinte pe larg un plan sau o idee, relaţiile uneori încordate au făcut ca A.G. să recurgă din ce în ce mai des la mijlocul mesajelor impersonale, la obiect, menite să-i ofere lui D. Gusti planuri, idei şi reacţii abstracte ale tânărului rămas şi ţinut cu grijă în afara structurilor de decizie ale Institutului de Cercetări Sociale şi ale Serviciului Social. Într-un sens, această poziţie de *outsider*, venit „după împărţeală”, ca în basmele cu Dumnezeu, păsări, jivine şi flori, a fost nu numai un izvor de suferinţă, ci şi un factor care a menţinut trează, în tânărul dornic de muncă, atât reflecţia la ce era bun şi mai puţin bun în activitatea Școlii, cât şi inventivitatea graţie căreia a izbutit să spună indirect, prin planuri pe care D. Gusti le va respinge uneori violent, sau prin ţinuta şi stilul pe care le-a imprimat revistei „Sociologie românească”, ceea ce credea că poate servi Profesorului şi statului său major.

Scrisoarea-listă 46, mai degrabă un *aide-mémoire* pentru o întrevedere rapidă cu D. Gusti şi consemnarea în scris de către Profesor a aprobării diverselor puncte ne permite să ne facem o idee cu privire la diversitatea sarcinilor mari şi mici pe care le presupunea în cotidian munca la Fundaţie a lui A.G. Reţinem prezentarea gestiunii „Sociologiei româneşti”, cu cecurile rămase restante pentru tipărirea a două numere ale revistei şi pentru rambursarea plăţilor făcute anticipat de A.G., rapelul cu privire la articolul Profesorului pentru revistă, discutarea trimiterii de publicaţii la mai multe instituţii din Germania, planurile de publicaţii în vederea Congresului internaţional de Sociologie de la Bucureşti, ajutoarele cerute pentru cooperativa din Căian şi pentru un ţăran din Căianu Mic, precum şi actualizarea cererilor de îndeplinire a serviciului militar la Bucureşti, astfel încât A.G. să poată „îngriji mai departe «Sociologie românească» şi începe lucrul la Universitate”

(de obţinerea unui concediu de la armată e vorba şi în scrisoarea auxiliară 50 din 12 iulie 1938 trimisă Fundaţiei de Ministerul Apărării Naţionale). Primele două teme din acest *aide-mémoire* vor fi reluate în scrisoarea 48 din 30.6.1938, dovadă că, în ciuda aprobării marcate în scris a Profesorului, problemele rămăseseră nerezolvate:

> Aş putea redacta articolul, dacă aţi găsi timp să mi-l dictaţi. / Măcar numerele septembrie–decembrie din anul trecut ar trebui achitate la Monitor. Nu vom reuşi să ne respectăm bugetul, dacă târâm cu noi anul acesta datorii ale anului 1937. – Bugetul aşteaptă demult încuviinţarea Dv. Nu s-a găsit nicicând prilejul să-l discutaţi. Oricând am fost la Dv., aţi fost ocupat cu hârtiile d-lui Bădăuţă, ale lui Neamţu, Focşa. N-am insistat nici eu. N-am insistat. Pentru că este vorba în acest buget şi de o retribuţie a mea. Sfială excesivă, cred, şi care dăunează altora. Căci retribuţia mea va ajunge de abia cu acest adaos la ceea ce este necesar pentru un trai modest de intelectual.

Li se adaugă, în aceeaşi scrisoare, o întrebare cu privire la misiunea pe care Profesorul i-o încredinţează pentru vara 1938. Răzbeşte din text, pe de o parte faptul că desfăşurarea liberei iniţiative a lui A.G. este blocată suspicios atât de Profesor, cât şi de colaboratori, iar pe de altă parte, faptul că nimeni nu are o propunere de lucru consistentă şi stabilă prin care s-o înlocuiască:

> Nu ştiu încă ce doriţi să fac vara aceasta. / Stahl mi-a propus succesiv monografia Cornovei, conducerea de la Bucureşti a unei anchete cu Echipele, colaborarea la Drăguş şi Nerej, o monografie de ţinut în Năsăud, în Făgăraş. Herseni m-a chemat să fac un studiu de procese la Drăguş adăugând că, la nevoie, îl poate face şi el. Mi-aţi spus să studiez Ţara Oltului, dar Herseni a angajat un geograf şi pe părintele Meteş să înfăţişeze, în volumul Drăguş, Ţara Oltului. / După zile de discuţie, am ajuns să nu mai ştiu ce am de făcut. Nu se cade să fac cercetări de capul meu, dar nici nu am o misiune precisă. E nevoie să ştiu dorinţele *Dv*. Sau să văd ce încuviinţaţi din diversele planuri pe care le-am făurit lunile din urmă. O monografie redusă ca dimensiuni a Cornovei cu Pop (care, de dragul ei, ar fi renunţat la o lună de Cehoslovacia) şi Ştefania Cristescu. Studiul unei regiuni care pune probleme administraţiei: Munţii Apuseni, Maramureşul, Bihorul, Hunedoara, spre a înfăţişa situaţia într-o serie de hărţi (meserii anexe, raza târgurilor etc.). Ar fi un fel de experiment în vederea capitolelor sociologice propriu-zise ale *Hărţii sociologice a României*. O anchetă cu toate echipele pe tot întinsul ţării pentru a stabili ţinuturile naturale, satele de meşteşugari (găzari, olari, negustori de ceară, piei de porc, lemnărie etc.). Ori câteva studii pentru „Sociologie", „Arhiva" şi volumul de tipuri

de sate; comerţ ambulant la Cornova, sate de contact între români şi saşi, unguri şi români. (30.6.1938, scr. 48)

În scrisoarea-referat 51, după ce obţine acordul lui O. Neamţu şi H.H. Stahl, A.G. ia iniţiativa alcătuirii unui *Îndreptar pentru cercetările monografice ale Echipelor*, care să fie folosit la Școala de Echipieri şi *la o eventuală Școală de Echipieri Sociologi*, înaintând Profesorului planul acestuia. Se desenează de pe acum una din liniile de forţă ale intervenţiilor lui A.G. în activitatea de la Fundaţie: *aceea de a o potenţa prin folosirea Echipelor nu numai în administraţie şi pentru formarea unei pepiniere de administratori viitori a ţării, ci şi pentru cercetare, cu condiţia definirii precise a obiectivelor şi sferei acesteia şi, eventual, a formării anume de Echipieri sociologi*. Printre obiectivele cercetărilor monografice care ar putea fi întreprinse de Echipe, A.G. enumeră:

– Trecerea de la cultura tradiţională la civilizaţia modernă (aspectul negativ şi pozitiv pe tărâm sanitar, economic, intelectual, moral, spiritual);
– Consecinţele creşterii vertiginoase a populaţiei (supraveghere morală, fărâmiţarea proprietăţii, ocupaţii anexe, emigrarea în oraş);
– Diferenţele regionale şi schiţa unei hărţi sociologice a ţării. (30.9.1938)

Pentru ca cercetarea satelor să beneficieze major de prezenţa în ele a Echipelor, A.G. lansează, în vara 1938, sprijinit cu acuitate de D.C. Georgescu, o serie de anchete bazate pe formulare (foi economice, foi de familie, bugete, farâmiţarea proprietăţii, mortalitate infantilă şi natalitate, alimentaţie), a căror prelucrare va duce la seria *60 de sate româneşti* (vezi aprobarea de publicare a rezultatelor dată de D. Gusti pe referatul prezentat în acest sens de A.G. în scrisoarea-referat 63 din 28.2.1939). Proiectul acesta, despre care vorbesc scrisorile-referat 53 (4.11.1938), 54 (25.11.1938), 59 (8.12.1938) stârnise iniţial nedumerire şi reacţii violente. Chiar în momentul scrisorii-referat 59, D. Gusti pare a respinge prezentarea directă a rezultatelor propusă de A.G., optând pentru discutarea rapoartelor într-un organism – Consiliul Serviciului Social – căruia A.G. nu-i aparţinea:

Spre a vă da probe de modul în care se lucrează şi întâiele rezultate, pregătisem pentru intervalul 10 decembrie–14 decembrie mai multe prezentări ce urmau să vă fie predate: A. În ziua de 10 decembrie: 1. Mortalitatea infantilă şi natalitatea în două sate din Banat, unul din Năsăud şi unul din Maramureş; 2. Fărâmiţarea proprietăţii în 12 sate; 3. Suprafeţele stăpânite de oamenii dintr-un sat de munte (Vârfurile–Arad), dintr-un sat de şes (Perieţi) şi dintr-un sat suburban (Brătuleşti–Ilfov); B. în ziua de

SOCIOLBUC

> 11 decembrie: 1. Roadele şcolii şi ştiinţa de carte în 54 sate; C. în ziua de 14: Veniturile şi cheltuielile băneşti a 250 gospodării din 59 sate; D. în ziua de 14 decembrie: Locuinţele şi igiena casei într-un sat din Basarabia (Delacheu–Tighina). / În urma dorinţei Domniei Voastre de a avea aceste rezultate pentru şedinţa Consiliului Serviciului Social, vom face efortul de a vă prezenta toate aceste lucrări până cel mai târziu în seara de duminecă 12 decembrie. (8.12.1938, scr. 59)

Într-o ciornă nedatată (scr. 49), A.G. încearcă din nou să-şi clarifice rolul la Fundaţie şi situaţia în raport cu D. Gusti:

> Nu-mi place să cer, dar ştiu că nu e bine nici să laşi pe tăcute să se adune nemulţumirile. / Veţi înţelege, desigur, ce mă doare. M-am pregătit intens în străinătate, uitând de toate, ca să lămuresc până la ultimele implicaţii legătura dintre Sociologie şi Politică. Dacă aş mai fi avut răgazul să-mi formulez atrăgător concluziile şi să le tipăresc acolo, mi-aş fi făcut un nume. Aci, în loc să mi se spună: „băiete eşti surmenat, linişteşte-te întâi", am fost pecetluit degrabă eretic. N-am fost lăsat să plec, dar nici ajutat să devin productiv. Roluri de dublet, posibilităţi de a mă socoti asistent fără a fi totuşi, dificultăţi morale mari când aveam în seamă o lucrare (Cercetările Echipelor din iarna trecută). Cu toată afecţiunea Dv. pentru omul Golopenţia, multă bănuială şi împotrivire oricând vă ieşea în cale o idee sau un plan Golopenţia. Până la urmă, o leafă şi un post administrativ și dreptul de a mă amesteca în Serviciul Social şi în programul de cercetări al Institutului, dacă vreau să mă aflu în treabă și să risc o punere la punct. Și nicio perspectivă.

Faptul că, la apariţia volumului I al lucrării *60 sate româneşti cercetate de Echipele studenţeşti în vara 1938. Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenţia şi Dr. D.C. Georgescu*, D. Gusti semnează atât introducerea, intitulată *Starea de azi a satului românesc*, cât şi *Istoricul cercetării*, atunci când normal ar fi fost ca, cel puţin al doilea material să fi dat cuvântul celor doi conducători ai anchetei, nu a fost remarcat. El reflectă, prin ceea ce pare a fi fost renunţarea lui A.G. şi D.C. Georgescu mai degrabă decât luarea dreptului la cuvânt de către Profesor, tensiunile în care a fost desfăşurată, până la publicare, munca celor doi autori. Întrucât scrisorile personale ale lui A.G. către D. Gusti, ciorne de multe ori, spunând direct gândul nepus deplin în ecuaţie epistolară, rămân greu de înţeles pentru cititorii sau cititoarele de astăzi, la fel cu „tăcerea" celor doi conducători ai anchetei, e necesar să recitim cu atenţie seria de interviuri cu H.H. Stahl publicată de Zoltán Rostás sub titlul *Monografia ca utopie*. Mă limitez la

un singur pasaj, care ilustrează două moduri diferite de a percepe apartenenţa la o Școală ştiinţifică (sublinierile îmi aparţin):

> S-a [Gusti] supărat mult pe Golopenţia, care *a vrut să folosească echipele pe un plan personal, al lui*. / – De exemplu, la care cercetare? / – Cele 60 de sate, de pildă. Aia a fost ideea lui. Gusti trimisese echipe în 60 de sate ca să facă o anumită acţiune. El *a profitat* de prezenţa acestora pe teren, *ca să-i puie să facă o serie de cercetări de economie, de sănătate, de cultură etc., pe un plan al lui*. Gusti, la un moment dat, a fost *supărat de treaba asta*. Ei, l-am împăcat şi atunci… *lasă-l pe om să-şi facă damblaua*, pentru că în acelaşi timp face şi ce trebuie să facă în cadrul echipei. Dar el *a profitat* de prezenţa echipelor *ca să-şi facă propria idee, propriul lui plan*, nu? *Eu n-am făcut asta, eu n-am întrebuinţat echipele ca să strângă material pentru mine. Dimpotrivă, am găsit că e incorect să-l pui pe om să lucreze pentru tine*. Pentru un plan general, colectiv – foarte bine, *personal să lucreze ce-i al lui*, *însă ca să strângă material pentru tine este incorect*. (p. 92)

Din punctul de vedere al lui Stahl, A.G. *profită incorect* de prezenţa simultană în 60 de sate a echipelor, atunci când le trimite spre completare, conform *damblalei* personale, formularele pe probleme despre care este vorba. *Corect ar fi fost* ca A.G. să le fi completat *singur* şi să fi publicat cercetarea ca atare, *separat*, aşa cum proceda el, Stahl. Ceea ce pare să ignore H.H. Stahl este însă faptul că există şi alte moduri de a judeca rolul asumat în cadrul unei Școli ştiinţifice. Pentru A.G. era greu de admis să se limiteze la inspectarea contra plată a muncii fizice sau administrative a Echipelor (ştim de altfel că, după încercarea de la Căian, revenirile în inspecţii au fost cele, minime, dictate de post, el concentrându-se asupra muncii la „Sociologie românească"), atunci când întrezărea şi alte posibilităţi, mai potrivite cu rostul ştiinţific adânc al Școlii şi necomportând decât prea puţine cheltuieli suplimentare de efort sau financiare. Apartenenţa la Școala Gusti crea obligaţii de funcţionar pentru H.H. Stahl, gata să respecte şi dispoziţii în care nu credea ale Profesorului. Ea era concepută de A.G. ca o obligaţie de a-şi pune toate ideile şi planurile în slujba Școlii, chiar dacă aceasta comporta dezacorduri de moment cu D. Gusti, în a cărui capacitate generoasă de autodepăşire permanentă continua să creadă. Se adaugă la această opoziţie între cooperarea ierarhică, fără exprimarea unui punct de vedere diferit, şi cooperarea tovărăşie de gând în afara ierarhiilor, şi alte elemente, despre care am vorbit mai sus. H.H. Stahl studia trecutul şi, ca atare, nu se simţea chemat să intervină în modul de abordare a prezentului care definea sociologia gustiană. Dimpotrivă, prin studiile în Germania şi interesul pentru acelaşi domeniu al prezentului, A.G.

se întâlnea firesc în idei şi propuneri cu Profesorul său. Lealitatea lui H.H. Stahl era trăită în raport cu persoana D. Gusti, care îi dăduse un post şi o poziţie în Școală. Lealitatea lui A.G. se exersa în raport cu obiectivele iniţiale îndrăzneţe ale abordării gustiene, pe care simţea în permanenţă nevoia să i le reamintească Profesorului. Asupra altor aspecte ale „apărării" prin minimizare sau prin acuzaţii morale (care ne permit să imaginăm violenţa înfruntărilor şi atmosfera în care a rezistat pe poziţii timp de trei ani A.G.), pe care o practicase şi o revendică H.H. Stahl, prefer să nu întârziu.

Nu putem să nu conchidem că, în cazul în care comunicarea dintre D. Gusti şi elevul său nu ar fi fost complicată de îndoieli alimentate cu privire la „credinţa" în sistem a lui A.G., Școala de sociologie de la Bucureşti ar fi înscris cu folos printre realizări şi o parte din ideile fertile ale acestuia, care vor fi transportate de autorul lor, după anul 1940, la Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică.

Ca şi ancheta sociologică *60 de sate*, lucrul privind *plăşile model* (care extind la cercetarea sociologică ideea *plaselor sanitare model* a doctorului Eugen Banu) este pentru A.G. un mod de a-şi inventa utilitatea de pe poziţia de *outsider* la Fundaţie pe care o ocupă. Planul de lucru în plăşile model din scrisoarea-plan 52 (de tema plăşilor model se va ocupa şi scrisoarea-raport nr. 64 din 16 mai 1939), alcătuit de A.G. pe baza rapoartelor echipelor de recunoaştere, la cererea lui O. Neamţu, e interesant prin apelul la *formulare* care să ia automat în calcul zestrea instituţională a satelor (cămin, dispensar, baie publică, farmacie, cooperativă, bancă agricolă), situaţia demografică, economică şi sanitară (populaţie, număr de unităţi rurale, apă potabilă, paludism, ocupaţii anexe, nevoi exprimate de locuitori).

Importanţa formularelor pentru anchetele monografice care ar putea fi încredinţate Echipelor e subliniată şi în scrisoarea-referat 65 din 6.6.1939. Invitat de Direcţia Tineretului din Serviciul Social (condusă de Iacob Mihăilă), A.G. ţine lecţii despre *Institutul de Cercetări Sociale al României*, *Contribuţia Echipelor la cunoaşterea României prin cercetări monografice* şi *Plăşile model* la Școlile de Comandanţi de la Valea Vinului, Școala de Comandante de la Broşteni, Școlile de Șefi de Echipă de la Petriş, Poiana Câmpina, şi la Școala de Șefe de Echipă de la Făgăraş. Lecţiile sunt însoţite de lucrări practice care exemplifică tipuri noi de probleme de luat în studiu şi îi ajută pe Echipieri sau Echipiere să alcătuiască formulare adecvate:

> Spre a deprinde pe elevii Școlilor cu tehnica de întocmire, completare şi prelucrare a anchetelor monografice asupra problemelor speciale unui sat, am iniţiat la Petriş cercetarea situaţiei celor cinci sate ce depind de domeniul Petriş şi, la Poiana Câmpina, şi cercetarea problemei ţăranului devenit muncitor de fabrică. În vederea acestui scop am întocmit pentru

fiecare din aceste Școli formularul special alăturat. Un astfel de formular asupra situaţiei social-economice a satului Holda am trimis Școlii de Comandante de la Broşteni (seria II). Urmează să organizez o anchetă sanitară şi la Școala de la Făgăraş. (6.6.1939, scr. 65)

Planurile pe care le lansează A.G. sunt de anverguri diferite. Nivelele de activitate între care distinge atunci când le propune sunt clar delimitate în scrisoarea-propunere 57 din 4.12.1938 (*Propunere pentru planul de acţiune pe 1939 al Institutului de Cercetări Sociale al României*). Este vorba: (a) de ansamblul celor 50 de institute federalizate sub egida Institutului Social Român, care pot lua împreună în studiu câte o problemă de interes naţional, cum ar fi, recomandă A.G. în acel moment, problema Cadrilaterului – la nivel de monografie şi plan de organizare; (b) de Secţia sociologică a Institutului Social Român care, împreună cu filialele din Timişoara şi Chişinău, poate efectua „monografii de sate tipice pentru câte o regiune rurală a ţării" şi (c) de căminele culturale şi Echipele de acţiune ale Serviciului Social care ar putea efectua „monografii sumare de sate şi anchete în vederea *Hărţii sociologice a României*".

Nivelul (a) este detaliat cu atenţie, în raport cu tema urgentă şi problematică a Cadrilaterului, enumerându-se contribuţiile de aşteptat de la diversele institute şi eşalonarea în timp a etapelor, de la pregătire la publicare:

Regiunea ar trebui să fie studiată de geologi în vederea aprovizionării cu apă; de Institutul de cercetări agronomice şi de Institutul naţional zootehnic, în vederea stabilirii culturilor şi a animalelor de introdus; de Institutele de energie şi de Politehnici, în vederea construcţiilor de căi de comunicaţie de interes local şi naţional şi a electrificării rurale; de Institutele economice, în vederea unei bune organizări a desfacerii şi a aprovizionării; de Institutele de igienă, în vederea unei raţionale îngrijiri a sănătăţii printr-o reţea eficace de dispensare şi de farmacii şi măsuri preventive; de Institutele de cercetări istorice, lingvistice, folclorice, muzicale, psihologice, în vederea inventarierii tradiţiilor spirituale proprii populaţiei actuale a Dobrogei de sud, a urmăririi integrării coloniştilor în noul lor ţinut şi a stabilirii directivelor unei vieţi româneşti intense, de regiune de graniţă, în România de sud-est. Institutele de Drept şi de ştiinţe administrative ar urma să studieze tradiţiile juridice şi administrative în prezenţă şi să elaboreze reglementările cele mai potrivite unei temeinice aşezări a României în Dobrogea de sud. În sfârşit, Secţia sociologică a Institutului ar urma să studieze structura socială, grupurile etnice şi să coordoneze lucrările diferitelor Institute colaboratoare. / Cercetarea ar putea fi pregătită în lunile de iarnă prin şedinţe de coordonare şi lucrări prealabile în bibliotecă şi laborator. Începutul lucrărilor la teren, în martie.

> Echipa de cercetători a Secţiei sociologice se va ocupa de organizarea transporturilor, a găzduirii şi a aprovizionării. Fondurile pot fi obţinute de la Ministerul de Domenii, care se preocupă de această regiune, şi de la toate Ministerele cointeresate, îndeosebi de la cele de Interne, Economie naţională, Finanţe, Sănătate, Justiţie. Cercetările ar trebui încheiate la 15 septemvrie şi contribuţiile la tabloul monografic al Dobrogei de sud ca şi la planul de organizare predate cel mai târziu la 1 noiembrie, spre a putea fi tipărite până la 1 ianuarie 1940. (4.12.1938, scr. 57)

Deosebit de important e faptul că A.G. are în vedere, atunci când plănuieşte, obţinerea de fonduri din multe alte surse în afară de cele din bugetul propriu-zis al Fundaţiei/Serviciului Social, în aşa fel încât să asigure independenţă şi continuitate activităţilor I.C.S.R şi în afara Serviciului Social, sau în cazul în care acesta din urmă ar fi încetat să funcţioneze, aşa cum de altfel se va întâmpla un an mai târziu.

Nivelul (b) e luat în studiu prin scrisoarea-referat 58 din 4.12.1938, consacrată organizării cercetării monografice a ţării în patru ani de către I.C.S.R. Faţă de planul gustian (3.250 de monografii pe an, întocmite de la caz la caz de preoţi, învăţători sau Echipe), A.G. ia în discuţie două soluţii: (a) monografiere sumară a fiecărui sat sau (b) studiul „monografic amănunţit a câte unui sat reprezentativ de fiecare regiune rurală". Soluţia (a) prezintă dificultăţi calitative (monografierea fiind efectuată de nespecialişti riscă să nu ajungă la esenţial) şi dificultăţi financiare (tipărirea a 15.000 de monografii sumare a câte 32 pagini ar costa 220 milioane lei). Soluţia (b), a alegerii unui sat tipic pentru fiecare regiune rurală a ţării ar restrânge numărul total al monografiilor la 150, permiţând realizarea lor de specialişti şi necesitând, pentru tipărire, în seria A a colecţiei *Sociologia României*, 25 milioane lei. Ea ar putea fi completată prin monografii sumare ale regiunii şi prin cele mai bune dintre monografiile sumare de sate alcătuite de Echipe (acestea din urmă, publicabile în seria B a aceleiaşi colecţii). Ca întotdeauna, atunci când recomandă un plan, A.G. îi caută rădăcini în activitatea anterioară a Școlii spre a diminua astfel şocul noutăţii şi amplitudinea meritelor lui:

> Cercetările monografice ale Institutului Social Român au fost făcute în vederea unei atari inventarieri prin cazuri reprezentative a satelor ţării. Drăguşul este tipic pentru întreagă Ţara Oltului, Nerejul pentru întreaga Vrance, Cornova pentru satele din Codru, Şanţul pentru satele grănicereşti din Năsăud. Institutele regionale au procedat la fel: Institutul Social din Banat a studiat întâi două sate din şesul Timişorii, apoi unul din regiunea sârbizată a Clisurii, apoi altul din vecinătatea unui centru industrial; Institutul din Basarabia a studiat întâi sate mazileşti din centrul provinciei,

> apoi un sat din Tighina, anul acesta altul de răzeşi agricultori din Soroca. Atât conducătorii Institutului de la Timişoara, cât şi conducătorii celui de la Chişinău socotesc să poată înfăţişa, prin monografiile a 8–12 sate bine alese, toate regiunile rurale ale ţinuturilor lor […] Acestor monografii de sate tipice pentru regiunile rurale ale ţării ar urma să le fie adăugite cu timpul monografiile acestor regiuni. (4.12.1938, scr. 57)

Nivelul (c), al folosirii Echipelor nu numai în scopuri de acţiune, ci şi în scopuri de cercetare atent cumpănite, este cel care l-a preocupat cel mai intens în această perioadă pe A.G. Cu condiţia ca Echipele (şi conducerea lor) să fie atent instruite şi în măsura în care anumite probleme pot fi *formularizate*, Echipierii puteau deveni parteneri activi în adunarea corectă şi comparabilă a materialului şi, uneori, chiar în interpretarea şi redactarea lui. Aceasta ar fi fost cu deosebire posibil în „Echipele de sociologi" pe care le preconiza A.G. În scrisoarea-memoriu 62 din 10.2.1939, A.G. recomanda „anchete comparative în toate satele româneşti în vederea întocmirii *Hărţii sociologice a României cu ajutorul Căminelor şi al învăţătorimii*". El reia astfel ideea lui Gusti, de a lucra cu nespecialişti, dar fixează realist, ca obiectiv limitat, completarea unor chestionare de cca 20–30 de întrebări (formulând o parte a acestora şi calculând costul tipăririi numărului necesar de formulare prin partenariat cu Ministerul Educaţiei Naţionale) şi prevede, prudent, o verificare a calităţii completării formularelor înainte de a se trece, în cadrul I.C.S.R., la prelucrarea lor în 30–50 hărţi care „ar constitui întâiul instrument de cunoaştere comparativă a întregii Românii rurale." (*ibidem*) În aceeaşi scrisoare, A.G. indica şi obiective de mai mică anvergură: o anchetă asupra alimentaţiei, îmbrăcămintei şi odihnei „copiilor din şcolile primare rurale şi urbane" şi o cartografiere a rezultatelor privind ştiinţa de carte ale recensământului din 1930. Și în legătură cu ultimul obiectiv, A.G. prezintă necesarul de oameni, câştigul practic al lucrării şi instituţiile care ar putea-o sprijini:

> Prelucrarea aceasta ar necesita munca de două luni a şase oameni, dintre care trei cartografi. / Ea ar avea de rezultat o hartă a regiunilor de analfabetism, care ar putea servi atât Serviciului Social (înfiinţare de şcoli de ştiinţă de carte pentru adulţi, iarna pe lângă Cămine), cât şi Ministerului E[ducaţiei] N[aţionale] (acţiune intensivă în aceste regiuni) şi ar constitui o probă a putinţelor şi a utilităţii Institutului. (10.2.1939, scr. 62)

La care se adaugă, subliniază A.G., demonstrarea utilităţii I.C.S.R., care era departe de a fi unanim recunoscută în epocă, printr-un proiect major şi rapid realizabil.

Un alt aspect important pe care A.G. încearcă să-l clarifice în planurile pe care le propune este cel al unei organigrame generale, în care raportul dintre I.C.S.R. şi Serviciul Social ocupă un loc central. În scrisoarea-dosar 66 din 12.9.1939, un set de propuneri au în vedere (a) domeniul colaborării; (b) conducerile care o pot asigura şi (c) „diviziunea precisă a muncii" între acestea.

(a) I.C.S.R. şi Serviciul Social sunt chemate să colaboreze pentru a rezolva probleme cum sunt: „(1) organizarea recunoaşterilor şi a cercetărilor în vederea alegerii satelor şi a plăşilor unde urmează să se lucreze; (2) elaborarea, pe baza rezultatelor acestor recunoaşteri şi cercetări, a programului de lucru în fiecare sat şi fiecare plasă; (3) conducerea cercetărilor întreprinse prin echipe în satele şi plăşile în care se lucrează, prelucrarea şi publicarea lor; (4) coordonarea programelor analitice ale diferitelor genuri de şcoli ale Serviciului Social (de echipieri, de comandanţi, de conducători de cămine ţărăneşti) şi întocmirea manualelor necesare pentru prezentarea doctrinei, organizarea cercetărilor şi a acţiunii" (punctul 1 al Dosarului).

(b) Pentru a se referi la diversele colective de lucru, A.G. foloseşte termenul de „grupări" din raţiuni care ţin probabil de faptul că cel pe care-l conduce nu are un statut oficial. Este vorba de Direcţia de studii şi statistică din Serviciul Social condusă de H.H. Stahl, Direcţia cercetărilor din I.C.S.R. condusă de Traian Herseni, Direcţia prelucrărilor din I.C.S.R. condusă de D.C. Georgescu şi de grupul a cărui convertire posibilă în Direcţie a Planificării şi a Publicaţiilor e argumentată prin dosar. Acest grup funcţionase mai mult sau mai puţin spontan, pe bază de nevoi şi aprobări *ad-hoc* şi era compus „din comandanţii care au făcut recunoaşteri în plăşile model şi au pus la punct lipsurile din campania 1938 ale Echipelor, au redactat instrucţiunile pentru pregătirea monografică a şcolilor de echipieri şi au funcţionat ca sociologi pe lângă aceste şcoli (zece comandanţi şi elemente din echipa monografică Dâmbovnic, ce pot fi asociate temporar)."

(c) Pentru o bună diviziune a muncii, A.G. recomandă constituirea unui *Comitet tehnic al cercetărilor şi programelor analitice*, condus de H.H. Stahl şi ataşat Preşedinţiei Serviciului Social (conduse de D. Gusti). Acest comitet i-ar include, spre a conduce executarea, pe D.C. Georgescu (pentru întocmirea tuturor formularelor folosite de S.S. şi I.C.S.R.) şi pe A.G. (pentru a conduce lucrările unei eventuale Direcţii a Planificării şi Publicaţiilor şi a Secretariatului Comisiei Plăşilor model). Direcţia cercetărilor din I.C.S.R., condusă de Traian Herseni şi având în sarcină şi activitatea filialelor şi-ar vedea astfel clarificat un câmp de acţiune monografică distinct.

Scrisoarea-dosar 66 este în fapt documentul pe baza căruia a funcţionat Direcţia Planificării şi a Publicaţiilor condusă de A.G.. Ea sintetizează novator aspectele asupra cărora A.G. intenţiona să se concentreze în activitatea sa din

SOCIOLBUC

cadrul I.C.S.R.: cercetări de documentare a guvernului cu institutele federalizate; cercetarea plaselor model (publicabilă într-un supliment trimestrial al „Sociologiei româneşti") şi organizarea acţiunii de modernizare a acestora; cercetarea satelor modernizate şi a plaselor sanitare model; studierea unor probleme de interes general pentru Stat (ca, de exemplu, exodul rural, cooperaţia sătească, administraţia satelor, situaţia ţăranilor care nu dispuneau de suficient pământ spre a-şi asigura traiul). Pentru toate aspectele enumerate, erau prevăzute ca etape necesare: *planificarea* cercetării şi a acţiunii, *urmărirea aplicării planurilor* şi *verificarea rezultatelor obţinute*. La aceasta se adăuga, în cadrul activităţii Serviciului de Publicaţii, tipărirea unei reviste intitulate „Politică românească" pentru al cărei prim număr A.G. alcătuise un proiect de sumar.

Corespondenţa personală cu D. Gusti este în această etapă profund ambivalentă. Am vorbit deja despre scrisorile 48 şi 49. Revenit după trei ani de absenţă, A.G. găseşte o structură etanşă în care nu pare a mai fi loc pentru el sau ideile lui. De Echipele Regale şi conlucrarea lor cu căminele culturale se ocupă O. Neamţu. De Serviciul Social (a cărui idee A.G. o formulase în 1935) se ocupă H.H. Stahl. Direcţia cercetărilor monografice e asigurată, în cadrul Institutului de Cercetări Sociale al României, de Traian Herseni. Numit inspector la Fundaţie spre a i se asigura un salariu, dar neînsărcinat cu o problemă, A.G. alege dintru început să se ocupe intens de revista „Sociologie românească" şi să insiste, ca inspector, asupra posibilităţii şi a metodelor de utilizare a Echipelor şi pentru cercetare. Această nişă, prin care el îşi definea atent un domeniu de acţiune care să nu interfereze cu cele ale colegilor săi, nu-i este însă recunoscută. Faptul că A.G. preconiza depăşirea fazei de monografie a satelor prin orientarea către anchete având ca obiectiv unităţi sociale mai ample (plăşi, judeţe, regiuni, oraşe, ţară) sau probleme de interes general, şi adresate sistematic guvernului mai degrabă decât monarhului, recomandând finanţări multiple care să scoată proiectele din cadrul exclusiv al Fundaţiei nelinişteşte, atunci când nu irită. Ideea de a face din „Sociologie românească" o publicaţie a mişcării sociologice din România prezentă şi trecută, arbitrată şi servită de Școală, e decodată ca erezie şi trădare a Profesorului.

În clipele bune, A.G. aduce argumente, avansează planuri. În clipe grele pentru Profesor, el reintră chiar în rolul jucat la Minister sau în Germania, încercând să prevină falimentul Serviciului Social pe care-l întrevede încă din 5 februarie 1939. În scrisoarea personală 61, scrisă la această dată, el redevine criticul devotat din anul de la Minister, încercând să-i împărtăşească Profesorului „câteva gânduri asupra *Echipei Gusti*":

> Echipa Gusti nu are moralul ridicat, de care e nevoie într-o luptă cu adversari dibaci şi cu împrejurări grele. Domină spiritul molcom funcţionăresc: suntem în sfârşit Minister, avem garanţiile statului, Regele ne sprijină. Lipseşte spiritul de luptă al Echipei care ştie că trebuie să impună înnoiri însemnate, luptând cu rezistenţe mari. Pentru împrospătarea spiritului din Echipă, e nevoie ca toţi să-şi dea seamă că Serviciul Social, că Institutul de Cercetări nu e una din multiplele Dv. preocupări, ci preocuparea de căpetenie, pe care ţineţi s-o duceţi la biruinţă şi că este, înainte de a fi un prilej de a se căpătui, o cauză primejduită, ce trebuie apărată cu îndârjire. Mijlocul de a înfăptui schimbarea necesară a stării de spirit ar fi să renunţaţi la plecarea Dv. la New York sau s-o reduceţi la minim, plasând-o după promulgarea bugetului şi completa punere în funcţie a Serviciului Social şi a Institutului de Cercetări. Realizările ar putea fi considerabil sporite dacă v-aţi libera de obligaţiile strict administrative, delegând anume atribuţii celor în care aveţi încredere, şi aţi folosi timpul ca să vă conduceţi Echipa. Vă trec azi în faţă toate hârtiile; dar numai prea puţini dintre oamenii de care dispuneţi. Unele proiecte şi lucrări, ce ar putea contribui la impunerea Serviciului Social, vegetează pentru că nu se găseşte sfertul de ceas în care să le judecaţi şi să-i încurajaţi pe cei ce ar fi bucuroşi să le ducă la îndeplinire. […] Legând crâmpeie, cunoscute când am avut favoarea de a vă vedea, din gândurile Dv., ştiu că nu vă spun mare lucru nou. Am crezut totuşi că e bine să vă scriu. Atât pentru că e de folos uneori să ni se atragă de altul atenţia asupra gândurilor noastre. Cât şi pentru că simţeam demult nevoia să vă arăt că sunt şi azi cel dinainte de şase ani, când aveaţi încredere în mine şi-mi dădeaţi putinţa de a-mi pune puterile în slujba Echipei Dv. (5.2.1939, scr. 61)

În clipele rele, A.G. se gândeşte din ce în ce mai serios la părăsirea nu numai a Fundaţiei, ci chiar şi a postului de asistent onorific. În scrisori cu care umblă în buzunar zile întregi, sau în ciorne care spun suferinţa, el încearcă să se facă ascultat de Profesorul de care-i vine greu să se despartă şi de a cărui afecţiune reală nu se îndoieşte. În scrisoarea 55 din 26.11.1938, A.G. îşi mărturiseşte intenţia de a se pune la adăpost de efectul devastator al conflictelor succesive prezentându-şi demisia:

> Am trăit anul din urmă cu nădejdea că la sfârşitul serviciului militar voi putea începe să lucrez nestânjenit de suspiciunile, pe care le trezisem şi întâmpinasem, la întoarcerea în ţară. / Cele câteva săptămâni trecute de când m-am întors din manevre au spulberat această nădejde. Sunteţi mai plin de neîncredere în mine decât veţi fi fost la începutul lui 1937. Demersurile mele vă irită şi vă fac să izbucniţi supărat. Fiecare din ele mi-a amărât câteva zile. Când treceam peste mâhnire şi mă încurajam la

SOCIOLBUC

> credinţa că va fi fost o întâmplare, altă izbucnire. / Lucrările date în seama mea suferă de pe urma faptului că sunt eu cel care le susţine. Sugrumată periodic, dragostea mea de muncă scade. Iar nervii: „îndărătnicia" şi „încăpăţânarea" sporesc. / Știu că în fundul sufletului Domniei Voastre se găseşte şi multă afecţiune pentru mine, că ea vă face să uitaţi conflictele succesive. / Nu pot, totuşi, duce mai departe viaţa aceasta. Alte câteva luni de felul celei din urmă mi-ar ucide orice elan şi lua posibilitatea de a mai face ceva. / Și cum nu se cade să vă rog să-mi acordaţi tratamentul, de care-i învredniciţi pe oamenii de treizeci de ani cu dorul şi dragostea mea de muncă, care vă sunt mai puţin dragi dar în care aveţi mai multă încredere, îngăduiţi-mi să vă prezint demisia alăturată. / Regret că atari plecări nu se pot face pe neobservate şi că trebuie să contribui la tulburarea alteia din zilele Domniei Voastre.

Termenii întrebuinţaţi ne amintesc de scrisoarea de demisie trimisă după 330 zile de funcţionare la Minister. De data aceasta, A.G. a aşteptat însă mult mai mult şi a luptat pas cu pas pentru idei în care crede şi pe care le ştie benefice pentru Școală. O scrisoare scrisă în aceeaşi zi (reprodusă în volum sub numărul 56) şi găsită de noi peste ani în acelaşi plic reduce la o cerere simplă de demisie cuprinsul scrisorii anterioare, făcându-ne să ne întrebăm care dintre cele două a ajuns, dacă a ajuns vreuna, în mâinile Profesorului: „Vă rog să binevoiţi a primi demisia mea din posturile de inspector şi de redactor al «Sociologiei româneşti», pe care le ocup la Fundaţia Regală «Principele Carol» şi să hotărâţi cui urmează să predau lucrările ce se găsesc la mine."

Profesorul şi elevul se află într-un raport inversat. Primul nu transportă pe plan profesional încrederea pe care o are în omul A.G. Al doilea nu transportă în plan personal dezamăgirile profesionale pe care le încearcă faţă de comportarea lui D. Gusti.

Violenţele alternează cu împăcările şi, o vreme, A.G. continuă să ofere Profesorului său proiecte şi planuri. Printre ultimele se situează planurile privind crearea unei Uniuni a Institutelor de cercetare şi organizare a poporului din Europa de Răsărit (vezi scrisoarea-referat 68 şi scrisoarea-memoriu 69), care să fie constituită şi lansată la Congresul de Sociologie de la Bucureşti. Ca de obicei, A.G. enumeră cu răbdare şi plăcere personalităţi şi instituţii, prevede modalităţi de funcţionare şi de evoluţie pe etape.

Scrisorile 71–74 atestă o oscilaţie inversă faţă de cea a scrisorilor 55–56. În prima, datând din 15.1.1940, A.G. îi împărtăşeşte Profesorului intenţia de a renunţa la postul de la Institutul de Ştiinţe Sociale şi la postul de asistent onorific, cerându-i sprijinul pentru încadrarea la Institutul Central de Statistică:

> Cred că nu e bine să renunţ la posibilitatea de a intra la Institutul Central de Statistică. Vremurile sunt nesigure, iar eu căsătorit. Trebuie să caut, dar, să am un post la Stat, care să ofere o leafă când sunt concentrat şi o pensie, în cazul că pier în război. / Voi putea lucra destul pentru Institutul de Ştiinţe Sociale şi în această condiţie şi voi evita să devin un bugetivor al lui. / Cred, la fel, că e bine să încuviinţaţi să nu mai funcţionez ca asistent onorific. Nu vreau să intru în Universitate pe poarta din dos a vechimilor, dinainte de momentul când voi fi socotit demn de numire. Iar, ca să intru pe merit, am nevoie de timp ca să scriu şi public ceva. N-am putut face mare lucru până acum pentru că am avut în seamă într-una îndatoririle a două-trei posturi. / Iarna aceasta nici nu pot termina tot ce-mi cer Cercetările Echipelor, Sociologia şi „Archives", dacă nu-mi sporesc astfel orele de lucru disponibile. (15.1.1940, scr. 71)

În cele trei ciorne succesive din ziua de 5.2.1940, purtând în volum numerele 72–74, A.G. îi cere însă pentru o ultimă dată Profesorului să-l propună pentru numirea în postul de asistent bugetar. În prima ciornă sunt înfăţişate nu numai raţiunile pentru care cererea este justificată, ci şi motivele care au dus la formularea ei scrisă. Profesorul nu poate fi întâlnit pentru ca acestea să-i fie prezentate prin viu grai. Iar A.G. nu mai poate reprima dorinţa de a vedea rezolvat odată pentru totdeauna provizoratul situaţiei lui la Universitate, unde cei mai mulţi dintre asistenţi au ajuns să fie mai tineri decât el. Reproducem ultima parte a scrisorii, de natură să lumineze nu numai natura exactă a muncii lui A.G. la Fundaţie şi raţiunile pentru care D. Gusti nu îl numise pe un post de decizie în cadrul acesteia sau pe post de asistent bugetar la Universitate, deşi avea pregătirea, titlul şi pasiunea în cercetare care se cereau, ci şi starea de spirit în care el şi-a dus munca între 1937–1939:

> Pricinile acestea m-au împins, şi în toamnă şi în iarnă, să vă rog să mă dispensaţi de însărcinarea de asistent onorific. M-am reţinut cu greu. La toamnă nu mă voi mai putea feri să n-o fac. / Ştiu că pricina ultimă a acestor vicisitudini este neîncrederea Dv. în mine. Socotiţi că nu sunt credincios Şcolii în care m-am format. Deşi se poate spune, în privinţa atitudinii mele ştiinţifice, cel mult că nu trag din ideile şi acţiunea Dv. consecinţele ce se trag în mod obişnuit. Eu am reţinut din ideile şi acţiunea Dv. şi am luat ca punct de plecare experienţa pe care mi-aţi oferit-o la Ministerul Educaţiei. Am căutat să învăţ cum poate deveni mai utilă cercetarea pentru organizare şi administraţie. Pe alţi elevi ai Dv. i-a pasionat filosofia Dv. socială, ori tehnica monografiei, ori acţiunea culturală. N-am înţeles de ce ramura, pe care o reprezenta preocuparea care mă fixase pe tulpina activităţii Dv., să fi fost de mai puţin preţ decât celelalte. Am fost totuşi pus de Dv. totdeauna

pe ultimul plan şi umilit necruţător prin ieşiri ale Dv. Nu mi-aţi dat putinţa să contribui nici la organizarea Serviciului Social, nici la organizarea Institutului de Cercetări. Planurile le-au elaborat numai camarazi de ai mei; pe ei i-aţi întrebat ce vor să facă; mie mi-aţi dat un post. Nu aţi strigat niciodată la Vulcănescu, Herseni, Stahl, Neamţu aşa cum aţi strigat în numeroase rânduri la mine. V-am rugat de mai multe ori să mă lăsaţi să plec; lucrurile s-au aplanat de fiecare dată, pentru că mi-a căzut mie greu să mă despart de ce mi-e drag şi Dv. să mă lăsaţi să plec. Dar situaţia mea în faţa Dv. nu s-a normalizat şi nu e normală. Astfel, aceeaşi mândrie m-a silit şi mă sileşte să nu mă simt acasă în Școala românească de Sociologie. Eu ştiu că-i aparţin, dar Dv. mă trataţi în fiu vitreg. Sentimentul acesta de provizorat mi-a tăiat elanurile şi mi-a redus recolta, ca o secetă cumplită. / Mi-am dat seamă de multe ori că ataşamentul meu faţă de preocupările Școlii Dv. mă pune în primejdia de a deveni definitiv steril. E greu să rămâi fidel când rişti să condamni astfel tot ce e bun şi productiv în tine. Să nu-ţi pierzi încrederea în oameni şi ştiinţă, când vezi că profesorul care ţi-e drag şi care a trezit în tine dragostea de ştiinţă, te oropseşte şi oropseşte şi dragostea ta de ştiinţă şi putinţa ta de a o promova, pentru că i se pare că nu eşti „ortodox". Că aveam din când în când alte vederi, asta putea arăta doar că ţin la ştiinţă mai mult ca la orice. În caz că aş fi fost interesat de situaţii, şi nu de realizări ştiinţifice, trebuia să zic da la orice, să admir fără încetare şi să fiu habotnic. Iubesc ştiinţa şi sunt gata să mă bat pentru ea: lucru care cred că nu e reprobabil. Faptul că nu mi-am călcat conştiinţa ştiinţifică nici chiar în faţa Dv., formulând o rezervă, o completare, o idee nouă, nu constituie un păcat, cred, care să trebuiască pedepsit, ci poate o probă de calificare pentru activitatea ştiinţifică. (5.2.1940, ciorna 72)

Celelalte două ciorne reduc partea de confesiune, limitând-o la prezent şi subliniind că propunerea Profesorului are toate şansele de a deveni realitate. În ciorna 73, A.G. scrie:

M-aţi socotit pregătit încă de acum trei ani să îndeplinesc postul cerut şi întrunesc de tot atâţia ani condiţiile cerute. / Am mare nevoie de reconfortul unei situaţii sociale certe şi de bucuria de a mă vedea în sfârşit intrat în Universitate. / Și am nevoie, la fel de mare, de o probă a grijii Dv. de viitorul meu. Sunt tot mai stăpânit de sentimentul că mă socotiţi un colaborator capabil, dar că, stăpânit de neîncredere, vă cade greu să faceţi pentru mine mai mult decât să-mi asiguraţi traiul. (5.2.1940)

Iar în ciorna 74, găsim:

> Vă remit textul propunerii către Facultate pentru numirea mea pe postul de asistent. Am cerut indicaţiile necesare d-lui Spineni. Dacă această propunere ar fi încuviinţată de Consiliul Facultăţii miercuri 7 februarie, ar fi cu putinţă ca postul să fie trecut de Minister în bugetul 1940/41. / Știu că mă socotiţi demn de acest post. Vă rog stăruitor să nu lăsaţi să treacă prilejul acesta de numire. Am nevoie de o certitudine, după toate multe provizoratele prin care am trecut în anii din urmă. (5.2.1940)

D. Gusti nu a cerut numirea lui A.G. ca asistent bugetar. La data de 1 aprilie 1940, după un şomaj de şase luni, A.G. este angajat ca Inspector General Statistic la Institutul Central de Statistică.

Zece ani mai târziu, în închisoare, A.G. a evocat în mai multe rânduri etapa pe care am examinat-o. Într-o declaraţie din 5.2.1950, el scria:

> […] oarecare rigiditate, pe care cei trei ani de studiu în singurătate (1933–1936) o pronunţaseră, a fost cauza ca profesorul meu să se îndoiască, dacă e cazul să-mi înlesnească intrarea la Universitate. I se părea că sunt pus să-i critic şi înlătur opera, pe când eu doream numai să înlătur neajunsuri şi să las drumul deschis pentru perfecţionări, evoluţie ulterioară. Urmarea a fost că mi s-au oferit iarăşi numai posturi de administrare ştiinţifică, secretariate de redacţie, misiuni de organizare în cadrul echipelor studenţeşti, care-mi lăsau puţin răgaz pentru lectură şi niciun răgaz de a redacta ceva temeinic, prin care să mă impun. Înţelegându-mi partea de vină, nu m-am supărat şi am rămas devotat Profesorului Gusti. O asistenţă onorifică la Facultate constituia mai mult un prilej de mâhniri; obligaţiile mele pline de neprevăzut nu-mi îngăduiau să pregătesc la fel de bine toate şedinţele, mă sileau să lipsesc. (*UC*, p. 52)

În *Datele biografice* pe care le-a redactat la 8.6.1950, A.G. scria, revăzând în gând anii în care fusese atât de apăsător să lucreze în preajma Profesorului:

> După întoarcerea de la studii, am pierdut încrederea profesorului Gusti. Legat de monografiile de sate, preocuparea mea şi de alte procedee de cercetare, şi de alte obiecte de cercetare, i-a apărut drept o critică a operei lui. E drept că n-am găsit nici tonul, nici modul potrivit spre a-mi face acceptat punctul de vedere, fiind prea intransigent după cei trei ani de izolare în bibliotecile din Germania. A crezut că nu mai e cazul să mă ajute să intru în învăţământul superior. N-am părăsit Institutul Social şi am acceptat sarcinile administrative şi redacţionale şi o asistenţă onorifică la Seminarul de Sociologie, pe care mi le-a oferit. (*UC*, p. 230–231)

> Înainte de plecarea la studii, m-am bucurat de încrederea deplină a Prof[esorului] Gusti, de simpatia asistenţilor lui (Vlădescu-Răcoasa, Vulcănescu, Stahl, Herseni) şi a colegilor. Fiind tânăr şi vrând să învăţ, îi ascultam pe toţi şi nu manifestam păreri proprii. După întoarcerea de la studii, când începusem a preţui mai mult adevărul decât politeţea, am ajuns să fiu privit cu neîncredere de profesor, pentru că unii dintre asistenţi îşi marcau ostentativ ortodoxia faţă de sistemul lui şi mă întărâtau la critică. N-am găsit tonul potrivit pentru a face primite ideile mele şi n-am fost ajutat. M-am lăsat dat la o parte şi am început să muncesc în de mine, fără vreo perspectivă imediată. Căutam drumul pe care se putea trece dincolo de stadiul atins de Prof. Gusti. (*UC*, p. 234–235)

Unitatea de ton e evidentă. Școala gustiană – patriarhală – nu a tolerat ieşirea din sistemul fondatorului şi nu s-a putut transforma, în fapt, în *Școala de sociologie de la Bucureşti*, unde conlucrarea şi inovaţiile să se producă de la un punct şi orizontal, prin ramificări alternative, iar nu exclusiv vertical, prin reproducerea cu variaţiuni a sistemului de plecare.

b.[34] Etapa în care A.G. conlucrează cu Profesorul de la distanţa bună a altei afilieri corespunde scrisorilor 75–78. Dintre cele patru scrisori, trei sunt scrise de D. Gusti.

Scrisoarea 75 e adresată de D. Gusti şi Al. Costin lui A.G. şi Ștefaniei Cristescu. I.C.S.R. a devenit de acum Institutul de Ştiinţe Sociale al României, prof. Virgil Madgearu, secretar general al Institutului a fost asasinat, prof. Mihai A. Antonescu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri a fost cooptat ca vicepreşedinte al Institutului, se încearcă organizarea secţiilor şi redemararea activităţii.

Scrisorile 76 şi 77 sunt scrise după vizitarea de către D. Gusti, în septembrie 1942, a echipei care efectua, sub conducerea lui A.G., identificarea românilor trăind la Est de Bug. Profesorul e plin de admiraţie pentru munca echipei Institutului Central de Statistică, a încercat să rezolve la Odessa unele din problemele locale care-i fuseseră semnalate de preotul din Kantakuzinka, a vorbit la Academie despre „străduinţele şi rezultatele, ştiinţifice şi naţionale, ale operei [lui A.G.]", şi cere un material privind cercetarea pentru „Sociologie românească". Numărul ultim al acesteia, scos în absenţa lui A.G. şi neţinând seama de planul de sumar întocmit de el[35], va urma formatul despre care se vorbise în şedinţele din 1939, pe când A.G. se afla în concentrare. El va găzdui un material scris de D. Gusti

34. Pentru punctele b. şi c., vezi începutul secţiunii *Corespondenţa cu D. Gusti după 1936*.

35. Am publicat acest *Proiect de sumar pentru un număr special din „Sociologie românească" (An. V, Nr. 1–2)* în volumul II al lucrării A. Golopenţia, *Românii de la est de Bug* (p. 7–8). Era vorba de un număr special care ar fi conţinut, la rubrica *Cercetări*, un grupaj de 35 de studii intitulat *Aşezările româneşti dintre Bug şi Nipru*.

SOCIOLBUC

despre cercetarea de la est de Bug. („Sociologie românească", an. IV, 1942, nr. 7–12, p. 660)

În scrisoarea 78, A.G. îi înfăţişează Profesorului primele impresii în legătură cu cercetarea monografică a Văii Gurghiului din Mureş, efectuată la Hodac în cursul lunii august 1945, prin colaborarea dintre Institutul Central de Statistică şi Institutul Social Român. Într-o scrisoare din 8.8.1945 a lui A.G. către H.H. Stahl, pe care-l invita la Hodac, A.G. definea scopul urmărit de echipa de zece cercetători pe care o conducea: „a prezenta o vale printr-un sat, a studia convieţuirea româno-maghiară din cele două sate mixte ale văii [Gurghiului] şi a stabili evenimentele din anii 1940–1944." (*CMR*, p. 328) Ultima parte a scrisorii 78, din care lipseşte sfârşitul, reia consolator, răspunzând unei replici orale sau scrise a Profesorului, tema încă sensibilă a „ereziilor": „Nu vă preocupaţi prea mult de ceea ce socotiţi ereziile mele. Vă iubesc ca pe un părinte, mă ştiu elevul Dv. Iubesc însă Sociologia şi monografia şi sunt preocupat de ele. Le-aş dori duse mai departe, perfecţionate. Prea tenace în această iubire pentru ştiinţă, şi pentru adevărul ştiinţific şi, poate din nenorocire, cu totul lipsit de aptitudini de adaptare socială, mă credeţi mai puţin ataşat decât dacă aş tot [textul se întrerupe]."

Relaţia dintre elev şi profesor a încorporat episodul întunecat al anilor 1937–1939, depăşindu-l fără a-l şterge din memoria lui A.G. sau D. Gusti.

c. Etapa de după 7 septembrie 1948, când lui A.G. i se ceruse să demisioneze din postul de director general delegat al Institutului Central de Statistică, este aceea a unui şomaj care se va extinde până la arestarea din 16 ianuarie 1950. Scrisoarea 79 trimisă în această perioadă de D. Gusti lui Gromoslav Mladenatz reprezintă un document auxiliar. Profesorul îl recomanda cu căldură – dar prea târziu – pe A.G. pentru un post universitar, alăturând scrisorii un C.V. al candidatului, care nu ni s-a păstrat.

*

Scrisorile ne arată felul în care, în anii 1937–1939, depăşită de o structură hipertrofiată pe care nu a ajuns să o domine, şi refuzând schimbarea, Școala gustiană a intrat în stagnare. Deschis conlucrărilor multiple, reflexiv şi tenace, A.G. a reuşit totuşi să fie, în această perioadă traversată de tensiuni intelectuale pe care Profesorul nu le-a dezamorsat, sursa a nu puţine inovaţii ale Școlii. Prin obstacolele pe care i le-au opus, D. Gusti şi cei care au preferat să rămână în cadrele stabile ale sistemului gustian au lipsit Școala de la Bucureşti de multe capitole noi pe care le-ar fi putut deschide dialogul întreg cu ideile lui A.G. Dacă ar fi rămas la Universitate, ca asistent bugetar numit de D. Gusti, A.G. ar fi putut aduce în continuare o contribuţie creatoare şi reflexivă la dezvoltarea cu rost a

sociologiei românești. Neintrând în Institutul de Statistică, e probabil că nu ar fi ajuns să fie martor în procesul Pătrăşcanu şi să moară în închisoare.

Apărut în Sanda Golopenția, *Introducere* la Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară* III. Scrisori primite și trimise de A.G. (1923–1950). Ediție îngrijită de Sanda Golopenția, Ruxandra Guțu Pelazza și Lidia Bradley, București: Editura Enciclopedică, 2012, p. XLVIII–XCIX.

SOCIOLBUC

FRAGMENTARIUM SOCIOLOGIC

Despre rostul *teoriei*. Nu există o îndreptăţire a ştiinţei pentru ştiinţă. Teoria e sortită să lămurească acţiunea. Ea presupune acţiunea şi trebuie făcută în vederea acţiunii. Mănunchiul de înţelegeri în care se cristalizează esenţialul, care îndrumează cum să facem teorie, e trecut tineretului pentru a-l învăţa să se orienteze prin teorie. Acest mănunchi nu poate fi sporit prin simpla speculaţie. Puţinele lămuriri noi care pot fi găsite sunt găsite în cursul unor cercetări de fapte. (Caiet *FN269*, f. 107r)

❦

Reflecţii[34] *asupra istoriei veacului 19*. Structura politică conformă ştiinţei noi se apropie de abia acum. Europa şi-a pierdut demult capul şi nu mai vede ordinea. Comte, Saint-Simon, Spencer... toţi au avut intuiţii mari. Toată istoria socială şi politică a veacului al 19-lea sunt *fenomene intermediare persistente* (cum [le] descrie atât de bine Comte). Acum societatea începe să ia alura tehnică... în curând vor începe din nou războaiele care îi[35] vor da şi conformaţia politică conformă acestei structuri. Procese de veacuri; în care se va produce şi scărmănarea spirituală: aşa cum formele sociale şi politice ale veacului al 19-lea nu sunt conforme tehnicii şi atitudinii din ştiinţele naturii concomitente, la fel literatura, convenienţele nu sunt conforme. Vom ajunge la o nouă epocă organică pozitivă. După veacuri. – Și prin sânge. E o interpretare greşită aceea că la ordine trebuie să se ajungă neapărat cu binele. Greşeală pe care au făcut-o şi Comte şi Saint-Simon, sau pe care au făcut-o posibilă. – Noi *putem întrevedea uneori procesul care se produce, dar atât*, nu e în puterea noastră. (Caiet *FN269*, f. 109r–109v)

❦

„În oraş fiecare cetăţean are dreptul să aibă o părere; în sat păreri nu au decât câţiva ţărani după cari se împart ceilalţi.” (***A.G.***: în acest caz partidele actuale care domină satele prin câţiva oameni de încredere sunt ideale; întrebare dacă lacomul, jupoia lume, îmbogăţit pe nedrept nu are rol de frunte... dacă nu e

34. În text, *Reflexii*.
35. În text, *i-o vor da*.

SOCIOLBUC

compusă exclusiv din atari „ajunşi” fruntea satelor; totuşi merită să fie pusă întrebarea dacă grija mea de mulţimea ţăranilor nu e iacobinadă[36] curată...)

Motru: autonomia comunală (***A.G.***: Aici, un *aspect productiv* al criticii Motru, nevoia unui nou legământ, a unei noi legături a societăţii româneşti, până acum bântuită de mişcarea spre oraş generală, spre Oraş, spre „Apusul” civilizat) (Caiet *FN269*, f. 113r–116r)

¶

Aufbau des Staatsbegriffes – (răspuns la ce avem noi să facem, ... trebuie să câştigăm pentru Statul nostru al Rom[ânie] minorităţile pe care le avem). (Caiet *FN269*, f. 132r–133r)

¶

(Noi trebuie să gândim şi „staatlich”, nu numai Volk... nici ungurii nu uită „Statul”; îl escamotează însă deocamdată de dragul atracţiei federale). (Caiet *FN269*, f. 141r)

¶

Hugo Fischer. În revoluţia germană: două faze. Întâia, nu s-a trecut decisiv de ea, *dinamizarea statului*, prin adoptarea tehnicii noi de publicitate şi de circulaţie. Faza a doua, pentru care luptă Fischer, trecerea *dincolo de modernitate*, *dincolo de Statul maşină* al epocii tehnice-capitaliste-raţionaliste... (Caiet *FN269*, f. 155r)

¶

[P.P.P: Spre deosebire de majoritatea democraţilor români de atunci, care vedeau ideile democratice cu ochii teoreticienilor din Apus, B[ălcescu] înţelege democraţia la noi ca o ridicare economică a masei ţărăneşti (prin împroprietărire)...] Burghezia noastră, postulată la noi printr-o *eroare de logică* (echivalentul burgheziei franceze era la noi ţărănimea). Luând „ad litteram” teoria politică a Apusului, Brătienii au creat burghezia. (Caiet *FN269*, f. 260r)

¶

Atitudinea Enciclopediştilor îşi are corespondentul german îndeosebi în Fichte. Acesta o formulează în *etica lui activă*. Enciclopediştii, pozitiviştii se comportă dintr-însa; Fichte reflectează asupra ei. Cu Comte şi înmărmurirea legii

36. În text, *jacobinadă*.

celor trei stadii istorice, o apropiere de *istorismul pasiv*. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 1)

❦

Este imparţialitatea just înţeleasă? Vrerea pătimaşă ne deschide tocmai lucrurile. Aceasta e teza lui Heidegger în *Was ist Metaphysik?* Imparţialitatea presupune discuţia politică şi izolarea savantului în regiunile proprii ştiinţei, separaţia între terestru şi celest-ideal. Dacă ne mărginim la terestru, înţelegând neputinţa noastră de a-l transcende a[lt]minteri decât în ştiinţa existenţei lui, activitatea ştiinţifică este a explora realitatea dinamică, în prefacere istorică neîntreruptă. „Imparţialitatea" nu mai e o condiţie în acest caz. În locul ei trece cerinţa de a înainta până la chiar realitate, de a o ispiti şi tălmăci, de a nu socoti operaţia satisfăcută cu tălmăcirile anterioare drept ştiinţă (e de fapt arhivistică ştiinţifică: istorie cu scop informativ). Adică, de a ieşi din sine, de a ajunge în contactul fertil cu realitatea din care iese cunoaşterea. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 8)

❦

În ontologia adecvată a realităţii sociale pe care urmează s-o trasez, trebuie ţinut în seamă nu numai aspectul succesiv al realităţii sociale, ci şi cel în simultan. Nu numai prefacerile continui, ci şi *pluralitatea popoarelor, a culturilor*. E drept că acum un val unificator trece deasupra tuturor. Nu trebuie pierdut din vedere, nici chiar în cazul acesta, că deosebirea temeliilor determină şi o deosebire a sedimentărilor, pe care un val unic le depune peste ele. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 20)

❦

Activitatea Școlii Durkheim. Au rătăcit într-un detaliu al drumului Comte: caută noţiunile diverselor instituţiuni sociale – religie, ordine socială... – pe baza unor analize etnografice (sunt în căutare de *formes élémentaires*...). Iar drumul Comte, adică legea celor trei stadii, este o chestiune prealabilă pentru a putea lua atitudine în prezent. Procesul de deviere în sistematic s-a produs la ei, ca şi în Germania. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 23–24)

❦

Tentativa franceză de a extinde metoda experimentală şi la ştiinţele realităţii istorice (Diderot, *Logique*; D'Alembert, mărginirea lui Descartes la fizică...) prezintă mai multe etape. Le deosebeşte mijlocul metodic prin care credeau că pot să izbutească: 1) psihologia sensualistă (Locke, Condillac); 2) legea stadiilor

(Leibniz, Turgot, Condillac, Comte) – nu ştiu până acum punctul de trecere de la 1 la 2; 3) statistica, ancheta directă sunt descoperite dar nu mai sunt raportate la tentativă, pe care ar putea-o soluţiona. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 49)

Împrejurarea că Saint-Simon e slab pregătit filosoficeşte, că a căutat să nu urmeze tradiţia, ci a făcut toate ştiinţele spre a gândi adecvat, face ca el să se reliefeze aşa de net în lanţul pozitiviştilor. Explorările lui, nu îndeajuns de reflectate, n-au devenit bun câştigat. (Caiet *Enciclopediştii*, p. 59)

De Maistre nu foloseşte termenul *lois constitutionnelles* în sensul pe care i-l dăm noi, de lege, promulgată dar de o generalitate mai mare, ci în sensul de expresie a particularităţii unui popor; accentul cade pe *constitutionnel*. – Astfel, De Maistre e conservator întrucât cere conformarea perpetuă la legile – caracterele imuabile ale poporului, nu la anume legi, la legile unui regim sau ale unui guvern. (Caiet *De Maistre*, p. 16, marg. stg.)

Ceea ce le scapă conservatorilor e că gândul nu e totdeauna împlinire, ci uneori şi *chemare,* că din anume situaţii istoria e târâtă afară, smulsă înainte de gânduri. Mai lămurit, că nicio instituţie nu exprimă complet toate virtualităţile pe care le implică principiul poporului respectiv. Că, istorice, ele sunt toate întrucâtva limitate, că nu satisfac decât în parte exigenţele acestui principiu, că absolutizează aspecte parţiale. – Că astfel, tocmai respectul pentru principiul poporului şi desfăşurarea lui impune acceptarea revoluţiilor (cum o şi face de altminteri uneori de Maistre, atunci când acceptă revoluţia; pasajul[37] de mai sus atribuie însă unor norme şi instituţii caracterele de imutabilitate şi de sfinţenie care nu le convin lor, actualizări în temporal ale principiului ascuns al popoarelor deosebite, ci acestor principii.) (Caiet *De Maistre*, p. 17, marg. stg.)

Ceea ce e îndreptăţit în analogiile istorice. În utilizarea trecutului pentru lămurirea prezentului. Cu toate deosebirile, procesele generale, industrializarea, democratizarea au o anume desfăşurare tipică. Aşa, trecutul unei ţări poate fi o

37. În text, *pasagiul*.

SOCIOLBUC

cheie bună pentru lămurirea prezentului altei ţări, poate oferi chiar pronosticul posibilităţilor diferite ale viitorului ei. (Caiet *Saint-Simon* I, p. 20)

Saint-Simon nu ridică problema raportului ordinii cu o realitate nouă, al condiţionării ei ontice. (Caiet *Saint-Simon* I, p. 23)

[În] ceea ce e publicat în ediţia din contribuţia lui Saint-Simon, vol. II. *L'Industrie*, 1817 – două idei: apărarea industriei împotriva statului; industria concepută în sensul burgheziei mari – citarea frecventă a lui Constant de Aug. Thierry, faptul că teoreticienii societăţii industriale engleze sunt punctul de plecare: [Adam] Ferguson, [John] Millar, [Adam] Smith; nevoia de a alia scriitorii politici şi industria, „la ligue de l'industrie commerciale (p. 137) et manufacturière avec l'industrie littéraire et scientifique (p. 137)." (Caiet *Saint-Simon* I, p. 28)

De urmărit, tocmai pentru că nu-l socotesc pe Saint-Simon autorul unui sistem abstract, conţinutul, afirmaţiile, rezultatul atitudinii lui. În privinţa aceasta, el evoluează cu realitatea franceză a vremii. În această scriere e încă omul defensivei burgheziei împotriva nobilimii care mai există... mai târziu se pare că vede înăuntrul ordinii noi opoziţia clasă posesoare–proletariat. (Caiet *Saint-Simon* I, p. 29–30)

Această declarare a prezentului drept *tranzitoriu*[38], a îndepărtării stării pozitive în viitor îl face pe Saint-Simon să formuleze atitudinea care ne convine şi nouă. Și noi putem crede că o stare pozitivă poate fi apropiată, [că] putem lucra pentru ea. Prin această precizare Saint-Simon evită calea de eroare pe care o apucă Comte, aceea de a crede că ordinea pozitivă dispensează de realitate, că ea este realitatea. Saint-Simon vede o tendinţă, lucrează în sensul ei în prezent. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 6–7)

38. În text, *transitoriu*.

SOCIOLBUC

Problema diviziunii teoretician/practician. Nu poate fi totală. Atunci apare problema cum să se inerveze cunoaşterile teoreticianului în realitate. Dintr-un neajuns al omului se ajunge totuşi totdeauna la ea. Să fie soarta cunoaşterii teoretice să rămână de obicei nefolosită, citată numai de alţi teoreticieni sau de istorici ai activităţii teoretice? (Caiet *Saint-Simon* II, p. 17)

Teoreticianul care plănuieşte pentru practician – teoreticianul care arată practicianului posibilităţile de care dispune. – De fapt, trebuie redus şi plănuitul la această din urmă situaţie. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 21)

Punctul în care se vede cum Saint-Simon care, *liberal*, apără industria, marea burghezie la început, trece mai departe la apărarea muncii productive, când şi marea burghezie ia alura de *beatus possidens*. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 30)

Ideea internaţionalei industriaşilor şi faptul care s-a produs peste tot şi tot timpul de până acum: alianţa industriaşilor cu feudalitatea şi cu resturile ei. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 46)

Veacul 19 a dovedit că banii nu sunt marea putere, ci alte elemente proprii vieţii omeneşti: prestigiul, autoritatea... aceasta va fi [fiind] probabil pricina pentru care industria n-a izbutit să instaureze integral regimul ei. (Caiet *Saint-Simon* II, p.50)

Saint-Simon confundă Statul organizaţie politică cu guvernarea feudal-militară. – Aceasta e greşeala lui cea mai mare, cred – trece la Comte. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 54)

Activitatea lui Saint-Simon: a trezi la conştiinţa de sine uriaşul în plină toropeală care e clasa producătoare. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 68)

SOCIOLBUC

Se găseşte aici poate formularea cea mai clară a scopului pe care-l urmăreşte Saint-Simon: a aduce la conştiinţa de sine colosul producătorilor, cimentându-l, şi a desprinde din întregul posibilităţilor vremii pe cele [din] care trebuie să consiste îndrumarea lui.

Comte îşi propune mult mai puţin; el vrea să omogenizeze ştiinţele. Întreprinderea lui e dogmatică, sistemul nou, pentru totdeauna.

Saint-Simon îşi ia *libertatea de a-şi modifica fără încetare planurile... pe potriva vremii*, fără s-o spună[39]. La Saint-Simon atitudinea e interesantă: e o încercare de a face politică pozitivă. Comte nu e nici măcar numai ridicarea în conştiinţă a acestei atitudini. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 71–72)

Credinţa că neprevăzutul istoriei poate fi înlăturat. Ce sunt conducătorii, dacă nu recunoaşterea iraţionalului? Saint-Simon crede că drumul înainte e cunoscut, că principiile lui au încăput în mâna, mai bine [spus] în ştiinţa savanţilor… că oamenii de stat, conducătorii, vor deveni simpli funcţionari (*surveillants*) care realizează administrativ etapele succesive ale viitorului. – Se poate ca lucrul să fie aşa în epocile complet organice, dacă unele de acestea există, nici noi n-am ajuns încă una [ca] atare. Aşa că *autoritatea* oamenilor de stat e necesară pentru a decide în favoarea[40] celei cu viitor dintre cele două posibilităţi în prezenţă. Mai e necesară, apoi, pentru că *savanţilor le lipseşte ascendentul decisiv asupra popoarelor* (o spune Saint-Simon când, într-una din întâiele lui lucrări, caută concursul unui industriaş, vorbind despre lipsa lui de capacitate financiară, separarea puterilor spirituale şi executoare. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 77–78)

Una din erorile lui Saint-Simon: credinţa că *opinia publică* e destul de puternică pentru a-i sprijini pe deputaţi; că aceştia pot refuza impozitele, având astfel în mâna lor guvernul. (Caiet *Saint-Simon* II, p. 84)

Caracterul de efort de a formula realitatea vremii lui al operei lui Saint-Simon. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 20)

39. În text *s-o spuie*.
40. În text, în favorul.

SOCIOLBUC

Nu cred în atari imprimări de pecete. Saint-Simon e un om în care aparatura de orientare în dimensiunea socială e cu deosebire pronunţată. El nu-şi imprimă pecetea, ci lămureşte ceea ce e realitatea, ceea ce poate fi, adică, pentru noi. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 20–21)

De fapt atitudinea rămâne aceeaşi, aceea a cunoaşterii = aptitudinea de a intra în relaţie cu „realitatea" în aşa fel încât din îmbinare să iasă o tălmăcire a ei. Două fapte determină schimbul rapid al „obiectelor studiate": ascuţirea treptată a aprehensiunii lui Saint-Simon, care înaintează spre problemele decisive; evoluţia „realităţii", care scoate în văz feţe noi. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 21)

Deductivi. – Se zice că pozitiviştii uzează de inducţie reluându-l pe Bacon – de fapt antiteza e falsă... orice inducţie implică şi zestrea de noţiuni lămurite fără încetare deductiv. În acest sens Saint-Simon pleacă de la fiziologie, în genere de la ştiinţele de observaţie – Comte e mult mai mult matematician. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 22)

De Maistre a ajuns instinctiv la marele duşman. – Împotriva raţionalismului matematic şi a aplicării lui politice: revoluţia, biserica şi *ancien régime* luptau cu destule şanse după compromiterea revoluţiei (de citit Dilthey, Freyer *Das natürliche System*) – duşmanul care apărea era Bacon: considerarea directă a realităţii, lăsarea deoparte a construcţiilor abstracte care puteau fi cumpănite de instituţii depăşite şi inactuale. Aşa, Bacon e duşmanul. Saint-Simon, Quetelet sunt un început baconian.

Von Stein şi Riehl, două căi germane de a-l urma pe Saint-Simon, [Georg] von Mayr, economiştii... Quetelet. Nu voi trata germanii, îi voi cita numai, susţinând filiaţia Saint-Simon – L. von Stein (tot atât de influenţat de Saint-Simon, ca de Hegel) – Riehl (care e legătura cu von Stein?)... Statisticienii şi economiştii.

Interpretarea istorică gen Max Weber – *Protestantismul*..., şi ea o cărămidă pentru înţelegerea prezentului. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 23–24)

Evoluţia veacului XIX şi XX a arătat că nu economia lui Smith e punctul de plecare, cum credea Saint-Simon, ci *tehnica, aparatul economic*; – pregătirile de noua măsurare a puterilor acoperă acum multe din aspectele orânduielii sociale datorate tehnicii şi ştiinţei (ştiinţe naturale – statistică + explorare). Cărţi cum sunt [Ernst] Jünger, Fischer, Niekisch arată justeţea intuiţiei călăuzitoare a lui Saint-Simon: n-a văzut căile care duc spre societatea organizată prin industrie, pe aceasta, ţinta cât vedem noi acum, a zărit-o.

Nu pot vorbi în lucrarea mea despre chiar conţinutul orientării politice date de Saint-Simon, ci numai despre atitudinea lui şi despre raportul dintre formulările lui şi realitate. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 26–27)

De văzut cum caută Saint-Simon rânduiala nouă: [1] construind-o[41]? [2] citind-o odată pentru totdeauna din realitatea schimbată? [3] citind-o tranzitoriu[42] din realitatea schimbătoare? [4] al patrulea caz posibil ar fi mărginirea la interpretarea întâmplatului. Saint-Simon: 2 şi 3. Comte: 2 şi 1. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 29–30)

Teoria lui Saint-Simon a epocilor intermediare îl apropie de o viziune adecvată a realităţii istorice. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 54)

Cum trece Saint-Simon *de la pretenţia formei noi pozitive pentru totdeauna* la intenţia de a găsi *formula imediat convenabilă, tranzitorie*. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 54)

Linia urmată de evoluţia lui Saint-Simon. Întâi o familiarizare cu ideile Enciclopediştilor (ştiinţele naturii D'Alembert + Turgot, Condorcet) urmată de intenţia de a sistematiza şi a lămuri aceste idei (*science* générale), cel puţin de a duce la capăt începutul Turgot–Conorcet: *physicopolitique*, de a constitui şi ştiinţa fiziologiei sociale.

41. În text, *construindu-o*? *cetindu-o*.
42. În text, *transitoriu*, utilizat sistematic.

SOCIOLBUC

În acelaşi timp, intenţia de a găsi organizarea nouă necesară după criza revoluţiei. Mme de Staël. Mai târziu, în raport cu de Maistre (elevii îndeosebi). O intenţie pronunţată de reformă socială (conversaţia cu Fourcy, Michelet).

De la lucrarea: *De la réorganisation...* [*de la société européenne*] tema a doua iese tot mai mult la iveală, devine preocuparea de căpetenie. Exprimă vremea... Comte reia tema iniţială.

Valoarea şi însemnătatea lui Saint-Simon consistă în această întreprindere. E drept că efectul imediat al activităţii lui e redus: lumea îl ştie un decăzut maniac (*déclassé*), numai elevii îl iau în serios... şi cărturarii. Însemnătatea aceasta n-o putem cunoaşte azi decât citindu-i publicaţiile în ediţie originală. Selecţiunile Enfantin şterg în bună parte tocmai actualitatea lui de la 1815–1820. Scoţându-l filosof, când meritul lui e *de a fi găsit nume întâmplărilor vremii*. Nu se vede în aceste selecţiuni nimic din colaborări: Saint-Aubin etc. Ar fi să apreciem actualitatea unui sociolog, dacă îi dăm rostul pe care i-l atribuie Freyer.

Relaţii cu politicienii. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 59–61)

Născut sub o stea rea; a răscumpărat explorările lui printr-o viaţă care a părut pierdută celorlalţi. Aşa, rezultatele lui n-au avut acţiune directă, ci numai prin elevi. (Caiet *Despre Saint-Simon*, p. 69)

Jaspers. Chipul în care filosofia încearcă să se smulgă din tot lanţul de legături tradiţionale ale veacului 19 (care au gâtuit tentativa d'Alembert). Filologi şi istorici care şi-au găsit satisfacţia să reproducă înlănţuiri subtile, fără grija adecvării la ce ne arată veacul. Acum apare o filosofie care concordă iar cu ştiinţele. (Caiet *Despre Comte*, f. 8r)

Littré nu vede filiaţia, consideră idei de ale lui Turgot reluate de Comte, ca minunate presentimente. (Caiet *Despre Comte*, f. 38r)

[Reacţie la afirmaţia editorului lui Comte, potrivit căreia, acesta a constituit sociologia ca ştiinţă] Da, însă ca punct de reper, *negată nu acceptată*. O fixare a disciplinei. Când Saint-Simon, dacă nu în formulări, măcar în intenţii, caută să interpreteze realitatea prezentă... (Caiet *Despre Comte*, f. 39r)

Ceea ce e nou la Saint-Simon e urmărirea zi de zi, prin broşuri, a realităţii politice (în sens larg) şi încercarea de a indica îndrumarea care trebuie să[-i] fie dată. (Caiet *Despre Comte*, f. 39r)

Aceasta e poziţia Saint-Simon. Confuzia Comte a devenit posibilă datorită faptului că nu s-a formulat niciodată rostul a ceea ce constituie sistematica, zestrea de noţiuni şi tehnici a întreprinderii de orientare în dimensiunea politică în care consistă sociologia. [...] Comte e un interpret al unei situaţii concrete, devenit reflexiv... e un sistematizator de propuneri de reformă, departe de ambiţia de a construi schelăria de noţiuni a unui fragment de realitate, cum fac urmaşii lui. (Caiet *Despre Comte*, f. 40r–41r)

A se socoti în criză permanentă. Suntem neîncetat în timp, adică în trecerea de la viitor la trecut. Saint-Simon „provizoriu", „tranzitoriu". Există oare epoci organice? Nu ştim... În tot cazul, [nu] în trecutul mai apropiat, şi nici în viitorul mai apropiat. (Caiet *Despre Comte*, f. 42r)

Ştiinţa (clarificarea teoretică) a orientării în dimensiunea politică, a orientării politice. (Caiet *Despre Comte*, f. 42r)

O judecată foarte liberă a vieţii lui Comte. Pentru raportul cu Saint-Simon, indicaţii utile. Trebuie urmărită corespondenţa *Valat*. Raportul acesta se reduce la o orientare a lui Comte de către Saint-Simon şi la o sistematizare reflexivă a unor atitudini saint-simoniene de către Comte. Meritul lui Saint-Simon este cel de a fi cucerit o interpretare a realităţii de la începutul veacului 19. Comte e un cap abstract anistoric. Cu el sociologia a şi devenit ştiinţă sistematică. (Caiet *Despre Comte*, f. 45r)

Incapabil de a-şi controla şi verifica gândirea asupra lumii din afară ca Leibniz, Comte *o postulează, o impune*. Neagă experienţa internă şi o proiectează pe a lui

în construcţii obiective[43]. (Caiet *Despre Comte*, f. 51r; trimitere la p. 70 a lui Defourny)

A construi ştiinţa: ideea că problema ar fi să formulezi încrengătura unei osaturi imuabile – aceasta înseamnă a acorda trăsăturile realităţii anorganice, celei istorice a omului. Ceea ce trebuie făcut e să ai o imagine limpede despre natura acestei din urmă realităţi, faptul de a fi *ireversibilă* îi e[44] caracteristic – acesta trebuie implicat dintru început. Mill nu ajunge la ţinta pe care şi-o propune, aceea de a vedea dacă „metoda inductivă" ajută la lămurirea realităţii istorice, pentru că nu se apropie de aceasta cum e, ci de o realitate istorică închipuită, imuabilă după chipul celei anorganice (şi organice). (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 4r)

Ne întrebăm oare, înainte de a studia faptele naturii, dacă comportă legi şi au regularitate? Nu. Aceeaşi e şi atitudinea statisticianului, care observă anume regularităţi. Nu-şi pune în prealabil tema aceasta. Greşeala Mill consistă [în] a pleca de la faptul libertăţii aparente a individului. Dar este oare obiectul istoriei, al ştiinţelor morale, acţiunea individului? Și nu a unor *realităţi superioare: neamuri, familii*..., în care suntem implicaţi dintru început? Nu e libertatea noastră numai aparentă? Marginea, în cadrul căreia ne supunem sau nu, şi în care declinăm întrucâtva tipicul? (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 5r–6r)

Problema deviată numai înspre Psihologie.

Temperamentul şi caracterul nostru (cel dintâi destinul nostru, celălalt măsura în care îl realizăm sau nu) e numai un braţ al faptelor omeneşti care constituie, între altele, obiectul ştiinţelor numite morale de Mill. Celălalt sunt *realităţile istorice, neamul şi familia din care suntem, Statul şi societatea în care ne găsim*. Fiecare fapt omenesc e mai jos de confluenţa lor (celelalte obiecte ale acestor ştiinţe morale: ontica acestor realităţi, ontica omului; realitatea în care sunt îmbinate). (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 7v)

43. În text, *objective*.
44. În text, *i-e*.

SOCIOLBUC

Problema „*allgemeine Sätze*”[45] cred [că] nu poate fi soluţionată convenabil decât cu atacarea deschisă a ontologiei. Mill se mişcă într-un cerc vicios[46]; dacă aceste propoziţii generale ţin seamă de un număr mai mare de factori şi de momente, sunt efemere – dacă au şanse de durabilitate trebuie, în schimb, să fie foarte ipotetice, extrem de abstracte. [...]

Pricina e că Mill nu ridică tema rostului acestor *propoziţii generale* – că, mai departe, le caută unde nu le e locul. Nu se vede în tot textul de până aici o deosebire care să justifice existenţa unor propoziţii generale. După descriere, ele nu sunt decât interpretarea unor fapte de o durată mai lungă. În ştiinţele naturii, care au de a face cu fenomene reversibile, interpretarea justă a unei anumite succesiuni sau coexistenţe de fenomene echivalează cu găsirea unei propoziţii generale, pentru că fenomenele respective se vor produce la fel în condiţii care *pot fi* păstrate identice. În faţa fenomenelor sociale, care sunt *istorice, ireversibile* ca tot ce e clădit din vieţi omeneşti, interpretarea unui anume complex de fapte coexistente sau succesive nu realizează altceva decât interpretarea acelui complex individual; rezultatul ei nu lămureşte întocmai niciunul din celelalte complexe de fapte sociale. Pentru Mill nu [se] pune problema unei deosebiri a caracterului şi a funcţiunii rezultatului activităţii teoretice îndreptate asupra naturii şi a celei îndreptate asupra faptelor sociale, pentru că nu-şi pune nici problema deosebirii dintre *regiunea naturală şi omenire (societate) a realităţii*. Ca atare, el vrea să aibă de-a face, şi în cazul faptelor sociale, cu *propoziţii generale*. E silit să recunoască împrejurarea că rezultatul preocupării teoretice de aceste fapte e numai ipotetic, că nu are decât o aplicaţie trecătoare, momentană, în peripeţia neîntreruptă a acestor fapte. Dacă ar trage concluzia pe care o impun aceste fapte, ar trebui să vorbească consecvent de interpreţi ca Rickert. Consecvenţa acestuia nu e însă o soluţie. Rickert înlătură inconsecvenţa unui rezultat obţinut în virtutea unei premise inadecvate[47]. Ceea ce nu justifică poziţia lui, ci impune căutarea premiselor adecvate soluţionării problemei pe care o ridică cunoaşterea faptelor sociale.

Premisa aceasta adecvată constă în ţinerea în seamă a *deosebirii ontice dintre natură şi omenire*. – Ontologia ştiinţelor [sociale][48] nu poate fi receptată de ştiinţele naturii. Trebuie stabilită ontologia ştiinţelor omenirii. Ceea ce nu însemnează însă

45. În traducere, „propoziţii generale”.
46. În text, *viţios*.
47. În text, *inadequate*.
48. În text, ştiinţelor naturii.

SOCIOLBUC

a trece cu vederea *legătura primară dintre ele, dată de Heidegger* în ontologia lui fundamentală (transcendenţa).

Ontologia faptelor sociale comportă, ca atare, o arătare a ceea ce le e specific (istoricitatea), dar şi a legăturii dintre ele, datorite situaţiei similare a cunoaşterii noastre faţă de ele. (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 24v, 25 v, 26v)

❦

Europenizare. În veacul 19, legea istorică cu care se operează (aceea că determinarea prin natură şi împrejurările locale particulare – inclusiv faptele de etologie politică, ceea ce Mill nu indică – devin de ordin tot mai secundar faţă de fenomenele generale evoluţiei, deci dependente de legile ultime şi comune ale naturii omeneşti) pleacă de la un pronostic. (Chiar Mill recunoaşte că economia capitalistă e proprie de abia Angliei şi Scoţiei.) Azi, ea are mai multe premise. (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 41v–42v)

❦

[Comte, *soziale Statik*/*soziale Dynamik*] e distincţiunea între studiul *structurii* societăţii şi studiul *procesului* ei, la care am ajuns analizându-mi studiul Cornova. (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 46r)

❦

Generaţia tânără a economiştilor socoteşte stabilirea datelor statistice operă a unei activităţi ştiinţifice deosebite. Se mărginesc să le culeagă din publicaţii şi să le interpreteze. Economiştii dinaintea lor, sau cei mai bătrâni – Adolf Wagner, Sombart (al cărui elev e Meerwarth) şi le stabileau singuri. (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 76r)

❦

(Interpretăm faptele în funcţiune de o interpretare prealabilă şi ipotetică – furnizată de obicei în ştiinţele particulare de rezultatele unor interpretări anterioare devenite mai puţin sau mai mult „teorie”, adică mai puţin sau mai mult autonomizate de chiar cunoaşterea cu prilejul căreia au fost obţinute şi de chiar faptele pe care le interpretează.) (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 78r)

De urmărit raportul dintre diferitele feluri de interpretări prealabile şi de interpretări verificate „definitive". Interpretările prealabile, cheile, pot fi construcţii noi în sensul tipurilor ideale ale lui Max Weber, dar pot fi şi rezultate ale unor interpretări devenite aproximative, ca şi construcţiile, în urma transformărilor istorice ale realităţii pe care o interpretaseră. (Caiet *Stuart Mill. System der deduktiven und induktiven Logik VI Buch*, f. 79r)

Căutarea metodei de a realiza o pozitivizare a ştiinţei despre realitatea istorică nu decurge în chipul unei succesiuni liniare: 1) empirismul raţionalist al psihologiei Condillac, Rousseau – 2) legea stadiilor 3) statistică–anchetă. Iniţiativa lui Quetelet decurge din 1). El pleacă de la teoria omului natural (*Sur l'homme et le développement de ses facultés*), aceasta e pricina pentru care aprehensiunea justă, că ştiinţele despre realitatea istorică nu pot ajunge să domine şi să mânuiască [realitatea] decât privind-o[49] în întregul ei, ia la el forma: a se ocupa de *omul mijlociu*, *nu de cel individual (natural)*. Poziţia Condillac rămâne premisa, deşi, nevrând să fie speculativ, nu se ocupă de omul natural, ci de cel concret.

Şi azi, pasul de făcut pentru a obţine *o tehnică a realităţii istorice* consistă în a privi în perspectiva întregurilor mari: a neamurilor, şi nu a indivizilor.

Subtitlul tezei mele va fi: *Ertrag des französischen Positivismus zur Begründung einer technik der Geschichte* (*geschichtliche Wirklichkeit*). Orientarea politică pe care o caută ele n-are de a face cu psihologia, cu explicaţia chipului în care se soluţionează prin indivizi o situaţie (ghemul de pasiuni utilizate de *List der Vernunft* – de citit serios filosofia istoriei [a] lui Hegel). Aici în Germania, Freyer îndeosebi, se pleacă de la premisa că oamenii de ştiinţă pot şi vor soluţiona conflictele pe care le arată. De aceea, toată greutatea de a arăta cum fac indivizii istoria (sunt numai actorii ei – cel mult colaboratorii logicii imanente a realităţii, a instituţiilor…). Aceasta e etică şi e necesară – dar funcţiunea de orientare va fi mai bine împlinită dacă cercetătorii se vor comporta *ca medicii care dau un diagnostic*. Această tehnică socială politică a realităţii istorice (nu ştiu cum să-i zic mai bine) priveşte clase, grupuri de interese, stări, instituţii, familii în mijlocul neamurilor; state şi neamuri în istoria universală (din unitate în unitate socială; se opreşte înainte de a ajunge la indivizii concreţi). Mijloacele

49. În text, *privindu-o*.

SOCIOLBUC

ei conjugate sunt *aprehensiunea directă, statistica, ancheta sistematică*. (Caiet *Quetelet*, p. 5–7)

A distinge caracterul individual, „accidental", al tentativelor de caracterul conform al rezultatelor lor (Tentativele trebuie *să prindă* pentru ca să devie cu adevărat fapte făptuite; s-ar putea vorbi de *fapte încercate:* tentativele care devin *fapte făptuite:* când se întrupează şi duc de atunci încolo o existenţă proprie cu o logică imanentă, ori trec nefăcute: *fapte eşuate*). *Tehnica socială* la care mă gândesc presupune întâi o operaţie de lămurire a situaţiei la un anume moment. În aceasta se face abstracţie de intervenţiile individuale: e de stabilit dinamica proprie a unui complex istoric: din cadrul unui neam, de pildă. *Pronosticul*[50], a doua cerinţă, presupune cântărirea greutăţii forţelor individuale, care intervin activ în situaţie: a indivizilor mari, ca şi a deprinderilor noi ale obştii, şi evaluarea aptitudinilor lor respective de a realiza sinteze viabile cu situaţia constatată. – Cunoaşterea trebuie să se aventureze fără încetare în realitatea în prefacere, s-o exploreze, ispitind-o cu noţiunile formulate şi existente (să nu se mulţumească să stabilizeze rezultatele unei vremi; e vorba de cunoaşterea realităţii sociale; în cazul celei filosofice se produce o sumare: fiecare filosof adevărat îşi croieşte un drum prin întregimea întrebărilor pe care le ridică pentru noi lumea, viaţa noastră şi istoria; ca atare, fiecare dă răspuns nepieritor numai la câteva probleme, cele care cad în drumul lui; restul problemelor i se arată în perspectiva acestui drum. În sensul acesta, *fiecare* din sistemele filosofilor adevăraţi dă răspuns la o parte [din întrebări] şi răspunsurile, doar în întregimea lor, se lămuresc reciproc, dând tălmăcirea cea mai cuprinzătoare a întregului realităţilor pomenite). Făptuirea în realitatea socială însemnează a lupta pentru înfăptuirea măsurii pe care o crezi cerută de dinamica imanentă realităţii (transcendentul). Fiecare generaţie e o dată, ca Hercule, la răscruce, şi, şi acesta e la răscruce zi de zi şi ceas de ceas în cadrul hotărârii luate sau lăsate să se împlinească. *Au urmări toate faptele*? Ce se întâmplă cu cele care nu se îmbină într-o sinteză viabilă cu realitatea? Merele viermănoase nu se coc, şi cad jos. Ce se întâmplă cu faptele care nu sunt eficace? Unde cad ele? Urmări au şi ele, dar nu depline? (Caiet *Quetelet*, p. 8–11)

Continuitatea lui Leibnitz: deplasări prin sumarea infinitezimalului. Concluzia statistică e posibilă de la datele de anul acesta la cele de anul viitor şi următor, nu la decenii următoare. Dinamica realităţii sociale (şi a transcendentului) e înceată

50. În text, *Prognosticul*.

SOCIOLBUC

dar continuă. Organismul nostru abia variază în milenii în întregul lui, la fel viaţa noastră cu noi înşine… Instituţiile trec în secole, anume deprinderi şi aspecte sunt riguros efemere. (Caiet *Quetelet*, p. 11)

Formularea împrejurării că *acţiunile se găsesc în faţa unui aluat autonom*. Că nu plămădim în voie. (*Caiet Quetelet*, p. 16)

Nu există, afară de mediul naturii, şi un mediu al societăţii? O a doua variabilă? Eu cred că da. (Caiet *Quetelet*, p. 19)

Comte (*Cours* I 52 –) e unul din izvoarele de căpetenie ale afirmaţiei că ştiinţele ar fi şi ar trebui să rămână dezinteresate[51]. Aceasta, datorită impreciziunii gândului său. [...] Cred că ştiinţa în întregul ei fiind utilă, ca bază de operaţie, i se îngăduie să facă cercetări fără utilitate imediată. De ţinut în seamă „*doctrinele intermediare*" de care se servesc inginerii (55), intermediarii între savanţi şi şefi de lucrări. Prin introducerea acestei categorii intermediare, Comte atenuează, corectează chiar, teza dezinteresării. – Ştiinţele principale nu sunt decât o pregătire în vederea lor. (Caiet *Teoria ştiinţelor*, f. 1r, 1v)

[*Science*, *Grande Encyclopédie*] O concepţie a ştiinţei care are premisă o ontologie statică, orientată la faptele de totdeauna ale vieţii omului: naştere, moarte, teamă, vină, pe care le-a analizat Heidegger în ontologia lui fundamentală, şi la înţelegerea fizicii clasice. Existau realităţi eterne pe care omul le explora; rezultatele, odată găsite, constituiau ştiinţa, tezaurul care urma să fie transmis. Faţă de această realitate de totdeauna subiacentă[52], schimbările sunt aparenţă şi realitate de un ordin inferior, căreia i se dedică artele şi tehnicile. – Şi azi, activitatea ştiinţifică duce la rezultate care se tezaurizează şi devin zestre. Dar existenţa cercetătorilor [o] presupune şi pe cea a tuturor intermediarilor. În ştiinţa realităţii sociale cercetarea s-a autonomizat, fără a ţine în seamă nevoile actuale. Afară de teoria pură au apărut numeroase *ştiinţe tehnice*: demografie... (Caiet *Teoria ştiinţelor*, f. 28r, 29r)

51. În text, *desinteresate*, folosit sistematic.
52. În text, *subjacentă*.

SOCIOLBUC

Dinamica diferită a realităţii. Formele sociale trec după veacuri, poate se repetă (greutatea: ce e democraţia de azi şi democraţia antică?) (Caiet *Teoria ştiinţelor*, f. 29r)

Separarea teoriei de nevoile practice e empirică, datorită diviziunii muncii, nu necesară. O arată şi exemplul de sus. (Caiet *Teoria ştiinţelor*, f. 30r)

Se stabilesc încheieturile şi scheletul realităţii, pe care apoi se socoteşte că, veac de veac şi clipă de clipă se tot perindă materialul amorf al întâmplării, spre a reproduce fără încetare ordinea de totdeauna, explorată. (Caiet *Teoria ştiinţelor*, f. 39r)

Sociologia cunoaşterii, o corectură cum e în ştiinţele naturii: ţinerea în seamă a ecuaţiei personale. – Teoria ideologiilor e un factor de ţinut în seamă la critica izvoarelor privitoare la trecut şi la prezent.

Faptele vizate de sociologia cunoaşterii intervin îndeosebi în alegerea fragmentului căruia i se consacră cercetătorul – în soluţiile politice pe care le propune. Ea nu poate constitui o contestare a existenţei unei interpretări (orientări) mai ascuţite şi mai adecvate. (Teoria lui Hartmann cu tabla valorilor, care e inegal şi succesiv luminată.) (Caiet *Teoria ştiinţelor*, f. 46r)

„Revoluţia" aceasta, care se manifestă în lozincile „*los vom Naturalismus*", „*Intellektualismus*", „*auch vom Historismus und dem damit identischen Spezialistentum und Relativismus des verknöckerten akademischen Wissensbetriebes*" nu atinge ştiinţele naturii. [...] Revoluţia atinge numai *die* „*Geisteswissenschaften*", filosofia şi istoria. O reacţiune generală (mai puţin accentuată în Anglia, datorită caracterului practic şi nesistematic al englezilor). Schopenhauer, Nietzsche, Bergson: o filosofie a dezrobirii spiritului de naturalismul mecanicist. Neajunsul lui Bergson (al cărui sistem nu e decât o corectură a evoluţionismului spencerian) e lipsa de sens (*Richtungslosigkeit*) şi de idei a spiritului care evoluează la el. De fapt, nu vrea decât libertatea şi mobilitatea, şi întoarcerea la procesul de viaţă divin. Sistemul lui e crescut

exclusiv din istorie, şi nu dintr-o analiză a istoriei. Dilthey şi Simmel, alţi dascăli: emanciparea istoriei de sub tutela analizei cauzale intelectualist psihologice, intuire „*der Gestalten*". Husserl transformă neokantianismul în fenomenologie, făcând cu putinţă „*Gesetzes und Wesenschau*", care nu se mai raportează la forme apriorice, ci la *Wesensgesetze der verschiedenen Daseins Regionen*. Care, din subiective, au fost ipostaziate.

Revoluţia ştiinţifică este o neoromantică, cum a fost *Sturm und Drang*; dar îi stau la îndemână multe mijloace ştiinţifice bine încheiate. (Caiet *Teoria ştiinţelor*, f. 47r–48r)

Studiul regiunii sociale. Divizat numai din raţiuni tehnice. Rostul lui, orientarea în *realitatea socială* actuală. Cu ajutorul teoriilor, în care s-au precipitat orientările anterioare. Cu scop de a domina, în măsura maximă cu putinţă, această realitate. Din întreprinderea aceasta de orientare, lămurire a realităţii, a-i da nume, se desfac, ca atare: 1) acţiunea de recoltare şi de rafinare a noţiunilor şi teoriilor noi rezultate, sau a celor vechi transformate, adaptate; 2) acţiunea de grăbire, de îndrumare, de determinare a prefacerilor văzute necesare. Încercarea de a ajunge deosebit la unul din aceste ţeluri duce, de îndată ce se fixează, la o treptată amorţire a disciplinei respective şi la compromiterea ştiinţei în cadrul unităţii naţionale respective, din pricină că lucrările care constituie rostul ei rămân neîndeplinite. Diviziunea muncii e necesară, pentru că tema depăşeşte puterile insului; dar diviziunea trebuie să-şi păstreze caracterul de măsură tranzitorie[53]; munca în parte, în fragmente, trebuie purtată în perspectiva întregii întreprinderi a explicării realităţii sociale. (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 5r–6r)

Fizica modernă impune această perspectivă numai în caz că privim în atomar şi sub-atomar. Aşa cum arhitectul şi agrimensorul lucrează [de] parcă pământul ar fi plan şi de abia geodezul[54] ţine seamă de trigonometria sferică, aşa cauzalitatea rămâne intactă pentru sensibil, pentru supra-atomar. (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 19r)

53. În text, *transitorie*.
54. În text, *geodetul*.

SOCIOLBUC

⁋

În acelaşi sens, pentru aproximaţia obişnuită e suficient să te vezi părtaş al unui neam şi al unui Stat, deşi, dacă priveşti mai precis, acesta depinde de restul statelor. Unii se văd numai [ca] membri ai unei familii. (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 20r)

⁋

Cert că există o singură atitudine „ştiinţifică". Dar lumea prezintă nu două, ci patru regiuni ontologice. E firesc ca această atitudine unică să se diversifice în faţa unor obiecte diferite, să se specifice. Nu trebuie pierdută însă atitudinea ştiinţifică, nici legătura şi perspectiva întregului. (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 25r)

⁋

În regiunea „socialului", revoluţiunea e mai scurtă. Teza hegeliană Hamann Dilthey (Litt?) Freyer că trecutul persistă în prezent: adevărată, iarăşi, numai în anume intervaluri şi limite (*precesiune*). (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 30r)

⁋

Prin implicarea şi a celui care cunoaşte, vehiculul, începând de la limba conversaţiei obişnuite până la teoria cea mai subtilă, a fost relativizat[55]; el nu redă o realitate, realitatea, ci o indică numai; pod fragil între două maluri de prăpastie, care sunt una totuşi, undeva la fundul prăpastiei. (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 32r–33r)

⁋

Mă lupt să prind ce e „cauzalitate" şi „determinism". Ipostazierea[56] unei formule care exprimă un proces; apoi extrapolarea antecedenţei acestei ipostaz[ieri] faţă de fenomenele care-l realizează şi aplicarea ei generală. Orice lucru are o cauză; dar e gravitatea cauza fenomenelor care o arată? Nu. Ci o anume structură a universului, al cărei principiu e şi rămâne transcendent. Dacă ne dăm seamă de ce înseamnă asta, ştiinţa nu poate fi decât o descriere simplificată. Poate constata succesiuni şi coexistenţe, poate formula anume relaţii între ele, dar nu poate arăta *cauzele*. Explicaţiile noastre sunt prinderi în formule ale modului în care se reproduce un fapt dintr-o şi într-o anume epocă (nemăsurat de lungă în

55. În text, *relativat*.
56. În text, *Ipostazarea*.

SOCIOLBUC

domeniul realităţii fizice – măsurabilă în cel al realităţii sociale d.p.[57]). (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 35r–36r)

Heidegger, „Kant und das Problem der Metaphysik": intenţia nu a fost identificarea contribuţiei raţiunii în cunoaştere, ci interpretarea premiselor metafizice ale oricărei cunoaşteri de lucruri, arătarea lumii acesteia ca *lume a omului*, *orizont al lui*. Eşecul lui Kant îl arată Heidegger, care reia tentativa cu fundamentul ontologic. Restrângând afirmaţia Reichenbach în cadrele filosofiei naturii, ea nu contrazice teza heideggeriană. Cercul Mach consideră problema orizontului existenţial şi a celui metafizic transcendent „*Unausprechliches*" în sensul Wittgenstein („*sagbar*" numai empiric observabilul). Vezi critica lui *Neurath*. (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f 51r)

În regiunea fizicului deosebiri provenind din deschiderea de perspective noi şi din ascuţirea observaţiei, transformări istorice chiar ale obiectului, aproape necunoscute. În regiunea spiritualului intervine şi ea. (Caiet *Ştiinţe naturale* I, f. 66r)

Procedarea istorică în „Geisteswissenschaften" şi în evoluţionismul biologic a pregătit relativarea omului şi a Naturii lui la Viaţă, concepută întâi biologic, imanentă naturii. Și unii și alții au avut de luptat cu tendinţa de a absolutiza perspectivele pe care le deţineau: antropocentrism şi europeism (evoluţia naturală a organismelor a luat înfăţişarea de progres care culminează în om; istoria neamurilor, pe cea de proces care duce la Occidentalul veacului al 19-lea). Moştenirea aceasta a veacului al 18-lea a fost întrecută de Biologie şi de Istorie printr-o lărgire imensă de orizont. (Caiet *Ştiinţe naturale* II, f. 28r–29r)

Eroarea fundamentală a darwinismului a consistat în absolutizarea naturii date ca mediu al omului şi în a privi organismele cele mai variate ca fiinţe mai mult sau mai puţin adaptate ei. A scăpat din vedere că, într-unul şi acelaşi mediu, au loc multe forme de viaţă şi variate, care n-au cum fi comparate unele cu altele după scara adaptării; că fiecare perioadă geologică oferea şanse deosebite dar

57. Abreviere pentru *de pildă*?

SOCIOLBUC

egal de numeroase de diferenţiere vitală. [...] Transformările de ordin climatic sau geologic îi barează vieţii pe atâtea posibilităţi, câte îi deschid. Scara după care îşi creează lumea (*Umwelt*), cu praguri de iritaţie biologică cu totul diferite, îi e[58] imanentă vieţii. Faptul de a gândi organismele care convieţuiesc într-o perioadă geologică, respectiv succesiunea lor, care poate fi constatată în epocile geologice, în sensul unei istorii a speţelor îndrumată spre om presupune o serie de prejudecăţi metafizice nemărturisite. (Caiet *Ştiinţe naturale* II, f. 29r–30r)

Plessner are dreptate că relativismul pe planul culturii e o corectură a relativizării celui biologic. [...]

(*unanschaulich* = „abstract", dar *anschaulich*: „pipăibil" prea puţin, „imaginabil" prea mult) (Caiet *Ştiinţe naturale* II, f. 34r)

Ştiinţele naturii sunt ca o tablă de logaritmi, neîncetat perfecţionată, a naturii. Nu cunoaştem natura cum e; avem însă un sistem de logaritmi al ei, cu ajutorul căruia izbutim să o stăpânim în marginile îngăduite de ea. (Caiet *Ştiinţe naturale* II, f. 47r)

Trebuie să ne învăţăm să putem deosebi între individual şi mijlociile statistice probabile. Faptul individual nu poate fi decât descris ulterior. Mijlociile îngăduiesc previziunile. Trebuie să ne punem axioma: există o ordine care se reproduce: şi în cazul instituţiilor şi în cazul proceselor (împreunarea bărbat–femeie; conducerea grupului – ridicare de elite, perseverare de fapte: „reziduuri") (Caiet *Ştiinţe naturale* II, f. 47r)

Ce face adică Jaspers? Aduce la cunoştinţă liminar existenţa transcendentului. Nu-l determină. Eroarea cercului Mach, că nu-şi dă seama că e o deosebire între a *transcende* (sau a pretinde această imposibilitate) şi a afirma existenţa unui *transcendent*, la hotarele accesibilului. (Caiet *Ştiinţe naturale* II, f. 54r)

58. În text, *i-e*.

SOCIOLBUC

Just, că teoria se atrofiază luându-se după practică. Teoria nu are însă un rol autonom. Ea trebuie să fie un depozit de mijloace, care depăşeşte trebuinţele actuale şi poate face faţă oricărei alte situaţii. Dar rostul ei e să servească practica. E unealtă. „Erkenntniserfolge" pretează la confuzia ştiinţă pentru ştiinţă. (Caiet *Cu privire la principiile ştiinţelor sociale*, f. 17r)

Două fapte determină lipsa de înţelegere pentru economia politică, în afara aversiunii politice împotriva rezultatelor cercetării ei: 1) lipsa de familiaritate cu viaţa economică; 2) inadecvarea logicii şi a teoriei ştiinţelor pentru a trata faptele economice. Dacă *[N.W.] Senior*, *J. S. Mill* şi *Cairnes* au dat cercetări cu rezultate utilizabile încă, cu tot empirismul şi psihologismul lor, faptul se datoreşte familiarităţii lor cu viaţa economică. Carl Menger (*Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften* [*und der Politischen Oekonomie insbesondere*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1883]) pot mulţumi mai puţin, venit mai târziu şi mai radical, el luptă mai greu cu opoziţia între teoretic şi istoric. (Caiet *Cu privire la principiile ştiinţelor sociale*, f. 43r T)

Problema trebuie dusă dincolo de polemica teorie generală–empirism istoric. Teoria e posibilă, dar e relativ generală şi în timp, şi în spaţiul social. (Caiet *Cu privire la principiile ştiinţelor sociale*, f. 44r)

Pentru a obţine o teorie valabilă şi pentru viitor, Mises crede că e necesar ca această teorie să nu fie indusă din viaţa economică trecută. Ia, ca atare, prea „à la lettre" intenţia şcolii istorice. Teoria lui vrea să fie pur apriorică. Dar e posibilă o atare teorie? Trebuie lămurit cum şi în ce măsură teoria indusă din fapte trecute lămureşte şi viitorul. (Caiet *Cu privire la principiile ştiinţelor sociale*, f. 46r–47r)

Aceasta e problema: legi ale unor epoci. Complicaţia care intervine e implicarea limbii, a noţiunilor. Acestea, în genere, sunt aceleaşi, deşi adaptate, adăugite de câteva noţiuni caracteristice şi decisive. (Caiet *Cu privire la principiile ştiinţelor sociale*, f. 49r–50r)

Mises a văzut problema. Dar nu se încumetă s-o atace deschis şi pe de-a-ntregul, ridicând problema fundamentelor, ci numai teme. De aici, *apriorismul* rigid pe care-l susţine. Rămâne, apoi, în planul confuz al literaturii actuale. (Caiet *Cu privire la principiile ştiinţelor sociale*, f. 52r)

De fapt e vorba de o recâştigare a generalului, dar într-o *lume observată dinamică*. Max Weber... La noi în România, istorismul n-a prins rădăcini; prinde acum; interferează generalitatea abstractă veche, generalitatea relativă nouă cu istorismul (*Verstehen*, *Geisteswissenschaft*). În activitatea şi îndrumările Gusti coexistă. Sistemul de sociologie pe care l-a anunţat va formula desigur această situaţie. (Caiet *Cu privire la principiile ştiinţelor sociale*, f. 53r)

De fapt, istoria intră în ordinea acţiunilor noastre. E un stimulent şi un tonic. În ordinea orientării: ştiinţele. Acestea explorează, cu faţa întoarsă spre viitor, prezentul şi fac cu putinţă mânuirea următorului apropiat. Spiritul ştiinţelor: lucid; stilul lor, abstract; perspectiva lor e totdeauna cea a statisticii şi a probabilităţilor (când privesc cu microscopul urmăresc electroni, protoni, cuante[59], cromozomi[60]; când e să studieze „realitatea socială", privesc omul mediu al grupărilor deosebite şi al obştiilor). Indivizii mari sunt de domeniul imprevizibilului; apariţia lor e una din înfăţişările transcendenţei devenirii în care suntem implicaţi. Ştiinţele pot constata nevoia de Mântuitor, îi pot pune la îndemână mijloacele şi aparatul cu ajutorul cărora să şi întemeeize trainic rânduiala nouă; nu pot prevedea apariţia lui concretă. Putem să ne orientăm într-o oarecare măsură în viaţă, s-o stăpânim într-o oarecare măsură. A folosi, pe cât e cu putinţă, posibilitatea aceasta: rostul ştiinţei. Desfăşurarea dramei omenirii n-avem cum o face mai puţin de necuprins.

Ca atare, distincţiunea pentru care au luptat Dilthey, W.R.X. [sic!], între istorie şi natură e şi îndreptăţită, şi nu. Da, pentru că istoria nu face parte din ordinea orientării ştiinţifice. Nu, pentru că şi „realitatea spirituală" sau „socială" e compatibilă de explorare ştiinţifică, în marginile indicate mai sus. Deosebirea nu e una între părţi deosebite ale realităţii, ci între *atitudini totale* deosebite în viaţă. Atitudinea ştiinţifică, lucidă, explorare continuă a actualului de fiecare dată, desţelenire şi mlădiere neîntreruptă cu raţiunea a unei porţiuni din blocul

59. În text, quante.
60. În text, *chromozomi*.

SOCIOLBUC

opac al viitorului şi dare în urmă, în partea trecutului, impersonală, rece, a celor agonisite şi folosite, nu poate fi deţinută decât de puţini şi, şi de aceştia, numai în ceasurile lor de lucru. Sub farul (conul) orbitor [al] acestei atitudini nu intră decât răzorul îngust şi mişcat prin care o scăpărare a viitorului se adaugă trecutului. Lumina difuză a religiei, a istoriei (religie secularizată) afirmate sau folosite, fără a o şti chiar, linişteşte arătând întinderi mari, şi trecutul şi viitorul, e drept, arătând arătări.

Pentru viaţa neamurilor, istoria are o însemnătate mare: ea e un factor [aici e inserat fragmentul următor, S.G.] de coeziune. Ca atare, există şi o muncă istorică pentru „orice eventualitate", pentru „zile negre" când ar fi nevoie de ea. Adică de publicări de izvoare etc.

Trebuie să ne dezvăţăm să privim indistinct oamenii de ştiinţă, indistinct „istoricii" (moraliştii, îndrumătorii religioşi), ci trebuie să ţinem în seamă ierarhia lor: *exploratorii* în rândul întâi, care înaintează în necunoscut, dau nume, descoperă..., *istoricii*, care dau unui neam, pentru veacuri, părerea pe care o va avea despre sine, *făuritorii de religii, renovatorii*... sunt rari şi puţini. O scară de exploratori mai modeşti, de colaboratori, de calfe şi de salahori în jurul lor, aceştia iau asupra lor toate lucrările de executare şi de pregătire la întâmplare. În cazul ştiinţelor actuale nu trebuie uitat, apoi, că şi faptul că merg împreună cu educaţia are un rol... Că multe lucrări se întreprind pentru a căpăta posturi. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* I, f. 44r, 45r, 46r, 47r, 48r)

Descriere dramatică: intuiţia justă că [sociologia] e o ştiinţă revoluţionară opoziţionistă, care identifică statul cu vechea orânduială. Pomeneşte ca reprezentanţi pe [Louis] *Reybaud* şi *Stein* şi socialiştii citaţi de ei. *Nu* pe Comte, *nici* pe Saint-Simon. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* I, f. 61r)

Judecata [Robert] von Mohl şi Barth, determinată de poziţia lor faţă de problema ştiinţelor sociale. Mohl vrea ştiinţele sociale *o ştiinţă ajutătoare a ştiinţei de Stat* (*Gesellschaft* în sensul hegelian: „*die bürgerliche Gesellschaft ist die Differenz welche zwischen die Familien und den Statt tritt*"). Barth identifică sociologia cu *filosofia istoriei*. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* I, f. 61r)

[Montesquieu:] Ar fi o întâmplare foarte mare dacă legile unui popor s-ar potrivi şi pentru un altul. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* II, f. 3r)

¶

Despre rostul sociologiei. Diagnosticul situaţiei actuale a Sociologiei ar putea fi acesta: o disciplină căreia i se ştia numai rostul când a fost postulată, care acum nu este decât o istorie de doctrine.

Diagnosticul situaţiei actuale a Sociologiei europene ar putea fi acesta: o disciplină care şi-a uitat rostul. Înainte cu o sută douăzeci de ani, se ştia de ce trebuie creat un studiu sistematic al vieţii împreună a oamenilor. Nu se ştia *cum* trebuie condus acest studiu pentru că [textul se întrerupe]. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* II, f. 58v; vezi şi f. 61v)

¶

Despre rostul sociologiei. Saint-Simon ştia rostul Sociologiei. „C'est le désir de trouver le moyen de terminer d'une manière douce l'effroyable crise dans laquelle toute la société européenne se trouve engagée" care-l mână obscur şi-l reţine pe calea filosofiei. E vorba de *a reduce crizele în simple schimbări de guv[ernare]...* Filosofia veacului 19 trebuie să fie *organizatoare*, „politique de révélation" II. 208 caiet II, 3., „en fait de calamité politique il n'y a de réelles que celles qui sont imprévues... que notre politique actuelle doit être essentiellement transitoire." (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* II, f. 59v)

¶

Despre rostul sociologiei. Pe scurt, diagnosticul situaţiei actuale a Sociologiei europene ar putea fi acesta: o disciplină care şi-a uitat rostul.

Suta din urmă de ani nu este decât peripeţia pierderii acestei conştiinţe. Produs al descompunerii regimului feudal şi corporativ. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* II, f. 62v)

¶

Cât de elev al lui Le Play e profesorul. Noi am luat drept unitate cheie: satul. Dar intenţia e tot *experimentul* (tulburată siguranţa caracterului *reprezentativ*; uneori am vrea să cunoaştem toate satele).

Sensul propriu al lui *unitate socială* = unitate de măsură. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* II, f. 97r)

¶

„Sistemul Gusti" = cadre / manifestări este o nomenclatură, dar croită de acum pe potriva oricărei unităţi. Gusti a utilizat tot materialul german. (Caiet *Istoria Ştiinţelor Sociale* II, f. 99r)

Tönnies mai foloseşte un concept mai larg al termenului sociologie: sociologie generală + biologie socială şi psihologie socială. (Caiet *Cu privire la sociologia modernă. Germani*, f. 28r)

E vorba numai de sociografia expediţie de găsit perfecţionări teoriei existente. În cazul acesteia criteriul de selecţie e o teorie, care urmează să fie verificată, perfecţionată etc. A[lt]minteri criteriul e interesul faţă de o situaţie. Iese din nevoile cotidiene[61]. (Caiet *Cu privire la sociologia modernă. Germani*, f. 34r)

Și pentru definirea faptelor, interpretarea convenabilă a datelor statistice, necesar recursul la sociologia teoretică, fie pentru a obţine conc[eptele] ei, fie ochiul pe care-l formează. (Caiet *Cu privire la sociologia modernă. Germani*, f. 35r)

Marx n-a cunoscut decât o burghezie – pe cea clasică din Anglia. El nu a cunoscut însă şi o mişcare proletariană de clasă, ca aceea din Franţa spre exemplu, şi de aceea poate ne vorbeşte atât de puţin în sistemul său.

Din cei doi termeni ai mişcării dialectice a istoriei contemporane, Marx n-a cunoscut decât unul singur – *le côté capitaliste* –; de aceea poate el este incomplet asupra celei de-a doua părţi a acestei mişcări – *le côté prolétarien* – ce constituie ansamblul dialectic. Pe acest teren mai cu seamă elevii lui Marx trebuie să-şi depuie sforţările lor.

Din România, ca şi din celelalte ţări convertite la civilizaţia „Apusului", „europenizate" şi nu europene, semnificaţia lanţului lung al criticilor acestei civilizaţii n-a fost înţeleasă niciodată. Kierkegaard, Carlyle..., Nietzsche, Spengler ne-au rămas străini, tot aşa de străini ca Owen, Sismondi..., criticii capitalismului. Prefacerile rapide ale ţării, datorite tehnicii apusene, nu puteau să nu ne impresioneze; n-aveam cum distinge Apusul veacului 19 capitalist şi liberal de substanţa neamurilor apusene, de rezervele lor de energie şi tenacitate, disciplină, şi de încrederea lor masivă în ele însele. Cultul civilizaţiei apusene a

61. În text, *cotidiane*.

SOCIOLBUC

fost general la noi: critica socială şi culturală deriva din faptul că europenizarea încă nu arătase prea multe efecte. Din faptul că ea nu fusese totală, că „forme" civilizate fuseseră umplute de un cuprins numai pretins european. În Apus, însă, critica împotriva veacului 19 a fost acerbă, din temerea ca el să nu compromită substanţa, resimţită acolo, a pop[orului] german...

Freyer e un urmaş al gânditorilor speriaţi în veacul al 19-lea de decadenţa secolului: Kierkegaard şi îndeosebi Nietzsche. Dar el nu mai condamnă veacul stând în afară. „Când întâmplările nu însemnează nimic, e cu putinţă şi e chiar o atitudine valoroasă să te refugiezi inactual în tine şi să cauţi semnificaţia vieţii în sufletul tău, în vis sau în autonomia spiritului. Dacă fac parale, atunci toate semnificaţiile şi toată virtutea le e inerentă, ceea ce mai rămâne e rămăşiţă." (8) Nu e vorba, aşa, de o supunere la stăpânii zilei: doctrinarismul cu termen scurt şi plăsmuirea evidentă... Cititorul va găsi în paginile lui atitudinea foarte fermă faţă de întâmplări. Ci caută să înţeleagă, să facă cu putinţă înnoirea.

Cine a trăit cât veacul al 20-lea, cât a progresat până acum, ar trebui să ştie ce e istoria.

Scrierea lui Hans Freyer[62] asupra căreia aş vrea să atrag luarea aminte aici biruieşte problema cărturărească, cu o tradiţie seculară de acum, a raportului dintre cărturărie şi lumea nouă a veacului, întrecând-o. (*Răzleţe*[63])

Despre rostul Sociologiei

A nu vorbi despre Sociologie, ci despre Ştiinţele sociale.

Trei rosturi: 1) teoretic, 2) de orientare şi 3) de efectuare a [unor] acţiuni.

Merg împreună într-o oarecare măsură. Nu se fac concepte decât pe real. Nu poate fi urmărit numai unul, fără compromitere.

Diviziunea empirică a ştiinţelor:

– sociologie şi istorie

– economie politică

– folclor...

Colaborarea ştiinţelor

62. Este vorba de *Pallas Athene* (Jena, Eugen Diederichs, 1935).

63. Scris cu cerneală pe 3 foi (recto) şi reprezentând probabil începutul unei cronici la volumul lui H. Freyer.

SOCIOLBUC

Ceea ce mă preocupă pe mine acum e o parte din *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*[64]. Cum o vrea Freyer. Aceasta comportă 1) o zestre sistematică, 2) activitatea de explorare în care e întrebuinţată. Activitatea de explorare a „realităţii sociale" comportă: a) o orientare în cadrul conformaţiei actuale a acesteia; b) alegerea şi adoptarea activă a acţiunilor de întreprins pentru a o duce mai departe (ea merge mai departe şi fără să intervenim cu ştiinţă). Ceea ce însemnează că realitatea socială e dinamică, că noi suntem în oarecare limită liberi. În zestrea sistematică, cele două teme ale activităţii de explorare socială precipită şi presupun: a) o armătură metodică şi logică pentru a realiza orientarea în actualitatea respectivă; b) elaborarea unei tehnici prin care indivizii în parte să-şi domine în limitele existente viitorul lor şi fruntaşii să domine viitorul grupării pe care o conduc (*Behaviorismul*). – Eu personal înclin să cred că există o diviziune socială a muncii, că teoreticienii nu trebuie să încalce datul oamenilor activi, ca atare mie îmi apare obiect cu deosebire al „sociologiei" numai activitatea de explorare a) şi zestrea teoretică a). Zestrea teoretică b) îmi pare de domeniul psihologiei (socotind că şi sociologia şi psihologia izbutesc să-şi dea seamă de corelativitatea lor). Acţiunea b) e de competinţa conducătorilor politici şi a administratorilor, care aleg din căile posibile (arătate, pe cât pot fi arătate, de teoreticieni, de obicei ele se lasă întrevăzute în contactul nemijlocit, e drept în cadrul orientării generale). (*Răzleţe*[65])

Primejdia actuală a *monografiei Gusti* e ca ea să ajungă definită prin obiectul „ţărănime" („sat") şi nu printr-o atitudine („informare asupra realităţii"). Munca lui Le Play a avut destinul de a fi fost legată de un obiect, de familie.

Aş vrea să argumentez cu prilejul acesta în favoarea tezei că e şi o necesitate intrinsecă, ca sociologia, ca ştiinţele sociale româneşti, toate, să fie întreprinse în perspectiva unei *ştiinţe a naţiunii române*, nu numai una transcendentă, etică şi politică. Cred că vădesc odată mai mult preocuparea dominantă a profesorului căruia îi datorez, ca atâţia alţii, îndrumarea decisivă spre realitatea românească, urmărind-o, dintre cele două componente ale cunoaşterii: construirea plasei

64. Cf. volumul Hans Freyer, *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft: Logische Grundlegung des Systems der Soziologie* (Leipzig u. a., B.G. Teubner, 1930).

65. Scris cu creionul pe 2 jumătăţi de foaie, recto.

de abstracţiuni şi prinderea şi explicitarea realităţii concrete cu ajutorul lor, pe aceasta din urmă.

Dinamica naţiunii

Naţiunea e o fiinţă dinamică. Anomalie stagnarea.

Dinamica prin *origine* … de la ţinut la stat (Gasset – Michelet).

Dinamica prin fiinţa ei: integrare continuă de clase, de opinii.

Dinamica prin existenţa ei între alte state.

Implicarea în politică a sociologiei

Uitarea totală a lui Lorenz von Stein în Germania…,

Uitarea lui Comte, neutralizarea lui ca sectă.

Sociologia în România

Noi am receptat sociologia gata. Noi trebuie şi putem să o luăm în întregimea intenţiilor ei, nu ciopârţită de antiteze politice. Nu trebuie să ne mulţumim cu o sociologie abstractă a generalului mărginindu-ne la *societate*, evitând să privim *statul*, politicul. Noi suntem într-o epocă de construcţie; trebuie să privim în perspectiva neamului şi a statului nostru. Sociologia ca o explorare, ca o avangardă a construcţiei. Trebuie să avem în sensul acesta curajul, care e premisa acestei ştiinţe, de a nu da înapoi de la arătarea neajunsului când o pătură, un grup îşi asumă mai mult decât poate avea fără a primejdui statul. Noi trebuie să luăm din străini numai ştiinţa, rezervele specifice şi atitudinea determinată în fiecare ţară de situaţia acesteia n-au de ce fi importate deodată cu intenţia ştiinţifică.

Tristeţea obosită şi întunecată din figura lui Heidegger, care şi l-a incorporat pe Kierkegaard (Heid. născut 26 sept. 1888 Meskirch, Baden). (p. 119)

Chipul şi calea de a ni-l declara apropiat pe Hegel, dar şi pe Heidegger. (p. 122)

AFG. Am selectat, din amplul *Fragmentarium (1934–1936)* (inclus în A.G., *Opere* III, p. 657–714), pasajele relevante pentru gândirea sociologică a lui A.G.

SOCIOLBUC

IDEI PENTRU VIZITA LUI DIMITRIE GUSTI ÎN GERMANIA

Stimate Domnule Profesor,

Scrisoarea Dv., care mi-a sosit de dimineaţă, mă bucură atât de nespus de mult încât nu pot să zăbovesc cu mulţumirile mele.

Îngăduiţi-mi să înfăptuiesc cu prilejul acesta un gând, cu care mă purtam de câtăva vreme: acela de a vă informa, pe cât pot, asupra unora din oamenii şi din instituţiile cu care veţi avea de-a face în Germania. Înainte de mai bine de trei săptămâni am aflat de la Preşedintele soc[ietăţii] „Freunde der Deutschen Akad[emie]”[23] că sunteţi pe lista conferenţiarilor anunţaţi din partea Ac[ademiei] de la München. Apoi, Prof. Freyer mi-a spus că veţi veni, anunţând chiar la deschiderea Institutului o conferinţă a Dv. Iar acum duminecă, la o masă, am aflat de la Prof. Berve[24], decanul Fac[ultăţii] de Filosofie, care se găsea şi el printre invitaţi, de scrisoarea Dv. către facultate şi de venirea Dv. Încredinţat aşa de venirea Dv., m-am hotărât să întocmesc o prezentare a situaţiei de aci, indicând măsurile care ar putea da venirii Dv. o greutate mult mai mare decât este cea a vizitelor obişnuite de profesori.

Vă trimit azi această prezentare; după zece zile cel mult voi putea să vă scriu ce crede Prof. Freyer despre conf[erinţa] Dv. de aci şi ce voi afla de la Profesorii Berve şi Krueger[25] cu care voi găsi prilej să vorbesc despre venirea Dv.

În cadrul specializării pe părţi de Europa şi de lume a instituţiilor mari germane, Acad[emia] de la München, care are un „Südosteuropa Ausschuss”[26], are rolul de a întreţine legăturile ştiinţifice cu Sud-Estul. E reprezentată în centrele universitare prin Grupări „Freunde der Deutschen Akad[emie]”, compuse în majoritate din Profesori care patronează conferinţele invitaţilor şi trimişilor ei. Gruparea de la Leipzig e condusă de un avocat, soţ al unei doamne foarte[27];

23. În traducere, „Prietenii Academiei germane”.

24. Este vorba despre istoricul şi clasicistul Helmut Berve (1896–1979), autor de studii privitoare la epoca lui Alexandru cel Mare, Pericle, Sparta, templele, teatrele şi altarele greceşti şi, în genere, la istoria grecilor.

25. Psihologul Felix Krueger (1874–1948), elev al lui Wilhelm Wundt la fel cu D. Gusti, este creatorul unei psihologii a totalităţii (*Ganzheitspsychologie*). A fost rector al Universităţii din Leipzig între aprilie 1935 şi ianuarie 1936. Marginalizat de naţional-socialişti, se va stabili la Basel în Elveţia. În scrisori apare şi grafia *Krüger*.

26. În traducere, „Comisie sud-est europeană”.

27. A.G. a lăsat loc liber pentru un adjectiv.

SOCIOLBUC

conferinţele au loc într-unul din amfiteatrele mari ale Universităţii şi sunt urmate de o reuniune în saloanele de la „Harmonie" (clădirea club de pe Ross Platz). Ultimul conferenţiar, Prof. Dykoff[28], Rectorul Univ[ersităţii] din Belgrad, a avut [ca] temă *Das geistige Gesicht Bulgariens*. Cam 100 ascultători; la reuniune vreo treizeci de persoane – prorectorul, decani, profesori, consuli, câţiva mari burghezi: editori, consilieri de la Reichsgericht[29] (juristul Richard Schmidt[30], care şi-a serbat de curând aniversarea a 50 de ani de la doctorat, mi-a spus acolo că vă cunoaşte). Am cetit de curând că Acad[emia] de la München va edita în cadrul acţiunii ei Sud-Est (la editura Langen) o colecţie de traduceri din literaturile părţii noastre de Europa. Venirea Dv. e un bun prilej de a organiza colaborarea Uniunii Fundaţiilor Regale cu acest Südosteuropa Ausschuss. Fundaţia pentru Literatură ar putea să vă pregătească un memoriu[31] despre textele reprezentative – interesul cel mai mare îl trezesc acum aci romanele rurale, în genere însă tot ce e românesc (în sensul acesta, Panait Istrati[32], tradus demult în întregime şi cetit de mai toţi intelectualii, a atras atenţia asupra zăcămintelor noastre de exotic) – care ar trebui să fie traduse, despre traducătorii pe care îi are la îndemână în ţară, pe baza căruia aţi putea discuta chestiunea aceasta. Rămâne de văzut dacă acest Südosteuropa Ausschuss nu ţine să tipărească şi prezentări ştiinţifice ale ţărilor respective. (Numai pentru bulgari există o prezentare acceptabilă în „Grundriss der slavischen Phil[ologie] und Kulturgeschichte", trei volume: Schazof, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*; Mladenow, *Geschichte der bulgarischer Sprache*; Filov, *Geschichte der bulgarischer Kunst*[33].) Cred că planul măcar unui volum [de] prezentare colectivă editat de Fund[aţie] în colab[orare] cu Deutsche

28. Ar putea fi vorba de istoricul bulgar Ivan Georgievici Dykov. În traducere, titlul conferinţei era „Faţa spirituală a Bulgariei".

29. În traducere, „Curtea Supremă a Reichului".

30. Richard Schmidt (1862–1944) a predat dreptul public la Universitatea din Leipzig între 1913 şi 1933.

31.A.G. foloseşte termenul *memorial*.

32.Panait Istrati (1884–1935) a cutreierat lumea şi a trăit, între 1916 şi 1930, în Elveţia şi Franţa scriind în franceză şi română evocări romantice ale peisajului brăilean (*Chira Chiralina*; *Moş Anghel*; *Viaţa lui Adrian Zografi*; *Haiducii*; *Mihail*; *Ciulinii Bărăganului*; *Codin*) care s-au bucurat de succes, autorul fiind supranumit de R. Rolland „Gorki al Balcanilor". O călătorie în U.R.S.S. în aceeaşi perioadă l-a determinat să renunţe la admiraţia pentru regimul sovietic (*Spovedanie pentru învinşi*). Întors în România în 1930, a făcut publicistică de dreapta.

33. Titlul colecţiei este, în traducere, „Sinteză istorică a filologiei şi culturii slave". Titlurile volumelor menţionate sunt, în traducere: *Istoria economiei bulgare* (Schazof); *Istorie a limbii bulgare* (de Stefan Mladenov, 1880–1963) şi *Istorie a artei bulgare* (de Bogdan Filov, 1883–1945). Specialist în arheologie şi istoria artei, educat la Leipzig, Freiburg şi Würzburg, director al Muzeului de Arheologie Naţională (1910–1920) şi profesor la Universitatea din Sofia începând din 1920, preşedinte al Academiei de Ştiinţe a Bulgariei (1937), Filov va deveni prim-ministru al

SOCIOLBUC

Akad[emie] sau cu un editor mijlocit de ea ne-ar fi de mare folos în ţările care cetesc nemţeşte.

La Berlin, conferinţele româneşti sunt organizate de Prof. Gamillscheg[34] în clădirea Bibliotecii vechi, unde-şi are sediul Seminarul de romanistică. Conferinţele întrunesc tot ca la 100 ascultători. O treime dintr-înşii sunt români: Legaţia, d-l Tiktin[35], studenţi. Cele de acum doi ani au fost tipărite chiar. Lectorul de română e un Dr. Luţa, un bucovinean, elev al Prof. Gamillscheg. Biblioteca românească e destul de frumoasă. D-l Luţa a făcut o cerere Direcţiei Presei să-i mijlocească trimiterea de cărţi româneşti din partea instituţiilor ştiinţifice româneşti. Dacă va fi nevoie, Coste, care se interesează de cererea aceasta, vă va cere o intervenţie. Nădăjduiesc că d-l Dragu îi va trimite ceea ce a trimis şi Institutului Prof. Freyer în urma unei adrese din vară: cărţile în limbi străine sau cu ilustraţii ale Ministerului, publicaţiile Asezăm[intelor] Brătianu, ale Min[isterului] de Agricultură... Cred că Dv. aţi trebui să spuneţi un cuvânt la Academie (şi pentru Lipsca) şi să dispuneţi trimiterea colecţiei „Arhivei" şi la Berlin. D-l Gamillscheg a fost coleg de studii cu Prof. Caracostea la Viena (au stat chiar în aceeaşi cameră) şi-l cunoaşte bine, pare-se, pe Prof. Puşcariu; nu-l cunoaşte deloc pe Prof. Densusianu[36]. – Profesorii Spranger şi Sombart duc o viaţă de izolaţi în cadrul Universităţii şi în mare măsură şi a[l] societăţii. Doamna Sombart are un cerc oarecum boem la întrunirile ei mici, un rând de familii de Geheimrat[37] la recepţiile ei mari. (*Der deutsche Sozialismus*[38] este o adeziune mascată, venită prea târziu, de vreme ce guvernul nu mai are liniştea să

---

regatului bulgar în 1940 şi membru al Consiliului de regenţă la moartea regelui Boris III (1943). În 1945 va fi executat odată cu ceilalţi membri ai Consiliului de regenţă.

34. Ernst Gamillscheg (1887–1971) a fost profesor de lingvistică romanică la universităţile din Innsbruck (1916), Berlin (1925) şi Tübingen (1947), autor, între altele, al unui *Dicţionar etimologic al limbii franceze*, al unei sinteze privind elementele germanice în limbile romanice (*Romania Germanica*, 3 volume), al unei sintaxe istorice a limbii franceze (1957–1958). A scris despre autohtonia românilor la nordul Dunării (probând-o cu argumente toponimice) şi a publicat un volum despre graiurile oltenești (studiind graiul din Șerbănești-Tituleşti, jud. Olt).

35. Lingvist român de origine germană, născut la Breslau (azi Wrocław), activ la Iaşi (1878–1912) şi Berlin (1912–1936), Heimann (Hariton) Tiktin (1850–1936) a fost membru de onoare al Academiei şi a publicat, între altele, *Studii de filologie românească*; *Gramatică română*; *Manual elementar de limba română* şi *Dicţionar român–german*.

36. Lingvist, folclorist, istoric literar şi poet, Ovid Densusianu (1873–1938) a întemeiat şcoala lingvistică de la Bucureşti. A publicat, între altele, *Histoire de la langue roumaine*; *Literatură română modernă*; *Sufletul latin în poezie*; *Graiul din Ţara Haţegului*; *Viaţa păstorească în poezia noastră populară* şi, în colaborare cu I.-A. Candrea, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine A–Putea*. A întemeiat şi condus revistele „Viaţa nouă" şi „Grai şi suflet".

37. În traducere, „Consilier privat".

38.Werner Sombart publicase volumul *Deutscher Sozialismus* în 1934.

SOCIOLBUC

se bucure de ea). I-am făcut multă plăcere Prof. Sombart cu ţuică românească. Doamna Sombart preţuieşte f[oarte] mult icrele negre. – Vă va întreba de Prof. Nae Ionescu[39], care a produs mare impresie în cercul în care l-a dus.

La Berlin cred că ar fi necesar să vizitaţi „Notgemeinschaft für deutsche Wiss[enschaft]" şi „Deutscher Austauschdienst", „Alex. Von Humboldt Stiftung"[40], ambele în fostul palat regal. De la Notgem[einschaft] v-a fost trimis material. Ce e drept, Dr. Jürgens[41], care vi le-a trimis, a fost înlăturat odată cu fostul Ministru Schmitt-Ott[42] întemeietorul ei, cu prilejul recentei „Gleichschaltung"[43]. Preşedintele actual, politic pare-se, nu o va compromite. Se străduieşte să obţie declararea ei [ca] centru al experienţelor pentru obţinerea sintetică a materiilor prime, care pasionează, de nevoie, Germania întreagă. Din cele 21 milioane Rm anual pe care le cere, disciplinele sociale, istorice, filosofice şi filologice vor putea menţine bugetul lor actual. L-aţi avea acolo pe D-rul Fehling[44], reprezentantul german al Fund[aţiei] Rockefeller[45] (nădăjduiesc că n-a fost înlăturat în cele două săptămâni din urmă). Fundaţiile Regale s-ar putea consolida şi prin relaţiile cu Notgemeinschaft. Secţia de înzestrare cu cărţi a Universităţilor germane caută instituţii similare în străinătate. Fundaţiile Regale pentru Ştiinţe, îndeosebi, ar putea să vă elaboreze un proiect de furnizare regulată a literaturii româneşti; în schimb, germanii ar furniza (cu destulă lărgime)

39. Logician, filosof şi publicist, Nae Ionescu (1890–1940) a fost profesor la Universitatea din Bucureşti (avându-i ca elevi, printre alţii, pe Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica şi Mircea Vulcănescu), redactor-şef (1926–1929) şi director (1929–1934) al ziarului „Cuvântul". Respingând ideea de sistem filosofic, a definit filosofia ca act de viaţă (*trăirismul*). A considerat creştinismul ca o parte integrantă a fiinţei poporului român. A respins democraţia parlamentară, fiind adeptul unui stat naţional autohton. Antiliberal, s-a alăturat mişcării legionare.

40. În traducere „Asociaţia de urgenţă pentru ştiinţa germană" (NG), respectiv „Fundaţia Humboldt". Asociaţia fusese întemeiată la 30 octombrie 1920 din iniţiativa unor membri ai Academiei de Ştiinţe din Prusia (Fritz Haber, Max Planck şi Ernst von Harnack) şi a fostului ministru prusac al Cultelor, Friedrich Schmidt-Ott. Ea cuprindea toate universităţile şi politehnicile germane, cele cinci Academii de Ştiinţe şi Societatea Kaiser-Wilhelm.

41.Adolf Jürgens afirma, într-un articol publicat în 1923, că cele 70 de biblioteci ale societăţilor savante din Germania fuseseră constituite în cea mai mare parte prin schimb de lucrări.

42.Friedrich Schmitt-Ott condusese Asociaţia de urgenţă pentru ştiinţa germană (NG) între 1920–1934. În 1934, Asociaţia trecuse de la Ministerul de Interne al Reichului la Ministerul Educaţiei Reichului şi la conducerea ei a fost numit Johannes Stark. Între 1934–1945, Fr. Schmidt-Ott a condus Federaţia donatorilor pentru NG.

43.În traducere, „sincronizare, impunere a conformismului, omogenizare".

44.Director de studii al Fundaţiei Rockefeller era, la Berlin, Dr. August Wilhelm Fehling. Schimbul de scrisori dintre Dr. Fehling şi A. Golopenţia urmează să apară în volumul *Corespondenţa în limbi străine* al *Rapsodiei epistolare*.

45. A.G. era bursier Rockefeller.

SOCIOLBUC

literatura germană. – Secţia „Wissenschaftliche Akademische Hilfe”[46], care organizează/patronează asistenţa titraţilor tineri fără post, subvenţionând lucrări de inventarieri de biblioteci, de laborator, monografii făcându-le cu putinţă munca ştiinţifică, vă interesează desigur în mare măsură. „Deutsches Austauschdienst” şi „Alexander von Humboldt Stiftung” merită, la fel, să fie cunoscute. Cel dintâi organizează schimbul de studenţi cu străinătatea, cea de a doua distribuie un rând de burse studenţilor străini. Cu România un atare schimb nu există încă. Cred că şi aci aţi putea pune temeliile unor legături regulate. Fără a recurge la Minister şi la Bugetul Statului, Secţia Universitară a Fundaţiilor Regale ar putea obţine la Bucureşti câte două locuri gratuite în căminele şi cantinele Vasiliu-Bolnavu şi Stănescu şi, la fel, unul–două în fiecare centru universitar provincial. Adausul modest ca bani de buzunar ar putea fi câştigat de Fundaţii. Prof. Gamillscheg, Institutul Weigand de aci, Prof. Freyer şi Ipsen ar avea astfel putinţa de a trimite din când în când un elev în România. Universităţile noastre sunt prea ermetice[47], ca studenţii lor să iasă măcar români; aşa, ar vedea şi câţiva străini. Că Fundaţiile ar avea, astfel, chip să trimită un rând de tineri în Germania aceasta, complicată dar cu biblioteci bune, în care şi cel mai „european” se reromânizează, nu ar fi puţin lucru. Iar la Alex. von Humboldt aţi putea câştiga un cuvânt hotărâtor în privinţa celor două burse anuale pentru români. – În sfârşit, veţi vizita probabil „Institutul maghiar” de pe Kupfergraben, unde e asistent D-rul Klocke[48], elevul lui Ipsen, care a condus expediţia Runcu[49]. E institutul în străinătate cel mai bine organizat pe care l-am văzut. Nu un adăpost al ungurilor veniţi la Berlin, ca institutele noastre de la Roma şi Fontenay, ci o ambasadă spirituală (Prof. von Farkas[50] e adevăratul ministru al Ungariei la Berlin) cu un rând de unguri şi de germani care se ocupă de Ungaria, o publicaţie foarte vie „Ungarische Jahrbücher”[51], şi o activitate publicistică strălucită.

46. În traducere, „Ajutorul (Sprijinul) ştiinţific academic”.

47. În text, *hermetice*.

48. Helmut Klocke studiase cu Hans Freyer şi Günther Ipsen şi funcţiona ca asistent la Institutul Maghiar de pe lângă Universitatea din Berlin. În 1937, A.G. va publica o recenzie la studiul *Deutsches und madjarisches Dorf in Ungarn* (Satul german şi cel maghiar în Ungaria) al lui H. K. în „Soc. rom.” (an. II, nr. 11–12, p. 568–569), republicată în A. Golopenţia, *Opere*, I, p. 522–523.

49. Grupul condus de Helmut Haufe, asistent al prof. Günther Ipsen, vizitase campania monografică de la Runcu în 1930. El se compunea din 26 studenţi de la Universitatea din Leipzig şi Academia pedagogică de la Halle.

50. Gyula Farkas (Julius von Farkas, 1894–1958), istoric literar şi lingvist maghiar a lucrat, alături de Robert Gragger la Institutul Maghiar al Universităţii din Berlin în anii 1930. În 1947 el a întemeiat Seminarul fino-ugric la Universitatea din Göttingen.

51. În traducere, „ Anuarul maghiar”.

SOCIOLBUC

La Lipsca, în sfârşit, ştiţi că Prof. Freyer are direcţia Inst[itutului] Lamprecht (Prof. Goetz[52], editorul *Propyläen Weltgesch[ichte]*, succesorul lui Lamprecht, a fost înlăturat înainte de un an şi, după refuzul lui Osw[ald] Spengler, i-a fost trecut lui).

Multă lume nu vede cu ochi buni acceptarea aceasta, socotind-o trădare faţă de Prof. Goetz. Unii din profesorii care au lucrat în cadrul Institutului au şi decis o retragere colectivă pentru la începutul semestrului viitor. Prof. Freyer se străduieşte cu destul succes să orienteze Institutul spre teme mai puţin universale dar mai pronunţat actuale. Cursurile lui: *Im Zeitalter der Kapitalismus* şi *Probleme der Nationalsozialismus*, de fapt *des Sozialismus*[53], sunt fenomenologii magistrale în care toată literatura istorică e concentrată magistral iar posibilităţile şi necesităţile Germaniei analizate deschis. (În semestrul trecut *Das deutsche Volk* şi *Das „soziologische Denken"*[54], acesta din urmă o discutare a celor trei „concepte sociologice" centrale: „*Betrieb*" (întreprinderi industriale, omul întreprinderilor, politică industrială), „*Dorf*" (ţăranul, agricultură...), „*Volk*". Seminariile: o discuţie a datelor statistice fără a evita prezentările de tipuri; în semestrul trecut: *Stadt und Land im 19 und 20 Jh*[55] (Germania), în acesta aceeaşi problemă pentru Franţa. Afară de aceasta un „colocviu" = conferinţe publice săptămânale în sala mare a Institutului („Blauer Saal"[56]) asupra problemelor străine şi îndeosebi a Sud-Estului. Anul acesta s-a mai adăugat un curs istoric asupra Sud-Estului; docenţi tineri prezintă evoluţia Sud-Estului (Preistorie; Greci şi romani; Imperiul bizantin; Năvălirile; Formarea statului bulgar; Voivodatele sârbeşti şi croate; Ungaria; Întemeierea Principatelor; Turcii...). Cursul e aşa de bun încât prelegerile vor fi tipărite probabil. Prof. Freyer năzuieşte, pare-se, să devie centrul universitar pentru Südosteur[opäische] Kunde[57]; şi cu el ar putea să fie făcute înţelegeri pentru publicaţii viitoare. Cărţi în genul celor scoase asupra influenţei polone asupra paşoptiştilor noştri de P. P. Panaitescu[58], Nap[oleon], Mazz[ini]

52. Student al lui Karl Lamprecht, istoricul Walter Goetz (1867–1958) a fost profesor la Universitatea din Leipzig, decan al Facultăţii de Filosofie şi a condus Institutul de istoria culturii şi istorie universală fondat de Lamprecht.

53. În traducere, „În era capitalismului", respectiv „Probleme ale (naţional-)socialismului".

54. În traducere, „Poporul german" şi „Gândirea sociologică".

55. În traducere, „Oraş şi sat în secolele 19 şi 20".

56. În traducere : „Sala albastră".

57. În traducere, „Studii sud-est europene".

58. Istoric şi filolog, Petre P. Panaitescu (1900–1967) a fost membru corespondent al Academiei Române (1934) şi profesor la Universitatea din Bucureşti. A.G. se referă la volumul *Emigraţia polonă şi revoluţia română de la 1848. Studii şi documente*, care se încadrează în bogata serie de lucrări consacrate de P. P. Panaitescu relaţiilor româno–polone şi româno–slave (*Influenţa polonă*

SOCIOLBUC

a Prof. Marcu[59] ar interesa aci. Profesorul Krueger ţine cursuri de Psihologie foarte pe înţeles şi, îngrijat de Germania de azi, ţine cursuri în care nu osteneşte să reia întruna tema: mai multă psihologie, ca să nu pierdem dimensiunea sufletească în acest apocalips mecanizat şi utilitarist. Totuşi, activitatea Institutului lui e consacrată în prea mare măsură psihotehnicii, ca situaţia lui să nu fie oarecum echivocă. – Prof. Litt mi-a pricinuit o decepţie mare: ştie multă filosofie, e îngrijit în expunere, dar steril, pentru că prins în chestii de şcoală. O caracterizare strălucită îl defineste [ca] geniu neutralizat prin filistinism de „Oberlehrer"[60]. – Prof. Driesch[61] nu mai citeşte. Prof. Berve, Decanul, e filolog clasic, autorul unei istorii a grecilor strălucitoare. A editat cartea lui Droysen[62] despre Alex[andru] c[el] Mare; aşa cum acesta demonstra prin întâmplările Macedoniei dreptul la primat al Prusiei, aşa lămureşte el tensiunea Sparta–Atena prin tensiunea Prusia–Franţa, veacul lui August prin destrămarea prezentă etc. Deşi umblă cu o pălărie cu boruri enorme, domină în societate plin de un elan sobru. – Prof. Wach, tot cu pălărie cu bor larg (nepotul penalistului Wach[63] pe care l-aţi auzit), diltheyan şi preocupat de ştiinţa religiilor; subtil dar lipsit de îndrăzneli ultime, o copie în mai tânăr a Prof. Spranger. – Prof. Frings[64] e pontiful dialectologiei geografice

---

în opera şi personalitatea cronicarilor Gr. Ureche şi Miron Costin; *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines*; *Călători poloni prin Ţările Române* etc.).

59. Italienist, membru corespondent al Academiei Române, profesor la Universitatea din Bucureşti, Alexandru Marcu (1894–1955) a publicat lucrări privind literatura şi arta italiană şi relaţiile culturale italo–române (*Istoria literaturii italiene*; *Romanticii italieni şi români*; *De la Tasso la Eminescu: coincidenţe tematice*; *Renaşterea românească şi Italia*).

60. În traducere, „director de şcoală".

61. Biolog şi filosof, Hans Adolf Eduard Driesch (1867–1941) a reluat termenul aristotelian de *entelehie* spre a numi forţa vitală „psihoidă" (non-spaţială, intensivă, calitativă) care explică dezvoltarea persistentă a embrionului, în ciuda interferenţelor. A devenit profesor de filosofie şi a fost pensionat prematur în 1933 din cauza pacifismului şi opoziţiei la naţional-socialism. În ultima parte a vieţii a publicat studii de parapsihologie.

62. Johann Gustav Droysen (1808–1884), ale cărui preocupări legate de studiile clasice şi de legătura dintre istorie şi politică duseseră la elaborarea unor lucrări privind *Istoria lui Alexandru cel Mare* (1925) în paralel cu *Istoria politicii prusace*, a introdus în istoriografie conceptul de *elenism*. În *Istoria elenismului*, el arăta că, departe de a fi o perioadă derivată, decadentă, inferioară epocii de aur a secolelor V şi IV î.Hr, răstimpul cuprins între moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.) şi moartea Cleopatrei (30 î.Hr.) corespunde fuziunii culturii greceşti cu culturile orientale, care a creat un context favorabil apariţiei creştinismului.

63. Juristul Adolf Wach (1843–1926), specializat în drept civil, a predat la universităţile din Rostock (1869), Tubingen (1871), Bonn (1872) şi Leipzig (1875–1920).

64. Lingvist şi medievist, Theodor Frings (1886–1968) a predat la universităţile din Bonn (1917) şi Leipzig (1927) şi a condus Institutul de limbă şi literatură germană din Berlin (1952). Este autorul unor importante studii de geografie lingvistică (delimitarea dialectelor germane utilizând

SOCIOLBUC

germane, pe care a ridicat-o la rangul de stăpână a metodelor studiului răspândirii spaţiale a fen[omenelor] culturale. Rectorul Universităţii e Prof[esorul] de la Fac[ultatea] de Med[icină] Vet[erinară] Golz, naţional-socialist, prorector: matematicianul Weichmann. – Cu excepţia Prof. Litt, au toţi automobile mici pe care le conduc ei înşişi. –

Propunerea pentru proclamarea Dv. d.h.c.[65] emană de la Prof. Freyer; a susţinut-o, alături de el, Prof. Wiedenfeld[66], directorul Inst[itutului] „Mittel u[nd] Südosteuropäische Wirtschaftsforschung". Economist care a lucrat mult la Geneva; specializat în chestii trust, carteluri...

Atmosfera Universităţii Lipsca şi a Germaniei întregi e sensibil schimbată. Ştiinţa e incontestabil în criză în Germania. Naţ[ional]-soc[ialiştii] radicali cer şi acum germanizarea şi actualizarea ei completă. La început universităţile s-au umilit sau, cel mult, au tăcut chitic. Acum o contraofensivă „für den Geist"[67] începe. Totuşi cursurile şi cărţile se resimt în bine de această încercare. Complicarea de dragul ei se împuţinează. Toată lumea caută să fie sau pretinde măcar că e simplă, că se mărgineşte la esenţial. – Cred că n-ar fi bine să ţineţi conferinţe prea teoretice: grija de sistem şi de fundare sistematică pasionează în mică măsură oamenii de aci. Cercetări ca ale noastre le apar justificate prin rezultate, caută să le vadă locul în acţiunea românească a prezentului. Am fost surprins de câteva ori de interesul puţin şi al profesorului Freyer pentru componenta de studiu pe concret al structurii şi modului de existenţă al faptului social-cultural a monografiei; îi pasionează componenta ei cealaltă: cunoaşterea realităţii româneşti prezente şi chipul în care e valorificată practic în viaţa de stat.

Pentru a da lumii germane ce aşteaptă, cred că aţi trebui să vorbiţi deopotrivă de mult despre premisele teoretice şi sistematice ale cercetărilor, despre înfiriparea lor lentă şi conturarea tehnicii de lucru, despre rezultatele lor, locul lor în evoluţia culturii româneşti şi aplicaţiile lor de tot felul (interesul general pentru problemele satului, acţiune legislativă şi administrativă, Ministerul Instrucţiei, Finanţe: Vulcănescu, Agricultură: Cresin, Demografie: Recensământ, Educaţie naţională şi socială a studenţilor: Echipele Fund[aţiilor] Reg[ale]) şi contribuţia lor teoretică. – Problema atacată de Echipele Regale îi interesează pe cei de aci:

---

date lingvistice, folclorice şi istorice). A fost membru al Academiei saxone de ştiinţe din Leipzig (1930), pe care a prezidat-o între 1948–1965, şi al Academiei de ştiinţe din Berlin (1946).

65. Abreviere pentru *Doctor honoris causa*.

66. Este vorba de economistul şi diplomatul Kurt Wiedenfeld (1871–1955), care a predat la Universitatea din Leipzig între 1923–1936 şi a scris, între altele, despre relevanţa economică a transsiberianului. K.W. a condus Institutul de cercetări economice în Europa Centrală şi de Sud–Est.

67. În traducere, „pentru spirit".

SOCIOLBUC

organizaţia naţ[ional-]soc[ialistă] a studenţimii a impus atari măsuri, dar a eşuat în genere; iar acum urmează ca oameni ca prof. Freyer să le reorganizeze. În sfârşit, o prezentare în felul acesta atinge intelectualitatea germană la punctul ei critic: poate avea ştiinţa un rol necontestat în viaţa practică politică?

Veţi trebui să ţineţi două conferinţe la Lipsca: una la Universitate şi alta în colocviul pomenit al prof[esorului] Freyer. Pentru acesta din urmă, cred că ar fi necesar un subiect actual. Comunicările ţinute toamna aceasta: *Închegarea Albaniei*; *Acţiunea „Apusului" asupra românilor* (aceasta făcută de mine); *Problema flamandă în Belgia* (un şef al autonomiştilor de acolo); *Acţiunea Bizanţului şi a „Apusului" asupra turcilor*. Mai mult „causerie", fiecare din aceste comunicări e urmată de discuţii. Ascultători, vreo 50. Ar fi foarte interesant, pentru cei de aci, dacă aţi vorbi despre „Satul românesc", despre evoluţia sistemului şcolar românesc, sau o problemă de istorie socială, cum a fost cea pusă de răposatul Zeletin[68] în „Arhiva" şi la Institut, industrializare inevitabilă, stat autonom în sens Manoilescu[69], stat agrar „ţărănesc" în sens Motru... Dacă vreţi să vorbiţi despre sistemul şcolar, v-aş ruga să-mi trimiteţi volumul *Un an de activitate*[70], întrucât sunt tipărite acolo tabelele comparative ale înv[ăţământului] primar, sec[undar], prof[esional] şi univ[ersitar]. V-aş desprinde fizionomia ţinuturilor deosebite, despre care v-am mai vorbit. Cum cunosc bine istoria legislaţiei şcolare româneşti, aş trebui să dau doar câteva indicaţii unuia din băieţi, să vă scoată un rând de citate interesante din legislaţiile şi proclamaţiile de la mijl[ocul] veacului trecut. Pentru cei de aci, care au o şcoală istorică şi sociologică bună, reliefarea vicisitudinilor prin care trece politica culturală a unuia din statele „noi" ale Sud-Estului ar fi extrem de instructivă. – Întrucât vă pot fi de folos, o fac bucuros; mai cu seamă că aci, sub influenţa prof. Freyer şi

68. Sociolog, economist şi filosof, profesor la Universitatea din Iaşi, Ștefan Zeletin (Ștefan Motăş ; 1882–1934) a publicat studiul în patru părţi (I–IV) intitulat *Revoluţia burgheză din România* în „Arhiva" III (1922), nr. 2–3 (I) ; nr. 4 (II) ; IV (1923), nr. 1 (III) ; nr. 2 (IV).

69. Inginer, economist şi om politic, Mihail Manoilescu (1891–1950) a fost profesor universitar, titularul catedrei de Economie Politică la Politehnica din Bucureşti. A întemeiat şi teoretizat neoliberalismul în România (*Neoliberalismul* ; *Ţărănism şi democraţie* ; *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*). Ideolog şi teoretician al corporatismului (*Le siècle du corporatisme* ; *Protecţionismul* ; *Forţele naţionale productive şi comerţul exterior. Teoria protecţionismului şi a schimbului internaţional* ; *Europa sud-estică în marele spaţiu european*), a înfinţat Liga Naţională Corporatistă (1933). Ministru al Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor (1930), al Industriei şi Comerţului (1930–1931), Guvernator al Băncii Naţionale (1931), ministru al Afacerilor Externe (1940), el va fi arestat de autorităţile comuniste şi va muri în închisoarea de la Sighet.

70. A.G. se referă la secţiunea *Date statistice asupra situaţiei de fapt* (p. 3–355) pe care o scrisese pentru volumul D. Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor 1932–1933* (Bucureşti, XX + 1562 p.). Acest material a fost republicat în A. Golopenţia, *Opere*, II, p. 49–276.

SOCIOLBUC

a unui rând de tineri, îndeosebi „Schlesische Jungmannschaft”[71], interesaţi toţi de Sud-Est şi de România, am fost silit să-mi însuşesc statistica demografică, politică şi economică românească şi să gândesc serios istoria noastră şi a ţărilor vecine. Material românesc am şi eu şi am găsit destul şi la Institut[ele] Freyer şi Weigand.

Institutul pentru limba română întemeiat de prof[esorul] Weigand[72] face parte din Institutul romanistic-anglistic condus de romanistul von Wartburg[73]. Cursurile de română le face un lector, D-rul Block (nu e evreu ci german[74]) care a fost în ţară câţiva ani. Sărac nevoie mare, dar foarte bine pregătit, îşi va da docenţa în primăvară cu o lucrare asupra legăturilor între culturile populare ale pop[oarelor] sud-est europene. Pentru că a lucrat câţiva ani la Brockhaus, Prof. Puşcariu caută să-l câştige specialist pentru Enciclopedia Rom[âniei][75] pe care are de gând s-o scoată. Biblioteca e extrem de bine înzestrată pentru veacul 19 românesc, când prof. Weigand primea donaţii fără număr. După război nu s-a interesat nimeni în România, nici de Institutul acesta, nici de cel de la Berlin. Cred că aţi face un mare bine dacă aţi dispune ca Academia să trimită publicaţiile ei filologice mai noi fiecăreia din aceste biblioteci. Cele istorice Institutului Freyer, care nu le are. Apoi, poate că Fundaţiile Regale ar putea obţine prin legăturile lor cu editorii sau să cumpere textele literare mai noi pentru fiecare din aceste Institute. Publicaţiile ei şi „Revista Fundaţiilor Regale” le poate trimite

71. Organizaţie a tineretului silezian înfiinţată în 1922, *Schlesische Jungmannschaft* şi-a concentrat activitatea asupra contactelor cu tineretul sud-est european şi, din 1928, a taberelor de lucru cu scop educativ. Figura cea mai reprezentativă rămâne J. Helmuth von Moltke, una dintre personalităţile importante ale rezistenţei anthitleriste.

72. Profesor la Universitatea din Leipzig, membru corespondent al Academiei Române (1892), lingvistul Gustav Weigand (1860–1930), specialist în limbi romanice şi balcanice, a publicat studii privind dialectele aromân (între care volumele *Aromânii* I–II), meglenoromân şi istroromân şi graiurile daco-române, realizând primul *Atlas lingvistic al teritoriului lingvistic daco-român* (1898–1909) şi a întemeiat la Leipzig, cu sprijinul statului român, un Institut pentru Limba română. Anuarul acestui Institut a apărut între anii 1894–1919.

73. Lingvist elveţian specializat în romanistică, cunoscut pentru lucrări cum sunt *Dicţionarul etimologic al limbii franceze* (în colab.), *Formarea popoarelor romanice*, *Tratat de sintaxă a francezei contemporane*, Walther von Wartburg (1888–1971) a predat la universităţile din Leipzig şi Basel şi a fost membru corespondent al Academiei Române (1937).

74. Lingvistul german Oscar Block (1877–1937) era afiliat Institutului de limba română (*Institut für rumänische Sprache*) din Leipzig.

75. Lingvist şi filolog, rector al Universităţii din Cluj (1919–1920 şi 1940–1941), întemeietor al primului institut de lingvistică din România (Muzeul Limbii Române, care a editat revista „Dacoromania” între 1920–1940 şi 1941–1948), Sextil Puşcariu (1877–1948) a condus, între 1906–1940 lucrările de elaborare a Dicţionarului Academiei Române al cărei membru a fost.

SOCIOLBUC

cu uşurinţă (Institut für rumänische Sprache, Rumänische Abteilung, Berlin C2, Universität Anlagebände).

La Leipzig voi putea să vi-l prezint şi pe D-rul Raupach[76], unul din conducătorii „Schlesische Jungmannschaft"-ului, fost până acum la „Notgemeinschaft der deutschen Wiss[enschaft]", iar din toamnă docent de „praktische Südosteuropa Kunde"[77] la Halle. A fost de vreo cinci ori în România şi de câteva ori în toate ţările vecine; înainte de vreo şase ani a lucrat o vară întreagă în *trudova povinost* = „munca forţată"[78] bulgară şi a organizat în Silezia întâiele „Arbeitsdienstlager"[79] generalizate de regimul actual.

Iată domnule Profesor mult prea mult şi totuşi puţin din ce aş vrea să vă spun.

Scrisoarea cealaltă va urma la vreme.

[...]

AFG. Începând cu 27.1.1935 se desfăşoară, timp de zece zile, vizita lui D. Gusti la Leipzig. Călătoria lui D. Gusti în Germania, la München, Leipzig şi Berlin, e atent pregătită de A.G.; în scrisorile din 1.12., 9.12., 19.12.1934 şi 7.1.1935 el îi prezintă profesorului principalele instituţii şi personalităţi germane interesate de Sud-Estul Europei, cu care erau de iniţiat schimburi de studenţi sau de publicaţii; tensiunile „pentru luarea în stăpânire ştiinţifică a Sud-Estului Europei între Berlin (Breslau), Leipzig şi München"; şi îi descrie atmosfera de la Universitatea din Leipzig (care îl numise recent pe D. Gusti *Doctor honoris causa*) şi de la Institutul condus de Hans Freyer, unde Profesorul urma să vorbească. Publicat în *Rapsodia* III, p. 370–376, scrisoarea 31. *A.G. către D. Gusti* (ciornă scrisă cu cerneală pe 6 foi, [1.12.1934]), fragment.

76. Hans Raupach (1903–1997), jurist şi cercetător al Europei de Est, a predat ulterior la Universitatea din München, unde a condus Institutul de studii est-europene (1970–1976). Opera lui e consacrată în mod esenţial economiei şi societăţii sovietice. A fost preşedinte al Academiei de Ştiinţe din Bavaria.

77. În traducere, „Studiul practic al Europei de Sud-Est".

78. Azi am spune „muncă voluntară".

79. *Arbeitsdienst* = Serviciu de muncă [al Reichului].

SOCIOLBUC

Mircea Vulcănescu

REALITATEA SPIRITUALĂ ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

I. Cuvânt introductiv

Sociologia manifestărilor spirituale este încă o latură puţin lămurită a sociologiei. Nu pentru că lucrările de acest fel ar fi lipsit, dimpotrivă. Ci pentru că interesul pur* sociologic al acestor cercetări este recent. Într-adevăr, faptele de cultură au fost cercetate dintr-o mulţime de puncte de vedere deosebite, până acum, puţini însă, şi de curând, s-au ocupat să desprindă problemele pur sociologice ce se pun în legătură cu aceste fapte. Sociologia culturii nu are, până azi, ca sociologia economică, o problematică bine definită şi unanim acceptată. Sociologia culturii nu are până azi un Marx al ei.

O încercare de clasificare sociologică a faptelor spirituale găsim pentru întâia oară afirmată la Auguste Comte în legea sa a celor trei stadii. Deşi, din punct de vedere material, această lege e produsul unei generalizări pripite a unui material insuficient şi privind numai evoluţia unei părţi a lumii apusene, din punct de vedere metodologic, se poate spune că Auguste Comte este adevăratul deschizător de cale al sociologiei culturii. Aşa că, deşi rezultatele lui Comte vor fi revizuite, ceea ce căuta să stabilească Comte, adică problema clasificării tipurilor de evoluţie a spiritului uman, va urma să preocupe gândirea sociologică.

Astfel, şcoala antropologică, a lui Tylor[1] şi şcoala folkloristică a lui Frazer[2] de pildă, şi chiar cercetările lui Spencer[3], urmăresc să stabilească o clasificare a structurilor mentale omeneşti. Ei disting între primitivi şi civilizaţi şi caută să descopere principiile după care se pot clasifica dinăuntru[4] faptele de cultură.

Două direcţii par a se desprinde de aci: 1.) unii care cred într-o unitate funciară a spiritului omenesc şi care urmăresc, prin urmare, să stabilească pe

---

* În text, *curat*.

1. Sir Edward Burnett Tylor (1832–1917) este socotit fondatorul antropologiei culturale şi a scris, între altele, *Primitive Culture* (1871).

2. Antropolog şi folclorist scoţian, Sir James George Frazer (1854–1941) este autorul amplei lucrări de mitologie şi religie comparată *The Golden Bough* (Creanga de aur) publicată în 1890.

3. Herber Spencer, filosof utilitarist, biolog, antropolog şi sociolog (1820–1903), a dezvoltat teoria darwinismului social.

4. În text, *dinlăuntru*.

SOCIOLBUC

baza diferenţelor morfologice ale manifestărilor spirituale o evoluţie a acestui spirit, tipurile fiind considerate ca faze ale devenirii, după pilda lui Comte[5], 2.) alţii care urmăresc să determine, din punct de vedere strict tipologic, care sunt calităţile structurale ale acestor manifestări spirituale pentru ca, pe temeiul lor, raportat la ansamblul fenomenelor societăţii date, să desprindă un criteriu de clasificare a faptelor spirituale dedus din însăşi structura totului social raportat la întregul condiţiilor sale de viaţă. Tipologie evolutivă sau etiologică, mecanicistă, de o parte; tipologie statică sau morfologică, şi finalist-organică, în al doilea caz.

Un moment, sociologia culturii e pe punctul de a-şi afla în Durkheim[6] teoreticianul definitiv al problemelor sale sociologice. Şi sociologia pare a aştepta de la el o lămurire definitivă a conceptelor care stau la baza teoriei sociale a culturii. E numai o iluzie, căci, cuprins de ideea fixă a doctrinei constrângerii sociale, Durkheim pierde cu totul din vedere unitatea funciară a faptelor de cultură. De la el ne vor rămâne multe criterii materiale de lucru, problematica teoriei generale a culturii rămâne însă de formulat din punct de vedere sociologic.

Şcoala durkheimiană se desparte pe temeiul problemei *tipologie şi evoluţie*, unii văd o trecere treptată de la societăţile primitive la cele culte, alţii dimpotrivă văd organizaţii dezvoltate pe temeiul unor principii absolut independente de organizaţie. Filogeneza socială e iar pusă în discuţie.

Sociologia durkheimiană reia sub altă formă legea celor trei stadii, distingând mentalitatea primitivă de aceea a societăţilor evoluate. În forma aceasta, sociologia durkheimiană profită fără s-o recunoască explicit şi de supoziţia evoluţionismului spencerian adăugată supoziţiei comtiene. Adică evoluţia de la simplul omogen la complexul eterogen organizat.

În acest stadiu, în Germania, sociologi ca Simmel[7] şi Scheler[8] şi mai târziu Spranger[9] ajung la o formulare sociologică a problemei culturilor, adică ajung, cei dintâi, să formuleze problematica generală a acestei teorii, să-i cuprindă semnificaţia şi să tragă un plan pe care sociologii vor avea de umblat. Totuşi acest

5. Auguste Comte (1798–1857), întemeietor al pozitivismului (astăzi eclipsat de neopozitivism) şi primul filosof al ştiinţei în sensul modern al termenului este cunoscut, între altele, pentru masivul *Cours de philosophie positive* (1830–1842, 6 volume).

6. Émile Durkheim (1858–1917) este considerat întemeietorul Şcolii franceze de sociologie.

7. Georg Simmel (1858–1918), sociolog şi filosof neokantian german, preocupat de interacţiunea personală şi socială, a pus bazele analizei cantitative în sociologie.

8. Filosof german, Max Scheler (1874–1928) este recunoscut pentru contribuţiile sale în domeniul fenomenologiei, al eticii şi al antropologiei filosofice.

9. Eduard Spranger (1882–1963), filosof şi psiholog german, a dezvoltat în lucrarea sa *Lebensformen* (1928) teoria celor şase atitudini/idealuri în termenii cărora poate fi definită personalitatea umană: teoretică/descoperirea adevărului, economică/utilul, estetică/formă şi armonie, socială/iubirea de oameni, politică/puterea, religioasă/unitatea.

SOCIOLBUC

plan, din care ne-au lăsat exemple, exemple strălucite, de pildă caracterizările etosului francez, englez şi german ale lui Scheler, sau aceea a Burghezului etc. e încă mai mult un îndreptar decât o teorie desăvârşită.

Aşa că, vrând nevrând, înainte de a propune un plan suntem nevoiţi să facem câteva consideraţiuni teoretice asupra domeniului faptelor spirituale pe baza cărora să ne justificăm planul, căci vrând, nevrând, trebuie să dăm o soluţie originală chestiunii.

Definiţia manifestărilor spirituale şi a problemelor ce se pun sociologului cu privire la ele.

Avem deci de cercetat, în primul rând, ce sunt manifestările spirituale, unde şi cum le putem descoperi, apoi, ce probleme ni se pot pune privitor la ele.

1. *Ce sunt manifestările spirituale*. Pentru a înţelege ce sunt aceste manifestări se impune să distingem în prealabil limpede între *spiritual* şi *psihologic*. E de la sine înţeles că, prin *spiritual*, vom înţelege aci ceea ce se înţelege de obicei sub numele de manifestări spirituale în societate şi că lăsăm la o parte sensul mistic şi metafizic al cuvântului *spiritual*, care nu cade în câmpul de competenţă al sociologului.

Dacă psihologicul este acţiunea, comportarea unui subiect, într-un sistem de relaţiuni complicate implicând nevoia unei reacţiuni proprii (nu vom căuta să stabilim aci deosebirea dintre nervos şi psihic, pe care o socotim ştiută de la psihologie), atunci putem spune că *orice acţiune omenească noi o privim psihologiceşte atunci când o cercetăm ca acţiune a unui subiect viu anumit*. Problema psihologică constă deci în a cerceta orice acţiune a unui subiect în relaţiile ei cu subiectul respectiv, ca funcţie a acelui subiect, funcţie de adaptare la un întreg de condiţii complicate şi schimbătoare. Orice raportare la subiect a unei acţiuni omeneşti, orice privire a unei acţiuni întrucât este acţiunea unui subiect, este psihologică…

Se întâmplă însă ca, în multe din acţiunile unui subiect, cu toate că aceste acţiuni sunt efectiv manifestate de către un subiect, ele să nu fie din toate punctele de vedere creaţia acelui subiect. Ele pot fi numai *manifestate* de către subiect, ele pot fi manifestarea de către subiect a unor feluri de a acţiona pe care subiectul le capătă de aiurea. Pot fi moduri de acţiune prin obişnuinţă[10], dobândite prin imitaţie conştientă sau inconştientă (sugestie) de la alţi subiecţi. Problema psihologică a genezei obiceiului implică, pe lângă faptul psihic al memoriei, şi o împrejurare în care actul e memorat, împrejurare în care, de cele mai multe

10. În text, *obicinuinţă, obicinuielnic*.

SOCIOLBUC

ori, intervine viaţa de relaţie cu ceilalţi semeni. Toate achiziţiile psihologice ale subiectului care iau numele de „obiceiuri" au, deci, două rădăcini bine distincte. 1.) Pe de o parte memoria individului şi împrejurarea individuală memorată în care s-au produs; 2) pe de altă parte actul primitiv după care s-a produs actul. În rezumat, de e incontestabil că, orice acţiune umană fiind trăită de un subiect, are un caracter psihologic de netăgăduit, există, însă, în acelaşi act psihologic, o faţă nepsihologică. Actul psihologic poate să aibă o formă de care singur individul să nu ne poată da seama, poate să intenţioneze[11] un obiect real în afară de subiect. Şi într-un caz şi în celălalt, individul e simplu agent actualizator, în împrejurări originale, al unor realităţi transcendente faţă de propria lui subiectivitate.

Caracterul acesta transcendental, al unora din formele acţiunilor umane, a fost observat chiar înainte de Kant. Şi cartezienii recurgeau la conceptul ideilor înnăscute spre a explica faptul că anumite forme generale ale gândirii se impun omului în activitatea lui, oarecum din afară, ca nişte condiţii necesare şi universale pe care el nu le poate modifica ci numai primi, şi după care îşi va modifica propriile sale stări psihice.

Abia Kant ajunge însă să dea acestor fapte o descripţie şi o enumerare, dacă nu limitativă, măcar demonstrativă. Aceste fapte, demonstrează el perfect, sunt apriorice, adică sunt forme necesare şi universale în care se toarnă activitatea omenească. Activitatea subiectului le presupune, dar ele nu se pot deduce din această activitate. Astfel sunt ideile de spaţiu, timp, cauză, număr, lege morală, care se impun subiectului din afară. Când însă vine vorba să stabilească geneza acestor acţiuni apriorice, Kant cade victimă psihologismului pe de o parte, pe de alta metafizicii pe care tocmai ar fi vrut s-o înlăture. Adică, scoate aceste elemente necesare din activitatea subiectului (vezi deducţia psihologică a categoriilor) sau din entitatea metafizică a conştiinţei în genere (deducţia lor transcendentală). Kant nu lămureşte însă geneza şi natura acestei conştiinţe în genere.

Nu e multă vreme de când sociologia s-a apucat să cerceteze dacă apriorismul multora din aceste forme nu se datoreşte faptului trăirii în societate. Şi într-adevăr, Şcoala antropologică a stabilit mai întâi că conţinutul acestor apriori variază cu societăţile. Conceptul de cauză, de numărătoare, de spaţiu, de timp, au alt conţinut în cutare societate primitivă şi alt conţinut în societatea noastră. Acest inventar făcut, s-a pus problema încercării de fundare a unei explicaţii sociologice a apriorismului. Cu alte cuvinte, s-a încercat să se deducă, din structura relaţiilor sociale a[le] unei societăţi date, formele de acţiune umană care nu se puteau explica prin acţiunea imediată a subiectului. De pildă, cum să explici cutare formă de acţiune umană, aşa de complicată, cum sunt formalităţile cutărei ceremonii.

11. În sensul de „vizeze".

SOCIOLBUC

S-a văzut atunci că, într-adevăr, există ansambluri mari de asemenea acţiuni, aproape toate acţiunile culturale, pe care indivizii le primesc din societate după ce se nasc. Ideii unei eredităţi culturale, în forma ideilor înnăscute, împotriva căreia stăteau obiecţiuni puternice, i se substituie ideea unei tradiţii culturale, adică a unui ansamblu de forme de viaţă, de calapoade şi de tipare obişnuielnice în care activitatea omenească se toarnă de la sine, tipare care însă nu constrâng în chip exterior, ci care, dimpotrivă, costituie înseşi schemele acţiunilor posibile ale individului, care, departe de a fi o sărăcire a lui, sunt tocmai cheia de boltă a tuturor achiziţiilor lui viitoare.

Există deci în realitea socială, în momentul în care se naşte un individ, un întreg de obiceiuri, care preexistă activităţii cutărui sau cutărui individ. Ele nu preexistă oricărui individ, ci cutăruia anume. Aceste realităţi sunt realităţile spirituale. De ele individul nu dă seama, ci numai le actualizează. Rădăcina lor trebuie căutată aiurea decât în individ. Dar cum ? Aceasta e o problemă a sociologiei spirituale.

Înainte însă de a o cerceta se impune o observaţie care să corecteze pe cea de mai sus. Societatea explică cutare sau cutare formă a acţiunii umane, dar nu o explică în întregime. Pentru a fi exagerat în sens contrar, sociologia durkheimiană şi-a sustras singură cercetării toată seria problemelor privitoare la creaţie. Căci, dacă este adevărat că mai toate manifestările se fac în forme pe care individul le găseşte imitându-le de la alţii, nu e mai puţin adevărat că, chiar acestea, se fac în împrejurări individuale şi, ca atare, cauza lor ocazională stă aproape în toate cazurile în individ. În orice caz, în multe cazuri. Apoi, chiar aceste forme, oricât s-ar bizui pe achiziţii, toate aceste achiziţii au fost cândva ale unui individ. Există deci o problemă de creaţie legată strict de orişice manifestare.

Care sunt deci realităţile spirituale? Sunt forme ale activităţii omeneşti, considerate ca obiecte ideale, independent de cutare sau cutare manifestare a lor de către indivizi. Sunt idei, principii, idealuri, credinţe, superstiţii, ceremonii, privite ca realităţi transcendentale, adică desprinse de manifestarea lor de către cutare individ.

Studierea formelor acţiunii umane, *ca forme*, e o problemă de tipologie. Ea duce la o clasificare *exactă* şi comprehensive a manifestărilor spirituale în cadrul lor natural. E problema pur tehnică a manifestărilor. Ea cuprinde două probleme : a) material, b) funcţie.

Studierea formelor acţiunii umane întrucât [se] nasc din condiţiile vieţii sociale 1) Cum se creează şi cum trec de la o societate la alta.

SOCIOLBUC

I. Prima rădăcină

Domnişoarelor şi Domnilor,

Subiectul ce ni se propune să tratăm în astă seară priveşte realitatea spirituală în cercetarea monografică.

Convorbirea noastră va cuprinde trei părţi:

1. o primă parte se va ocupa cu determinarea a ceea ce este realitatea spirituală;
2. o a doua parte va cerceta în ce măsură este această realitate susceptibilă de cercetare sociologică;
3. şi, în sfârşit, în ultima parte vom căuta să desprindem care sunt metodele de cercetare ale acestei realităţi.

1. *Ce este realitatea spirituală?*

Dacă am vorbi de o „realitate spirituală" în cadrul problemelor unui sistem de metafizică oarecare, monist sau dualist sau pluralist, ne-ar fi mai mult sau mai puţin uşor să arătăm ce este această realitate spirituală.

Începând cu *hilozoismul* primitiv elin de pe coastele Mării Egee, pentru care realitatea era un fel de complement amorf de materie posedând însă proprietăţi de netăgăduit spirituale, opunând apoi pe *Anaxagora*[12] – spiritualist – materialistului Democrit şi mai târziu – după Windelband – pe Platon mai întâi, cu încercarea lui de a-i împăca „neizbutită", opunând în explicarea realităţii ultime a lucrurilor „eidos" sau „ousia" materiei nonexistente şi nedeterminate care degradează lucrurile experienţei sensibile din asemănarea lor cu ideile esenţe – şi apoi pe Aristotel, opunând „entelehia" „materiei" ca pe o formă actualizantă materialului amorf şi nedeterminat.

Trecând apoi în filosofia creştină care cea dintâi deosebeşte o „psyche" sufletească de o „pneuma" spirituală, oscilând totuşi în concepţia acestei psyche când către neoplatonişti care-o înţeleg ca pe o substanţă intermediară între spirit şi materie, când spre peripateticieni, care o concep ca pe o unitate de formă substanţială a materiei cu forma, nereuşind să lămurească dificila problemă a principiului individuaţiei acestui spirit, şi poticnindu-se în nesfârşite controverse tocmai de piatra unghiulară a acestei individuaţii;

12. Anaxagora, filosof presocratic grec (c. 500–c. 428 î. Hr.) care a susţinut că *nous* (intelectul, mintea) e cauza care pune în mişcare cosmosul.

SOCIOLBUC

● oprindu-ne în sfârşit la Descartes, care elimină „pneuma”, obiectivând ca „spirit” treapta cea mai înaltă a ceea ce filosofia creştină numea „suflet”, [pasaj nedescifrat]

În sfârşit arătând cum acest spirit este pentru metafizica lui Kant o arhitectonică a formelor a priori care condiţionează realitatea şi cum din această arhitectonică se desfăşoară mai pe urmă metafizica lui Hegel.

Obligaţia în care suntem de a determina noţiunea de spirit în cadrul unui sistem de sociologie ne apare ca o dificultate dacă nu de neînvins fără ajutorul metafizicii, în orice caz ca o dificultate serioasă.

Scurta excursiune – în zbor de pasăre – pe care am făcut-o[13] asupra orientărilor mai de seamă ale istoriei filosofiei v-a făcut desigur să înţelegeţi că cel puţin originea problemei naturii „realităţii spirituale” stă dincolo de graniţele sociologiei şi că, dacă vrem să-nţelegem ceva asupra acestei realităţi, trebuie să deducem, dacă nu să cercetăm chiar acolo temeiurile acestei probleme, cel puţin să descoperim în ce fel această noţiune metafizică a pătruns în domeniul „pozitiv” al sociologiei!

Pătrunderea „spiritualităţii” în sistemele de sociologie are două rădăcini care trebuiesc date la iveală cu deosebită îngrijire.

Aceste două rădăcini au un izvor comun: *conştiinţa transcendentală a lui Kant*.

Ce este această conştiinţă transcendentală? Kant nu ne lămureşte mult asupra naturii ei.

Dumneavoastră ştiţi că Immanuel Kant[14], făurindu-şi drum între empirismul sceptic al lui Hume[15], că totul vine din experienţă şi nimic nu-i necesar şi universal, şi raţionalismul leibnizian, care pretindea ineitatea[16] ideilor clare şi distincte, îşi pune întrebarea posibilităţii experienţei, la care răspunde că experienţa nu este posibilă fără elemente a-priori – *intuitive*: spaţiu, timp; *raţionale*: categoriile şi *mixte*: scheme şi principii.

Cunoştinţele, zice Kant împotriva lui Hume, sunt necesare şi universale – dar, împotriva lui Leibniz, adaugă: asta nu înseamnă înnăscute!

De unde vin aceste elemente, condiţiuni ale experienţei în genere, şi care e valoarea lor epistemologică?

Kant recurge la două noţiuni: 1) Conştiinţa în genere şi 2) Fenomenalismul.

Am văzut că formele a priori sunt condiţii ale experienţei.

---

13. În text, *o făcurăm*.

14. Immanuel Kant (1724–1804), filosof german iluminist.

15. David Hume (1711–1776), filosof, istoric şi economist scoţian.

16. Caracterul înnăscut.

SOCIOLBUC

Cine este autorul acestor categorii la Kant? Spiritul uman! Dar nu spiritul individului subiectiv, ci *conştiinţa în genere*.

Postularea acestei conştiinţe în genere situa astfel, în *specie*[17], rădăcina formelor a priori ale spiritului omenesc!

În această condiţionare a conţinuturilor subiective ale cunoaşterii de către existenţa unui spirit în genere, a unui subiect transsubiectiv, stă una din rădăcinile problemei noastre.

Soluţia kantiană creează ca un fel de „sediu" al acestor „forme" a priori.

Formularea însăşi a problemei conştiinţei în genere kantiene dădea deci naştere întrebării: ce e acest [nedescifrat] individual?

1. Cercetarea condiţiunilor sociale ale formelor a priori ale funcţiunilor sufletului omenesc.

Filosofia lui Hegel.

De la prima problemă ne vine „realitatea", de la cea din urmă numele şi sistematizarea.

Există, prin urmare, elemente a priori, forme generale ale cunoaşterii necesare şi universale ce nu vin din experienţă, dar nici nu sunt înnăscute. Ele nu sunt, însă, nici funcţiuni individuale, ci funcţiuni ale spiritului *omenesc în genere*.

Două caractere are această realitate: 1) realitate empirică (obiectivitate) şi 2) idealitate transcendentală.

Aceste note sunt de reţinut: obiectivitate şi idealitate. Ele constituie temeiurile oricărei „fenomenologii", adică ştiinţa privitoare la „fenomene".

Filosofia culturii avea să precizeze situarea şi sensul acestei specii atribuindu-i adevăratul caracter: *social*.

Spiritul va fi, deci, considerat în societate.

II. A doua rădăcină: Filosofia culturii

O altă rădăcină a problemei sociologice a realităţii spirituale vine din teoria culturii.

Teoria culturii s-a dezvoltat începând din secolul al XVIII-lea şi ea oferă Sociologiei materialul asupra căruia operează sociologia realităţilor spirituale întrucât totalitatea faptelor spirituale dintr-o societate dată privite în raportul lor cu această societate constituie aceea ce se numeşte o *cultură*.

Filosofia culturii nu varsă însă numai sociologiei un *material*, ci şi aduce diverse perspective de înţelegere a acestui material.

17. În text, *speţă*.

SOCIOLBUC

Într-un studiu publicat de curând în „Arhiva”, D-l Tudor Vianu a expus caracterul acesta oscilant al teoriilor despre cultură între o teorie raţionalistă şi o alta istorică.

Concepţiile acestea tind să pună în evidenţă alternativ, aci caracterul de unitate a culturii, aci caracterul de specificitate şi de diversitate.

Conflictul este analog aceluia care există, de pildă, în ştiinţele fizico-matematice între teoriile emisiunii şi teoriile ondulaţiei.

De pe urma acestei pendulări a spiritului omenesc, cercetarea ştiinţifică se îmbogăţeşte rafinându-şi mijloacele de investigaţie.

● Condorcet: *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*. 1795

1. Deosebeşte cel dintâi considerarea individuală de cea socială a sufletului omenesc.

2. Considerarea sufletelor individuale aparţine psihologiei metafizice. Considerarea sufletelor în specie e obiectul istoriei. Metoda e însă identică în ambele cazuri.

3. Astfel îşi propune el să studieze teoria dezvoltării facultăţilor intelectuale ale omului.

4. El afirmă existenţa unui paralelism psiho-individual, devenirea spirituală a societăţii omeneşti fiind un efect al mecanismului individual psihic.

5. Și aşteaptă, optimist, ca triumful Luminilor să aducă progresul libertăţii şi al drepturilor omului în cadrul unei singure societăţi, cu o singură limbă şi cu o singură autoritate monarhică.

● Herder[18]

1. Unitatea de cultură nu există decât formal ca strădanie spre cultură.

2. Strădania aceasta nu are însă nici sens unic, nici succesiune de forme derivând unele din altele.

3. Umanitatea nu este o coincidenţă generală, ci o armonie de valori pozitive diverse.

● *Critica unităţii specifice a culturii la Kant după Herder*

1. Specia e un concept general abstract, nu o realitate.

2. Există o unitate culturală dar nu este specifică, ci natală.

Replica lui Kant

1. E adevărat că însuşirile naturale se dezvoltă în specie, nu în individ. Acesta trăieşte puţin şi limitat.

---

18. Johann Gottfried von Herder (1744–1803), filosof, teolog, poet şi critic literar a fost asociat cu Iluminismul, *Sturm und Drang* şi clasicismul Weimar-ian.

SOCIOLBUC

2. Dar specia nu însemnează altceva decât însuşirea prin care toţi indivizii coincid.

3. Felul în care coincid nu [ni se] spune.

Două cazuri sunt posibile pornind de aci:

a. coincid în fapt? sau

b. coincid formal?

● Hegel: *Philosophie der Geschichte* [Filosofia istoriei]

1. Sintetizează cele două direcţii divergente în filosofia culturii.

2. Cultura, „spiritul popular", este o obiectivare în timp a Raţiunii imanente al cărei proces de desfăşurare dialectică este limba.

Această Raţiune se obiectivează în spaţiu în natură şi în timp în istorie.

3. În această devenire în timp, spiritul, până să ajungă să ia cunoştinţă de sine în spiritul absolut, se obiectivează în forme particulare absolute.

Astfel Hegel împacă unitatea de desfăşurare a formelor spiritului cu existenţa particulară a acestor forme.

● Auguste Comte

1. Stabileşte la rându-i o sinteză de forme succesive, pornind însă de la ipoteza unităţii spiritului omenesc.

2. Fomele sale, „epocile organice", sunt faze de evoluţie ale spiritului omenesc de pretutindeni, nu forme de variaţie.

3. E aci un punct de vedere pe care îl regăsim încă viu la baza felului de a înţelege morfologia culturii al unei părţi a Școlii durkheimiene.

● Nietzsche: *Die Entstehung der Tragödie*

1. Introduce noţiunea *unităţii de stil* a realizării culturale.

2. Apără împotriva naturalismului neohegelian concepţia dinamică a culturii.

3. Ca metodă întrebuinţează tipizarea intuitivă şi simbolică.

● Windelband[19]: *Bildungsgeschichten und Kultureinheit*, *Präludien* II, 1908

1. Afirmă caracterul problematic al unităţii de cultură.

● Fr. Giese. *Über Homogenität des Kulturbewustens* (*Ethos* I, 3)

1. Contestă unitatea omogenă a aşa-ziselor „epoci organice" ale unor Comte şi Saint-Simon, considerându-le ca ficţiuni binevoitoare.

2. O cultură este o suprapunere de straturi culturale de naturi extrem de variate.

Elemente religioase totemice, magice şi pozitive coexistă în unitatea noastră spirituală.

3. Cultura modernă nu poate fi deci considerată decât ca o pluralitate de tipuri.

● A. Walther: *Zur Typologie der Kulturen* [Tipologia culturilor] („Kölner Vierteljahrhefte für Soziologie" IV, 1924, 1–2)

---

19. Wilhelm Windelband (1848–1915), filosof german neokantian.

SOCIOLBUC

1. Contestă unitatea specifică a unei culturi.

2. Fiecare grup are o cultură proprie. Cultura socială este compusă din cultura cercurilor şi straturilor sociale: universităţi, şcoli şi curente artistice, literare, societăţi simfonice, jurnale, birocraţie, industrie, ţărani, meseriaşi, muncitori.

3. Se atribuie de obicei specificitatea după grupul cel mai cunoscut, în chip arbitrar.

● L. [sic!] Marcuse: *Die Struktur der Kultur* [Structura culturilor]. „Jahrbuch der Charakterologie" I–II, Berlin, 1926

1. Unitatea culturii este importantă în prezent.

2. Probă: gradul de complicare a fiecărui suflet actual, care se diversifică pe măsura îmbogăţirii, complexitatea împingându-l spre anarhie.

3. Anarhia e împiedicată de existenţa structurilor tipice.

● Dilthey: *Naturwissenschaft und Kulturwissenschaft*

1. Introduce ideea unei clasificări bilaterale a ştiinţelor contra celei unilineare a lui Comte.

2. Introduce ideea de „structură" ca unitate sistematică de natură calitativă.

3. Influenţează pe Rickert.

● Max Scheler şi Max Weber

1. Pe temeiul, unul al metodei transcendentale, celălalt al fenomenologiei.

2. Luptă să restabilească *unitatea tipică*, ethosul formelor de cultură.

● Troeltsch: *Der Historismus und seine Probleme*, Tübingen, 1922

1. A lansat teoria unităţii istoric semnificative a „totalităţii individuale" închise necomunicante.

2. Critică teoria unităţii generale a culturii umane, dezvoltată dintr-un substrat nediferenţiat.

● Simmel: *Der Konflikt der modernen Kultur*, München 1918; *Der Begriff und die Tragödie der Kultur*, „Logos"II 1, retipărit în *Philosophische Kultur*, 1911.

1. Relevă contrastul dintre „viaţă" şi „forma obiectivă".

2. Statorniceşte însemnătatea cercurilor sociale pentru unităţile de cultură tipice.

● Spranger: *Lebensformen*, Berlin

1. Susţine teoria unităţii semnificative ca principiu de bază al structurilor.

2. Susţine teoria pluralităţii funcţionale a elementelor componente ale unei structuri.

Astfel, avem succesiv:

1. Afirmarea unităţii specifice naturale (Condorcet, Kant, Rousseau).

2. Critica unităţii specifice naturale (Herder, Fichte).

3. Afirmarea unităţii spirituale a poporului în stat (Herder).

SOCIOLBUC

4. Încercarea de sinteză a lui Hegel prin afirmarea că formele specifice sunt ale unui singur spirit.

5. Disocierea unităţii specifice în stadii (Comte).

6. Critica continuităţii epocilor (Nietzsche).

7. Afirmarea unităţii de stil (Nietzsche).

8. Critica unităţii organice (Windelband, Giese, Walther).

9. Afirmarea existenţei unui conex de fenomene (Giese).

10. Afirmarea existenţei structurilor (Dilthey).

11. Afirmarea unităţii pe subgrupe (Walther).

12. Critica unităţii specifce arbitrare (Walther).

13. Afirmarea complexităţii anarhice (Marcuse).

14. Afirmarea unităţii tipice (Weber, Scheler).

15. Afirmarea contrastului dintre formă şi viaţă (Simmel).

16. Căutarea unei noi semnificaţii realiste şi vii a tipului (Troeltsch).

17. Afirmarea diversităţii de semnificaţie a sensului (Spranger).

Toate acestea vă arată în ce măsură se petrece o rafinare a metodelor de cercetare, controversa deplasându-se din ce în ce în [mai în] amănunţime.

Cei doi sintetizatori sunt Hegel şi Comte. Școala franceză nu a marcat, metodic.

III. Posibilităţi de cercetare a vieţii spirituale de către sociologie

Am văzut că elementele reale din punct de vedere empiric sunt faptele sufleteşti individuale.

Valorile nu apar decât ca nişte fenomene de un gen nou, de natură ideală şi obiectivă, cu alte cuvinte ca nişte forme ale unor conţinuturi sufleteşti posibile, care se impun conştiinţelor individuale *de către* sau *prin* societate.

Similitudinea elementelor apriorice ale conştiinţei în genere e evidentă cu restrângerea generităţii conştiinţei la structura unui anume şi singur grup social.

Orice individ trăind în societate, cu nevoile sale organice, de câte ori vrea să manifeste vreo atitudine sau să comunice altuia ceva, găseşte în grupul social, sau în el însuşi de pe urma înrâuririi grupului social asupra lui, o serie întreagă de tipare ce stau gata pentru această exprimare (limbă, noţiuni etc.).

În ce măsură sunt susceptibile aceste tipare de cercetare sociologică şi care este natura acestora din punct de vedere social.

SOCIOLBUC

Din punct de vedere individual sunt manifestări, adică reacţiuni ale grupurilor sociale la acţiunea factorilor condiţionanţi. Am văzut că, din punct de vedere social, numărul şi categoriile acestor forme a priori sunt grupurile.

Cum se poate deci face cercetarea fiecărei categorii de manifestări în parte. Patru metode stau faţă în faţă:

1. o metodă empirică şi
2. o metodă transcendentală.
3. o metodă tipologică.
4. Între acestea şi-a făcut de curând loc o a [patra][20] metodă numită „fenomenologică".

În ce constă fiecare din aceste metode?

A. Metoda empirică stă toată în formularea aceasta a lui Durkheim: *Idealurile trebuiesc considerate ca lucruri* şi supuse unei cercetări analoage celei obişnuite în ştiinţele de fapte.

B. Metoda transcendentală constă din degajarea condiţiilor necesare unei experienţe posibile.

Există o activitate morală? religioasă? intelectuală? constatabilă în chip empiric.

Te întrebi: *Cum sunt posibile?*

C. O a treia metodă este metoda *fenomenelor primordiale tipice*, metoda tipologică pentru ştiinţe[le] spiritului.

Metoda empirică tinde să determine legi obiective, metoda apriorică tinde să determine elementele transcendentale ale faptelor cercetate. Ce urmăreşte tipologia? Urmăreşte să degajeze în materialul nestabil tipuri stabile.

1. Goethe: fizică.

Nietzsche: originea tragediei.

Chamberlain: rasă şi biografie.

Preminger: caracterologie.

Spranger: filosofia culturii.

2. Ea porneşte de la constatarea că fenomenele vii sunt variabile şi tinde către fixarea unor elemente statornice în variaţia apariţiilor.

3. Tipologia e deci o cale de sistematizare a fenomenelor şi formelor calitative.

4. Ea nu se bizuie pe abstracţie, ci pe existenţa, în curgerea formelor, a unei *Gestalt*: chip, formă, figură, [nedescifrat].

5. Teoria nu e deci un proces de inducţie. Tipurile sunt arhetipuri căci nu se obţin „abstract" ci se intuiesc cu ajutorul intuiţiei dinamice.

6. Calea de formare a tipurilor cuprinde trei stadii:

---

20. În text: *o a treia metodă*.

SOCIOLBUC

– Analogiile
– Diviziunea intuitivă
– Polaritatea
● G. Burkhardt[21]: *Individuum und Welt als Werk*, München, 1920
Nu ne putem concepe culturaliceşte decât ca subiecte valorificatoare.
Îndată ce considerăm valorificarea ca lucru dispare caracterul ei esenţial.
D. Ce urmăreşte fenomenologia?
Fenomenologia este studiul fenomenelor esenţiale.
Și ea porneşte de la „datele experimentale" ale problemei, de la „idealurile date".
Dar ea nu caută să le prefacă în lucruri, nici nu se întreabă: Cum sunt posibile valorile?
Ea se întreabă numai: Ce însemnează această operaţie: valorificare, valoare?
Care-i sunt notele esenţiale?
Și pe temeiul unei descripţii esenţiale ca[u]tă să degajeze aceste lucruri.

Care sunt calităţile fiecărei metode?

A. A *metodei empirice*?

1. *Simplitatea* şi *rigurozitatea ştiinţifică*?
Dar defectele? Corelate:
1. Simplificarea. Metoda empirică urmăreşte stabilirea de *legi cauzale*. Consecințe?
A treia regulă a lui Durkheim. Cauzele faptelor sociale sunt numai faptele sociale.
Rezultat? Neglijarea tuturor condiţionărilor vieţii sociale.
2. *Inexactitatea*. Simplificarea la exces nu îngăduie cuprinderea fenomenelor în ceea ce sunt cu adevărat.
Metoda empirică nu cuprinde faptul moral în ceea ce este moral într-însul, ci numai ce este *social*. La fel, cu actul religios, unde ceea ce e „religios" nu este explicat, ci numai ceea ce e „social" etc.
Astfel, societatea nu explică în definitiv nici faptul moral, nici faptul religios, nici pe cel economic.
Ea explică numai socialul din actele sociale. Această explicaţie revine deci la o tautologie.

21. Georg Burckhardt (1848–1927), politician, farmacist şi scriitor german.

SOCIOLBUC

B. *Metoda transcendentală* – a Școlii de la Marburg[22], de pildă.

Calităţile ei: 1. *Autenticitatea analizei*. 2. *Soliditatea doctrinară*.

Defectele ei?

1. *Îndepărtarea de realitatea empirică* şi renunţarea la orice cercetare a condiţionării empirice. Ea *înlătură problema propriu-zis socială*, înlocuind-o cu problema critică.

Nu este suficient să explici „posibilitatea" actelor morale, religioase etc., scoţând în evidenţă condiţiile lor abstracte. Ceea ce trebuie este să arăţi necesitatea socială a cutăror forme de viaţă spirituală mai curând decât a celorlalte.

Numai astfel principiul raţiunii suficiente oferă deplină satisfacţie.

C. *Metoda tipologică*.

Avantajele metodei Tipului sunt:

1. Pune în contact cu cercetarea realitatea vie, prinsă cu caracterele ei specifice.

2. Dă putinţă de clasificare a faptelor individuale şi calitative.

Dezavantaje: Se contestă caracterul ştiinţific al acestei metode, susţinându-se:

1. Că nu există intuiţie dinamică şi ca atare tipul e un produs de abstracţie nedesăvârşită.

2. Că metoda e o metodă de clasificare, artistică, creatoare, dar nu o metodă care să dea priză în real.

D. *Metoda fenomenologică*

Dintre toate, ne apare ca cea mai aptă să cerceteze realitatea spirituală în viaţa socială.

1. Se ocupă să determine *esenţialul* fiecărei forme de viaţă spirituală. Nu neglijează nici elementele empirice, nici unitatea totală sintetică de semnificaţie.

2. Nu neglijează condiţionarea empirică a acestor forme.

Prin constituirea tipologiei permite o corelare a acestor tipuri cu fiecare categorie mare de factori covarianţi de influenţă.

Dezavantaje:

Fenomenologia înlătură metoda cauzală înlocuind-o cu metoda paralelistă a corelaţiunilor şi condiţionărilor.

Acesta însă, departe de a fi un defect, este un avantaj, dată fiind poziţia ştiinţei.

22. Activă în a doua jumătate a secolului XIX şi la începutul secolului XX, Școala neokantiană de la Marburg i-a inclus pe Hermann Cohen (1842–1918) şi Paul Natorp (1854–1924).

SOCIOLBUC

2. Se abate de la clasificarea unilineară a ştiinţelor după Comte, care face din Sociologie ştiinţa în genere, făcând din sociologia faptelor spirituale o ştiinţă calitativă a spiritului în sensul clasificaţiei lui Dilthey.

Nici acesta nu ar fi un dezavantaj, clasificarea unilineară dovedindu-se unilaterală şi exclusivă a factorilor calitativi de o importanţă capitală în viaţa spirituală.

Care sunt mijloacele de cercetare a realităţii spirituale după fenomenologie?

1. Descrierea fiecărei forme de viaţă spirituală şi constituirea unei *teorii pure* a fiecăreia din aceste forme după legile constituţiei sale lăuntrice.

Astfel, va trebui constituită o teorie pură a religiei, a moralei, a limbajului, a ideologiei, a tehnologiei, aşa cum au constituit economiştii puri: Walras, Pareto etc.

Rezultatele acesteia sunt construirea analitică a tipurilor posibile de forme de viaţă spirituală.

Astfel de tipuri a constituit *Spranger* de pildă, degajând legile de constituţie a fiecăruia.

2. Teoria aceasta trebuie completată cu cercetarea istorică, în sens de adunare de fapte şi descripţii amănunţite.

Teoria pură nu face decât să dea cadrele de clasare a materialului şi să indice ce anume probleme sunt de urmărit în cadrul fiecărei categorii spirituale.

3. În fine, interpretarea sociologică trebuie să decidă ce tipuri trebuiesc analizate în teoria pură şi cum se petrec lucrurile în realitate. Ea va da explicaţia „comprehensivă" a faptelor cercetate.

O obiecţie e de prevăzut din partea empiriştilor. Se va zice: Aci se introduc elemente apriorice. Răspunsul la această obiecţie se face arătând 1) că cercetarea empiriştilor presupune şi ea elemente apriorice, 2) că nu e posibilă o ştiinţă pur empirică.

Orice ipoteză este o *presupoziţie*, deci o anticipaţie a experienţei. Ceea ce importă este verificarea ei de către fapte cât mai numeroase.

IV. Care sunt metodele de cercetare sociologică a realităţii spirituale?

Metodele de cercetare sociologică a realităţii spirituale se pot grupa în două categorii, după cum se referă la cercetarea statică a realităţii spirituale, sau la cercetarea ei dinamică.

Cercetarea statică a realităţii spirituale studiază viaţa spirituală a unui grup social aşa cum este în momentul cercetării. Cu alte cuvinte, cercetează formele determinate ale vieţii spirituale într-o societate dată.

SOCIOLBUC

Cercetarea dinamică a realităţii spirituale studiază, dimpotrivă, evoluţia în timp a formelor de viaţă spirituală, cu alte cuvinte şi întrucât grupările omeneşti se schimbă şi trec după cum se schimbă şi trec şi formele de viaţă spirituală, cum se petrece această prefacere, această schimbare, această trecere de la o serie de forme spirituale la altă serie de forme spirituale, de la o societate la aceeaşi societate într-alt moment al evoluţiei sale şi de la o societate la o altă societate.

A. În ceea ce priveşte înţelegerea semnificaţiei particulare a fiecărei forme de viaţă spirituală, iată de pildă un caz clasic de interdicţie alimentară.

Această interdicţie care, într-o societate, poate fi un fapt juridico-ştiinţific-religios nediferenţiat, datorit unei teme[ri] superstiţioase de puterile ascunse ale lucrului interzis, temere în care se răsfrânge presiunea grupului colectiv, (tabu)

– într-altă societate, religioasă, devine un fapt religios diferenţiat (postul)
– într-altă societate, juridică, de pildă o închisoare, devine un fapt pur juridic de pedeapsă (punerea unui condamnat la regimul de pâine şi apă)
– într-alt caz, un fapt impus de medic pentru motive de igienă sau de cură (dietă) sau pentru motive estetice (cura de slăbit)
– într-alt caz poate fi un fapt individual impus de condiţii economice (un om sărac, lipsit de putere de cumpărare spre a-şi îngădui un alt regim)
– într-alt caz, o consecinţă a unei deciziuni cu caracter politic (greva foamei) cu scop de intimidare,
– în sfârşit, mai poate fi şi faptul unui maniac, dornic să se singularizeze, sau dornic să bată vreun record, precum şi a unei ignoranţe a valorii comestibile a unui produs (cuiburile de rândunică zaharisite ale chinezilor) sau [a] unei rele deprinderi individuale (persoane cărora nu le plac cutare alimente).

În toate aceste cazuri, faptul real este acelaşi: interdicţia alimentară, semnificaţia sa spirituală este însă cu totul deosebită.

Ştim că, cu cât o societate e mai complexă, cu atât semnificaţia unei forme de viaţă spirituală e mai individuală, deci mai variabilă şi mai eterogeneizată.

Într-o societate primitivă, motivarea actelor neimplicând alte individualizări decât cele născute din actualizarea unui conţinut sufletesc comun, colectiv, de către indivizii grupului, sunt cele mai mari şanse să descoperim unor acte identice semnificaţiuni omogene şi amorfe, comune unui mare număr de indivizi.

Cu cât o societate e mai complexă, adică e compusă din mai multe cercuri sociale interferente, sunt şanse ca individualizarea conţinuturilor sufleteşti, datorită faptului că sunt actualizate de către indivizi aparţinând unor cercuri sociale diferite, să dea faptelor omogene „semnificaţii" spirituale mai eterogene şi mai variate unele faţă de altele.

SOCIOLBUC

B. În ceea ce priveşte rostul social al unei forme de viaţă spirituală, iată participaţia totemică, de pildă, servind de reprezentare a coeziunii întregului clan;

● iată, dintre formele simbolice, una cu deosebire interesantă: „Bătrânul" strămoş al satelor noastre, al cărui rost social D-l Stahl este pe cale să ni-l restituie în întregime, ca simplu concept destinat să garanteze o anumită ordine juridică.

● iată o altă formă simbolică, [un] gen literar de astă dată: „fabula" – formă de naraţiune născută într-o societate ipocrită – şi orice societate constituită este mai mult sau mai puţin ipocrită, în sensul că nu-i place să-şi vadă descoperite şi proclamate slăbiciunile – formă zic, al cărei rost social este tocmai rostirea simbolică a ceea ce societatea refuză să afle pe faţă.

Acei care cunosc rolul pe care îl ia societatea în schema pe care ne-o oferă ultimele cercetări freudiene, de la 1923 încoace, în Germania, personalitatea omenească „über Schule" nu se vor mira de acest rol social al afabulării.

C. În ceea ce priveşte *condiţionarea formelor de viaţă spirituală* de către societate, putem face o distincţie între: *factorii condiţionanţi ai vieţii sociale în genere* şi celelalte manifestări sociale.

În ceea ce priveşte factorii condiţionanţi ai vieţii sociale în genere: factorii geografici, biologici, psihici şi istorici, influenţa lor asupra formelor de viaţă spirituală este netăgăduită, deşi extrem de greu de izolat 1) din cauza complexităţii condiţionării; 2) din cauza reacţiei.

1. Totuşi, *influenţa mediului cosmic* asupra structurii spirituale a fost în diverse rânduri relevată atât cu privire la *elementele* vieţii spirituale, cât şi la *unităţile mari semnificative* ale acestei vieţi.

Neputând cerceta în amănunt această chestiune, mă voi mărgini a da câteva exemple.

Influenţa naturii – care oferă constructorului material de o anume calitate, nu e fără [consecinţe][23] asupra stilului construcţiilor.

Între stilul arhitectural al civilizaţiei asiro-caldeene, având la baza construcţiei material din cărămidă şi acel al artei egiptene având la bază imensele blocuri de piatră există o diferenţă pe care specialiştii o atribuie tocmai diferenţei calitative a materialului.

Dar, chiar şi în sânul unui aceluiaşi stil arhitectural, bunăoară goticul, catedralele construite din calcar moale din Beauce şi împrejurimile Parisului: Amiens, Chartres, Orléans, au alt ritm de construcţie decât cele construite din blocuri de piatră dură, ce nu îngăduie cizelarea, dar permit supraînălţarea, cum sunt cele din sudul Franţei.

23. În text, *influenţă*.

SOCIOLBUC

Dar nu numai materia primă ci şi aşezarea, oferind prilejuri deosebite de creativitate omenească, determină alte structuri spirituale. Max Weber a vorbit de caracterele spirituale ale popoarelor de coastă. Fruillé a voit să explice monoteismul şi fatalismul popoarelor arabe prin cadrul cosmic în care locuiau.

Fără a [o] împinge până la speculaţii astfel de hazardate, o condiţionare fie directă, fie indirectă nu e de negat. Dacă nu în sensul de cauzalitate directă, în orice caz în sensul de condiţionare 1) biologică şi 2) a lumii de lucru şi, indirect, asupra psihologicului.

Astfel, temperamentul biologic al raselor stă în oarecare măsură sub influenţa climei – acest temperament intervenind cu un coeficient important la constituirea culturii, el stând la baza reacţiunilor eului şi aceste reacţiuni stând la baza atitudinilor spirituale.

Clima poate influenţa şi direct asupra elementelor. Astfel se susţine că vocalizarea largă şi muzicală este variabilă cu gradele de latitudine, italianul din ţară însorită putându-şi vocaliza volubil expresia verbală în vreme ce englezul atmosferei cenuşii de ceaţă îşi numără cuvintele abia descleştându-şi fălcile.

2. La fel, cu condiţiunile biologice. S-au încercat a se stabili structuri spirituale rasiale, aptitudini psihologice de rasă cu repercusiuni spirituale, sau numai aptitudini biologice cu repercusiuni psihologice şi numai indirect spirituale.

Astfel s-a susţinut existenţa unei *structuri psihologice deosebite a văzului* la cei de rasă galbenă, în special altă structură a dimensiunii a treia, menită să explice perspectiva deosebită atât de stranie a artei japoneze;

● o *structură deosebită a auzului* la rasa arămie, deoarece acolo unde urechea albului nu percepe decât două tetracorduri juxtapuse în octava muzicii occidentale culte, adică 13 semitonuri, pielea roşie deosebeşte 32 de trepte diferite;

● o *structură deosebită a timpului* la rasa galbenă, pentru care unitatea de timp utilizată este cu totul altfel constituită ca a europeanului – pe care însă unii, pe bună dreptate, nu o atribuie atât biologicului, cât structurii sociale a lumii de lucru.

În ceea ce priveşte structurile spirituale de rasă s-a susţinut un tip spiritual static al rasei galbene şi altul dinamic al rasei albe, fără a se izbuti o clasificare corectă pe temeiuri exclusiv biologice.

S-a susţinut o diferenţă de structură spirituală tot atât de tranşantă între sexe, fie de misogini ca Weininger[24], fie chiar de femei ca Gina Lombroso[25], *L'âme de la femme*.

---

24. Otto Weininger (1880–1903), filosof austriac, autor al lucrării *Sex şi caracter.*

25. Gina Lombroso (1872–1944), medic şi publicist italian, a opus, cu argumente biologice, egocentrismului masculin alterocentrismul feminin.

SOCIOLBUC

Alţii au susţinut diferenţieri radicale din punct de vedere al aptitudinilor intelectuale ale raselor înapoiate [faţă] de cele culte.

În toate aceste cazuri nu s-au putut însă izola caractere care să demonstreze o influenţă exclusiv biologică cu totul independentă de starea socială.

Astfel, deosebirea de structură spirituală a femeii apusene de azi nu e consecinţa exclusivă a unor însuşiri biologice distincte, ci consecinţa unor secole îndelungate de izolare socială în gineceu.

La fel, cu structura albului faţă de popoarele de cultură înapoiată. Veniţi la studii în Apus, japonezii mai întâi, malgaşii mai pe urmă au dat dovezi de o putere extraordinară de achiziţie a civilizaţiei apusene, astfel că *lipsa tradiţiei* a apărut a prima cu totul asupra *insuficienţei* biologice actuale a aşa-ziselor popoare „înapoiate".

Totuşi, o condiţionare indirectă a spiritualului nu este nici aci exclusă, însă prin intermediul *psihologicului*, acesta din urmă fiind, însă, în continuă reacţiune cu societatea.

Astfel de exemple de specializare socială pe spiţă biologică nu lipsesc, de la castele indiene la familiile de magistraţi francezi până la Revoluţie.

Și crearea de tipuri nu este în acest caz o imposibilitate.

3. *Condiţionarea psihologică* a activităţii spirituale nu este deosebită de celelalte.

Vorbind despre psihologia colectivă şi metodele ce întrebuinţează, am cercetat altădată felurile constrângerilor sociale şi corelaţia ce există între ele şi diferitele feluri de grupări sociale ce există.

Am arătat acolo paralelismul dintre complicarea structurii sufleteşti individuale, paralelă cu emanciparea individului prin acţiunea dezrobitoare a interferenţei cercurilor sociale din care face parte un individ.

Am arătat de asemeni cum această complicare a vieţii sufleteşti individuale, obligată să ia atitudini multiple în probleme diferite, dă naştere unei funcţiuni noi de integrare într-o singură unitate organică a acestor atitudini printr-o ierarhizare personală a valorilor în vederea [cuvânt nedescifrat] acţiunii umane. Această funcţiune am numit-o „personalitate".

De pildă, diferenţierea atitudinilor estetice de cele politice îmi îngăduie să fiu tradiţionalist în politică şi revoluţionar în artă (Jacques Maritain).

Am vorbit de asemeni de faptul eterogeniei scopurilor, pe care această complicare a vieţii psihice îl aduce în relaţiile dintre oameni, prin aceea că ceea ce este scop pentru unul devine mijloc pentru altul.

Exemplu. Un antreprenor face o casă ca mijloc, cu scop ca să capete bani; în vreme ce proprietarul dă bani, ca mijloc, ca să aibă o casă.

SOCIOLBUC

Tot atunci am vorbit de constituirea tipurilor psihologice şi de determinarea gradului de emancipare.

Manifestările spiriuale vor fi deci condiţionate de structura psihologică colectivă cu atât mai mult cu cât societatea e mai gregară. Cum însă în acest caz sufletul colectiv e el însuşi dominat de structurile spirituale colective, va fi o strânsă corelaţie între cele două structuri.

Cu cât societatea va fi mai evoluată, cu atât aceste structuri vor fi mai diferenţiate.

Exemple de asemenea influenţe psihice asupra manifestărilor spirituale sunt foarte numeroase.

Predominarea afectelor, a raţiunii sau a voinţei poate influenţa cultura, atunci când este consecinţa unor cauze extraculturale.

Exemplu. Doctrinele de autoritate de după război, provocate în cultură de relaxarea tensiunii psihologice şi de oboseala produsă de război.

Influenţa spiritului inventiv şi activ asupra teoriei: A şti, zice Bacon, înseamnă a putea.

Între structura psihologică şi cea spirituală apropierea e aşa de mare, încât mulţi nu vor să vadă vreo deosebire între cele două categorii de fapte.

Spre a le distinge: Structurile psihologice, ne reamintim, sunt totdeauna obiective, ale indivizilor unui grup. Structurile acestea sunt tipuri morfologice ale unor fapte sufleteşti reale. Ele nu sunt fapte sociale, reacţiuni, ci condiţii de influenţă asupra societăţii.

Dimpotrivă, structurile spirituale sunt tipuri de fenomene ideale şi obiective.

De o parte deci, tipuri de fenomene reale şi subiective, de alta tipuri de forme sociale, condiţii a priori de manifestare ale fenomenelor individuale.

Spre a face mai clară deosebirea, vom zice că structurile sufleteşti constituie tipuri psihologice, tipuri de viaţă; în vreme ce tipurile de structură ale vieţii spirituale, adică ale valorilor, constituie ierarhii obiective de valori, adică „stiluri".

Cu toată corelaţia strânsă dintre ele, nu e acelaşi lucru structura spaţiului în psihologia japoneză cu structura spaţiului în arta sa. Căci cele din urmă subzistă aşa cum sunt, chiar când s-ar dovedi că structura psihologică a spaţiului la japonezi e identică cu a europeanului şi conceperea deosebită a celei de a treia dimensiuni este un canon „social", o regulă a „gustului".

Un alt exemplu, mai semnificativ. Cu totul altceva este structura aptitudinii muzicale a unui ţăran, determinată prin metoda profilelor de pildă, sau chiar a unui grup social, şi cu totul altceva e structura unui cântec!

Dar nu mai insistăm, trecem.

SOCIOLBUC

4. Cât priveşte *condiţionarea istorică* a manifestărilor spirituale, intră aci întreaga influenţă condiţionantă a factorilor sociali, economici, juridici şi politici pe care o vom cerceta mai jos.

Deci în trei feluri poate influenţa un factor:

1. Asupra *altor factori, mai direct condiţionanţi*, ai realităţii spirituale

2. Asupra *elementelor* culturale (limbaj, materie primă, tehnică etc.).

3. Asupra *unităţilor semnificative*.

Al doilea fel de influenţă e cel mai uşor de degajat. Al treilea este aproape imposibil de stabilit direct.

b) Dacă trecem la condiţionarea activităţii spirituale de către celelalte manifestări, trebuie să distingem între:

1. *Condiţionarea de către categoriile materiale ale vieţii societăţii*, adică de viaţa economică.

2. *Condiţionarea de către categoriile formale* ale vieţii sociale: juridico-politice.

Condiţionarea economică a realităţii spirituale pune aşa-zisa problemă a sub- şi suprastructurii sociale.

Se pretinde că realitatea spirituală nu ar fi decât epifenomenul, faptul esenţial fiind diviziunea socială a muncii şi tehnica de lucru.

Că între aceşti factori există o întrepătrundere strânsă, nu poate să încapă nicio îndoială.

Că structura ideologică vine de multe ori să justifice şi să reprezinte raporturi care au alte rădăcini decât cele intelectuale, problema miturilor sociale o dovedeşte cu prisosinţă.

Întrebarea este însă 1) dacă mistificarea este forma esenţială a vieţii spirituale; 2) dacă diviziunea socială a muncii şi tehnica de lucru sunt fapte primare faţă de structurile spirituale.

Din cele ce am spus vorbind despre unităţile semnificative care constituie valorile se poate deduce repede că:

1. Mistificarea este numai una din modalităţile prin care se satisface subsumarea tuturor indivizilor unei unităţi semnificative, unui sens, unei valori. Dar nu e nici singură, nici primordială.

2. Că unitatea semnificativă, fiind elementul prin care oamenii iau contact unii cu alţii, nu poate fi vorba de diviziune socială a muncii decât în cadrul colectivităţilor deja unificate, deci posedând înţelesuri şi valori comune. Problema este importantă, însă, deoarece priveşte schimbul primitiv dintre clanuri. Or,

SOCIOLBUC

în această fază, clanurile posedă deja sisteme întregi de unităţi semnificative, regimuri juridice religioase supuse unor norme complicate.

3. Că, în ceea ce priveşte tehnica, la origine aceasta este ea însăşi o categorie spirituală nediferenţiată.

4. În ceea ce priveşte evoluţia ulterioară nimeni nu mai contestă azi că revoluţionarea tehnicii în veacul XVI are cauze de ordin spiritual, că spiritul religios calvin stă la baza formelor de dezvoltare a producţiei capitaliste etc.

5. Raportul real între cele două categorii de fapte este dat de paralelismul perfect între dezvoltarea categoriilor spirituale concomitent cu dezvoltarea lumii de lucru, cel puţin în primele faze.

Că toate diferenţierile sociale au loc pe temeiul diferenţierilor de unităţi semnificative în aceeaşi măsură în care au loc pe temeiul diviziunii sociale a muncii, fără a putea reduce reprezentarea la diviziune, fără a putea în acelşi timp face şi reducţia inversă.

● Max Weber: *Religionssoziologie*

1. Cercetează influenţa „ethos-ului" asupra transformărilor economice.

2. În special studiază condiţionarea capitalismului de către ethosul calvin.

● Werner Sombart: *Der Moderne Kapitalismus*, ed. II; *Der Bourgeois*; *Die Juden und das Wirtschaftsleben*; *Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus*

a) Risc şi raţiune.

● Max Scheler: *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre*, 3 vol. [1923/1924]; *Vom Ewigen im Menschen* [1921]; *Die Wissensformen und die Gesellschaft* [1926]

1. Partizanul metodei de reducere fenomenologică.

2. Studiază raportul dintre lumea de lucru şi lumea cunoştinţelor.

2 şi 3. Condiţionarea juridică şi politică a formelor spirituale este mai lesne de înţeles.

Aci e vorba de unităţi oganizatoare. Formele de oganizare fac condiţionarea evidentă în însăşi acţiunea organizatoare.

Legi protejând tehnica, legi organizând şcoala, guverne creând şi încurajând cultura sunt lucruri care se înţeleg de la sine.

Sarcina sociologului va fi să înţeleagă în ce măsură intenţia care stă la baza legii sau a măsurii politice se împlineşte de către societate.

D. În ceea ce priveşte ***cercetarea devenirii formelor de viaţă spirituală***, cercetările noastre ne arată că:

SOCIOLBUC

Nu există o trecere de la unele forme de viaţă spirituală la alte forme de viaţă spirituală care să se facă dialectic de la sine şi fără intermediul societăţii în virtutea opoziţiei logice a caracterelor formelor spirituale.

Dacă există vreo *devenire dialectică*, aceasta nu este a formelor de viaţă spirituală, ci este *a societăţii întregi*.

Să lămuresc de pildă cum:

Pretenţia lui Hegel cum că sistemele de filosofie se succed dialectic, ca şi perioadele culturale, este *infirmată de observaţia conştiincioasă*.

Că un sistem oferă material de critică celui ce-i urmează este clar, dar că *forţa negatoare naşte* în chip spontan *din ideea teză* nu e nicăieri *vădit*, dimpotrivă.

O societate dată dă naştere condiţiilor unei anume ideologii. O ideologie se naşte în aceste condiţii determinând o societate spirituală care participă la dânsa.

Formele de transformare ale acestei ideologii nu stau în ea însăşi, ci în societatea întreagă.

Mai exact, *în faptul că cei ce iau parte la această ideologie participă şi la alte grupuri sociale*, subsumându-se astfel şi altor „semnificaţii".

În acest caz, indivizii caută să-şi stabilească un echilibru personal în faţa împrejurărilor diverse [cuvânt nedescifrat]. Fiecare caută să adapteze ideologia sa grupului la care participă.

Condiţiile transformării spirituale stau astfel în mobilitatea relaţiilor şi proceselor sociale, ca şi în transformările sociale de altă natură petrecute în societate.

Un exemplu. O conversiune religioasă, de pildă, este rezultatul întâlnirii unei persoane posedând o anume structură religioasă cu o serie de împrejurări nereligioase: călătorii în lume (caz frecvent), boală vindecată (tot aşa), ca şi a întâlnirii cu alte cercuri religioase, cu care din motive nereligioase te-ai aflat în contact şi faţă de care ai intrat în contact spiritual, încercând să *comunici* asupra realităţilor tale religioase, deci adaptându-te lor.

Mai poate avea loc o astfel de conversiune datorită schimbării unor elemente de structură, datorită schimbărilor economice.

Alt exemplu. *Structura ortodoxă e, de pildă, strâns legată de mentalitatea rurală*.

Ţăranul, care ştie, zice D-l Motru[26], că soarta recoltei e în mâna lui Dumnezeu, e neîncrezător în puterile sale în genere. Când însă s-a deprins să muncească la cherestea, unde câştigă sute de lei pe zi de muncă, rezultatul începe să se asocieze în chip periodic muncii sale formându-i-se astfel o altă structură: devine

26. Constantin Rădulescu-Motru (1868–1957), filosof, psiholog şi sociolog român, a fost membru (din 1923), vicepreşedinte (1935–1938, 1941–1944) şi preşedinte (1938–1941) al Academiei Române.

SOCIOLBUC

încrezător în valoarea muncii sale şi, prin repercusiune, religia lui impersonală şi fatală se transformă în „mântuirea ta prin tine, Israile”.

Mersul dialectic al societăţii în acest caz ar fi următorul: Societatea actuală posedă şi teza, poziţia spirituală determinată, şi elementele nespirituale sau spirituale adverse care formează antiteza celei dintâi forme.

Se vede bine că *mersul nu este cu adevărat dialectic* decât dacă antiteza poziţiei culturale nu este decât în putinţă, prin condiţiile economice, de pildă.

În al doilea caz, când antiteza coexistă în societate dată gata, pentru ca să existe mers dialectic, trebuie ca să mai existe şi astfel de condiţii ca aceasta să absoarbă teza şi aceste condiţii sunt iarăşi de altă natură decât teza.

Mersul dialectic al devenirii sociale aşa cum îl concepe Marx este mult mai aproape de realitate decât cel conceput de Hegel.

Marx are însă cu atât mai mult dreptate cu cât, precum am spus, acest mers dialectic nu e o formă apriorică de devenire, ci el trebuie stabilit la fiecare caz empiric prin analiza amănunţită a tendinţelor de fapt, nu prin analiza logică a conţinutului tezei şi antitezei.

Formele antitetice care vor măcina pe cele de astăzi nu pot fi prevestite dinainte – a priori – ci numai induse probabil din analiza elementelor actuale ale societăţii.

Aşa cum, de pildă, procedează Sombart în cercetarea sa recentă asupra declinului marelui capitalism.

Metode pentru studierea devenirii vieţii spirituale într-o societate pot fi trei:

1. Una *intuitivă*, neştiinţifică însă extrem de fecundă. Este aceea *profetică*, care făcând caz de o pretinsă *intuiţie dinamică* inserându-se în mişcarea spiritului, intuieşte sensul general al mişcării, anticipându-i poziţiile.

Această metodă e *pur calitativă*. Ea pleacă de la *descrieri*, se sprijină pe *pure analogii* semnificative, *caută fenomene primordiale* pe bază de analogii de acestea şi *conchide în sensul unei clasificări a formelor în tipuri polarizate*.

Reprezentanţii ei mai de seamă, de la Goethe încoace, sunt: Weininger, Chamberlain, Nietzsche, Spranger, Keyserling, Rathenau[27], Tagore, Berdiaev, Maritain şi alţii.

E, cum zicea Nietzsche, metoda celor care „fac istorie sau cultură”. Metoda „specificelor”. Rezultatele ei sunt construcţii artistice, fără mare siguranţă ştiinţifică.

2. La polul opus e *metoda abstracţiunii desăvârşite*, aşa cum o practică Şcoala franceză de sociologie.

27. Walther Rathenau (1867–1922), industriaş, scriitor şi politician german.

SOCIOLBUC

Ea face uz de *metodele inductive obişnuite*. *Clasifică faptele riguros*, nu emite decât *ipoteze simple* şi caută să le *verifice complet* prin „experienţe cruciale".

Metoda aceasta dă *rezultate bune, aplicată la societăţile primitive*. Aplicată la *societăţile evoluate*, *echivocitatea cauzaţiei* tulbură sensul explicaţiei sociale; iar *complicaţiile calitative* ale semnificaţiilor distrug unităţile sistematice.

3. O *metodă intermediară* este „fenomenologia" şi „tipologia fenomenelor esenţiale" (sociologia diferenţială sau caracterologia socială).

Această metodă caută să *combine avantajele ambelor metode*.

Metoda porneşte de la *descrierile tipice* de care s-a vorbit.

Ea caută însă să *studieze variaţiile morfologice, pe unităţi şi pe condiţii izolându-le succesiv şi pe grupe*.

Cum numărul factorilor influenţi e enorm de mare se construiesc *tipuri statistice de variaţie*, adică se *grupează la un loc factorii care variază împreună, pe baza unor corelaţiuni statistice calculându-se probabilitatea erorii*.

Rezultatul este *construirea unor tipuri de variaţie probabilă*.

Apoi *formele tipice statice se clasează pe temeiul principiului continuităţii* formelor.

O deosebită atenţie se dă *circulaţiei elementelor*, independent de *circulaţia semnificaţiilor*, iar relaţiile se cercetează atât *static-morfologic* cât şi *dinamic ca interacţiune*.

Această din urmă metodă este aceea la care s-a oprit planul nostru.

Exemplu. Încep prin a descrie credinţa adventiştilor reconstituind momentele spirituale principale ale credinţei lor: cult, morală, interpretare. Dau apoi fiecărui element valoarea lui specifică. Studiez fiecare element în variaţiile sale elementare şi semnificative pe familii, pe avere, pe proprietăţi, pe aşezare, pe structura spirituală intelectuală, artistică etc.

Construiesc apoi tipul de adventist, notând aceste variaţii. Îi studiez condiţionarea în sat şi rostul spre explicare. Cercetez condiţiile de stare, dezvoltare sau desfiinţare.

V. Analiza realităţii spirituale

● W. Lexis[28]: *Wesen der Kultur*, în *Die Kultur der Gegenwart*

„Cultura este ridicarea omului deasupra stării naturale prin dezvoltarea şi exercitarea puterilor sale spirituale şi morale."

28. Wilhelm Lexis (1837–1914), statistician, economist şi specialist în ştiinţe sociale german.

SOCIOLBUC

● R. Eisler[29]: *Allgemeine Kulturgeschichte*, Leipzig, 1905

„Cultura este transformarea activă, prelucrarea datelor şi materialelor naturale în sensul şi slujba ideii şi a voinţei de perfecţionare omenească."

● H. Schurtz[30]: *Urgeschichte der Kultur*, 1900

Cultura e „moştenirea generaţiilor precedente întrucât se încorporează în predispoziţiile, conştiinţa şi rezultatele muncii fiecărei generaţii."

● Ludwig Stein[31]: *Die Anfänge der menschlichen Kultur*, 1906

„Cultura: sumă a produselor omului, obţinute pe cale fizică şi spirituală, printr-o muncă aplicată asupra sa însuşi şi a mediului său înconjurător".

După ce am văzut aceste lucruri, ne putem întreba: Ce e realitatea spirituală?

Are realitate spirituală orişice manifestare a sufletului omenesc care poate fi considerată simultan sub aceste două aspecte: 1) *Idealitate*; 2) *Obiectivitate* şi, întrucât poate fi considerat astfel, orice act psihologic considerat.

Ceea ce dă *idealitate* actului sufletesc este legătura cu o *valoare*. „Legătura cu o valoare" constituind după Spranger o „semnificaţie".

Obiectiv: Adică actul omenesc considerat independent de subiectul care-l face.

Aceasta este o formă.

Cercetările recente permit să afirmăm că societatea e sediul conştiinţei în genere.

O vorbă, o credinţă, un cântec, o idee, un discurs, un sentiment, o conversaţie, un tablou, un monument uman, o carte, o clipă de tăcere, o atitudine, un gest, un surâs, o privire sau o şoaptă nu sunt numai întâmplări şi acte sufleteşti individuale. Unele din ele sunt obiecte materiale, altele stări psihice. Toate însă ne pun faţă în faţă cu o lume de realităţi de un gen particular, pe care-l vom analiza îndată.

Am spus că toate lucrurile de mai sus ne pun faţă în faţă fie cu:

1) acte sufleteşti;

2) obiectivări ale acestora în semne.

---

29. Robert Eisler (1882–1949), istoric de artă austriac, specialist în mitologie, religie comparată, istoria ştiinţei, psihanaliză etc.

30. Heinrich Schurtz (1863–1903), etnolog şi istoric german.

31. Ludwig Stein (1859–1930), filosof de origine maghiară, a elaborat o teorie a optimismului şi progresului social.

SOCIOLBUC

Comunicaţia actelor sufleteşti în societate e totdeauna mijlocită prin semne expresive. Un sentiment se comunică printr-o anumită structură de gesturi.

Actele sufleteşti pot fi privite ca atitudini, comportări, mişcări lăuntrice actualizate ale anumitor suflete omeneşti.

„Semnele" sunt obiecte concrete determinate, plastice, sesizabile.

Nu orişice lucru însă este cu necesitate un „semn".

Ceea ce ne dă posibilitatea să zicem despre un lucru că este *semn* este conştiinţa că acel lucru înseamnă ceva, are un *înţeles*, o *semnificaţie*, reprezintă atitudinea unui *eu* faţă de un anume lucru.

Gesturile corporale de orice fel sunt şi ele acte psiho- şi fiziologice.

Semnele obiective sunt la rându-le elemente tehnice materiale produse de acte psiho-fiziologice: munca!

Între un asemenea obiect material sau gest exterior şi *conţinutul sufletesc* al unui subiect se stabileşte, în cazul că sunt semne, o legătură indisolubilă, iar toate stările sufleteşti nemijlocit legate de anumite semne sunt deci atitudini ale eului.

Aceasta înseamnă că eul prin atitudinile sale intenţionează ceva, vrea ceva, tinde spre ceva, gândeşte ceva în afară de el. Semnul exprimă deci totdeauna un conţinut psihic, un sens.

Iar sensul este o unitate indisolubilă a unui gest sau a unui semn de un anumit conţinut sufletesc, de o anumită atitudine, manifestare în afară a eului.

Semnul acesta poate fi privit pe de o parte în actualitatea lui, pe de altă parte în semnificaţia lui, adică în valoarea lui obiectivă.

De actualitatea aceasta reală şi subiectivă se ocupă psihologia. Ea este ştiinţa actelor sufleteşti aşa cum se petrec în sufletele individuale oricare le-ar fi condiţionarea. Nu de ea se ocupă sociologia manifestărilor.

Realitatea spirituală cu care se ocupă sociologia manifestărilor este lumea aceasta a „semnificaţiilor", a tendinţelor exterioare ale eului considerate obiectiv, cu alt termen de idealuri sau de aşa-zisa lume a valorilor.

Aceste *valori* în raport cu conţinuturile sufleteşti se caracterizează prin aceea că *nu sunt acte sufleteşti individuale*, nu sunt stări subiective, *ci forme ale acestor stări subiective*, forme ce pot fi privite obiectiv, adică independent de ceea ce e individual în ele.

Iar în raport cu obiectele concrete, ce servesc de semn, semnificaţiile se caracerizează prin caracterul lor nematerial.

Ceea ce există concret, sesizabil e semnul, ceea ce există sufleteşte e conţinutul sufletesc.

Legătura aceasta între conţinut şi semn nu este nici subiectiv psihică, nici concretă.

Ea e o unitate transsubiectivă de un gen nou. Ea [cuvânt nedescifrat] subiectul şi „intenţionează” ceva în lumea obiectivă a experienţei.

E, cum zic, o realitate de un gen nou în acelaşi timp obiectivă şi ideală.

Ea ne deschide, între lumea subiecţilor cu atitudinile lor – acte subiective – şi lumea obiectelor, o lume nouă de o natură cu totul deosebită.

Distincţia aceasta este, recunosc, destul de subtilă şi poate unora să [le] pară oţioasă. Nu e mai puţin adevărat că, dacă această distincţie nu e făcută, *înţelegerea a ceea ce e fapt cultural este cu neputinţă*.

Să luăm un exemplu.

Aud în odaia de alături vorbind doi inşi. Nu disting bine şoaptele lor. Înţeleg că vorbesc, dar nu ce spun.

Am un conţinut sufletesc. Între cei doi se petrece un schimb de conţinuturi. Dar între conţinutul meu şi al lor nu se stabileşte o unitate de înţeles.

Stau afară din cercul lor cultural.

Se poate întâmpla chiar ca să pot distinge clar sunetele. Și dacă nu ştiu limba, tot nu înţeleg, adică nu particip efectiv la discuţia vecinului.

Să luăm şi cazul unei scrisori scrise cu caractere româneşti într-o limbă străină sau, mai bine, să luăm şi o scrisoare scrisă cu caractere japoneze.

În cazul scrisorii scrise cu caractere japoneze mi se prezintă o foaie cu anume semne.

Eu înţeleg că este *scrisă*, deci că e menită *să transmită* ceva cuiva, dar nu ştiu dacă e scrisoare, act sau poezie.

Dacă scrisul urmează o dispoziţie comună scrisorilor, eu înţeleg că e scrisoare şi pot chiar să disting părţile ei: introducere, dar şi dată, text şi semnătură.

Un pas mai departe spre înţelegere fac în caz că e scrisă cu caractere latine. În acest caz pot recunoaşte litere, dar tot nu pot să pricep *ce scrie*.

Societatea celor doi inşi ce-şi schimbă gândurile prin scrisoarea japoneză îmi este inaccesibilă cât timp nu învăţ semnificaţia cuvintelor japoneze cuprinse în textul scrisorii.

Un alt caz, mai subtil:

Eşti în faţa unui tablou constructivist. Vezi o mână, un cap, un ochi, o roată, o pâlnie şi-o ţeapă. Le vezi. Dar *nu înţelegi*. Aceste elemente nu formează o unitate cu înţeles pentru mintea ta.

Unitatea de semnificaţie are prin urmare din punct de vedere social această particularitate, că face ca toţi acei ce înţeleg un semn să ia parte, să participe la o aceeaşi *unitate spirituală*.

Există deci atâtea posibilităţi de unitate spirituală câte semne cu sens există într-o societate.

Unitatea aceasta de semnificaţie nu e numaidecât o unitate *intelectuală*.

SOCIOLBUC

Ea este pur şi simplu indicaţia unei anume conduite sau stări sufleteşti inexprimate printr-un anume semn, aşa încât să fie „comunicabilă” altora.

Unităţi semnificative comunicabile de acest fel constituie întreagă aşa-numita lume a valorilor.

Lumea valorilor formează plasma fundamentală din care e constituită viaţa socială.

Aceste forme spirituale actualizate de indivizi au în societate o soartă proprie, independentă cu totul de soarta conţinutului sufletesc individual.

Astfel, de pildă, o „creaţie” artistică „circulă” într-o societate ca bun comun, mult timp după ce autorul ei a încetat din viaţă.

Ea continuă a constrânge şi pe ceilalţi şi – lucru curios – uneori a constrâns chiar pe autor mult timp după creaţie. Ea trece de la unul la altul. Suferă modificări.

În astfel de cazuri *se vădeşte* mai ales *caracterul obiectiv al formelor* vieţii spirituale.

Încorporarea într-un semn vizibil este incontestabil de un ajutor vădit pentru circulaţie, nu e însă mai puţin adevărat că semnificaţia poate exista şi în afara oricărui semn vădit.

Exemplu. O partitură care constrânge într-un anume fel succesiunea sunetelor aduse în conştiinţă de memoria unui muzicant, chiar dacă de pildă a zvârlit în foc manuscrisul.

Se vede bine că aceste forme sunt condiţii obiective ale conţinuturilor sufleteşti individuale. Calapoade, norme în care se toarnă gândirea şi simţirea individului actualizându-se.

Dar *aceste forme sunt ideale*; adică – din punct de vedere social vorbind – atât timp cât nu sunt actualizate într-un semn sau într-o conştiinţă, ele sunt simple *posibilităţi de manifestare* fără existenţă *actuală*, dar nu fără orişice fel de existenţă.

Căci toate raporturile de sunete care constituie o simfonie îşi păstrează unitatea lor ideală în afara oricărei partituri, ca şi în afara oricărei actualizări în conştiinţa muzicală a unui individ.

În lumea aceasta imaterială a valorilor neîntinsă, aceste realităţi au o subzistenţă proprie care ne îngăduie să le regăsim şi să le recunoaştem drept „aceeaşi manifestare” recte „simfonia IX” deşi în realitatea concretă una era Simfonia IX executată la 23 noiembrie 1928 la Ateneul din Bucureşti sub conducerea maestrului Enescu şi alta iară era Simfonia IX executată la 14 august 1927 de orchestra concertelor Pasdeloup sub conducerea lui R[h]ené Bathon în sala Pleyel din Paris; şi încă şi mai mare deosebire de pildă, aceeaşi simfonie descifrată mental de Richard Strauss într-o după-amiază să zicem din vara anului 1918.

SOCIOLBUC

Trei fapte sociale psihologice deosebite; dar o singură formă de viaţă spirituală şi aceeaşi: Simfonia a IX-a de Beethoven.

Diferenţierea valorilor

În societăţile neevoluate valorile constituie întreguri mari nediferenţiate. Iar valorile sunt eterogene. Această diferenţiere e o consecinţă a disocierii societăţii, dar e şi o cauză a acestei disocieri.

Căci fiecare nouă diferenţiere de valori se face prin constituirea unei categorii noi, a unui sens nou, susceptibil deci să grupeze laolaltă separându-i de ceilalţi pe cei ce pricep acest semn. Teoretic, o [cuvânt nedescifrat] ca a diferenţierii nu există.

În fapt, ea merge până la limitele disocierii eurilor socializate! Atât e de diferenţiată.

Viaţa spirituală a unui grup este diferenţiată atât cât sunt de diferenţiaţi indivizii care îl compun.

De aceea şi o enumerare a categoriilor de valori e totdeauna într-un anume sens arbitrară şi dependentă de tabla valorilor celui ce valorifică.

O clasificare deci în „valori religioase", „morale", „juridice", „tehnice", „intelectuale", „artistice", „practice-economice" este totdeauna arbitrară dacă e făcută a priori.

Ceea ce trebuie să facă sociologul este să determine gradul de specificitate al fiecărei valori în fiece societate.

Aceasta presupune însă ca mediul cercetătorului să fie suficient de diferenţiat ca acesta să cuprindă diferenţierile mediului cercetat, fără ca totuşi diferenţierea lumii cercetătorului să-l facă să diferenţieze lumea observată mai mult decât este ea efectiv diferenţiată.

O astfel de diferenţiere ar face cercetarea spirituală aproape imposibilă, mai ales în societăţile evoluate, dacă nu ar interveni două fapte:

1. stabilirea unui anume *nivel social* de diferenţiere

2. constituirea unor metode adecvate cercetării unor realităţi complexe, variate şi nestabile – metoda tipurilor.

Despre metoda tipurilor vom vorbi când vom vorbi despre metode.

Să lămurim aci chestiunea nivelului social de diferenţiere.

Pentru cei ce am urmat lucrările Secţiunii psihologice şi spirituale a Seminarului de Sociologie, acestea nu mai sunt lucruri noi.

Am arătat acolo, în chip concret, în ce fel în fiecare societate se stabileşte o asemenea treaptă, bun comun, normal.

Voi reaminti aci exemplele examinate cu acel prilej.

SOCIOLBUC

S-a vorbit, vă aduceţi aminte, de un nivel comun în manifestările spirituale de ordin religios, moral, artistic şi intelectual, opunându-i fiecăruia tipul individual.

Am mai spus că aceasta are [urmări] importante pentru determinarea gradului de condiţionare a sufletului individual asupra societăţii:

1. în viaţa religioasă, vorbind de tipul ortodoxiei (Motru) şi de conversiune (Goicea Mare);

2. în viaţa morală am vorbit de buna cuviinţă [paranteză nedescifrată – trei cuvinte] şi de individualitatea creatoare în morală (Andromaca);

3. în viaţa artistică am vorbit de *bunul gust* şi de inovaţia creatoare (arta nouă);

4. în viaţa intelectuală am vorbit de nivelul intelectual mediu şi de [cuvânt nedescifrat] în legătură cu cercetările noi din psihiatrie.

O observaţie ce se degajă direct de aci priveşte relaţia ce există între natura unei unităţi sociale şi natura manifestării care-i stă la bază.

Când coeziunea unităţii se datoreşte unei manifestări spirituale unitare avem de a face cu o comunitate.

Comunitatea e întotdeauna participaţie la o valoare-scop, la o aceeaşi „semnificaţie".

Când dimpotrivă coeziunea unităţii se datoreşte unei succesiuni de manifestări în care apare clar deosebirea dintre scop şi mijloc, e nevoie ca să se asigure o *ordine juridică* care să reguleze între părţi uzul categoriei spirituale.

Forme speciale

Sociologia religiei
– Max Weber: *Religionssoziologie*
W. Dilthey
E. Troeltsch
Max Scheler
Rudolf Otto: *Das Heilige*
– Durkheim: *Les formes élémentaires de la vie religieuse*
Marcel Mauss: *Essai sur le sacrifice*
Frazer: *Les origines magiques de la Royauté*

Sociologia concepţiei despre viaţă a filosofiei

Sociologia logicii
Lucien Lévy-Bruhl: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*
_____ *La mentalité primitive*
_____ *L'âme primitive*
J. M. Baldwin

SOCIOLBUC

Sociologia limbajului
Antoine Meillet

Sociologia moralei

Sociologia tehnicii

Sociologia artei
Charles Lalo[32]: *L'art et la vie sociale*, Paris 1921
L'art et le métier
L'art et les classes sociales
L'art et la famille
L'art et la vie politique
L'art et la religion
Critică şi depăşire a punctului de vedere al etnografiei unui Ernst Grosse[33], Stumpf, Y. Hirn[34], Richard Wallaschek[35].
Autorul renunţă la o evoluţie unilineară şi acceptă faptul că intervenţia personalităţii creatoare modifică condiţiile strict sociale.
Ultimul capitol – *Les milieux sociaux* – arată o anumită spontaneitate care precipită într-un grup dat, de către o anume individualitate originală, o formă de producţie artistică.

AFG. Dactilografiat pe primele trei pagini, urmate de 83 pagini și fragmente de pagini scrise cu cerneală conținând notele de conferință ale lui Mircea Vulcănescu. Nesemnat. Identitatea autorului a fost stabilită prin comparație cu textul *Conferințele Institutului Social Român*, care conține o discuție consacrată de A.G. conferinței lui M.V. și este inclus în volumul de față.

32. Charles Lalo (1877–1953), estetician francez.
33. Ernst Grosse (1862–1927), etnolog german.
34. Yrjö Hirn (1870–1952), istoric de artă finlandez.
35. Richard Wallaschek (1860–1917), muzicolog austriac.

SOCIOLBUC